

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ “การพัฒนาการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าชุมชน : กรณีศึกษาป่าชุมชนสะมะแก ต.นาสวน อ.ศรีสวัสดิ์ จ.กาญจนบุรี”

คณะผู้วิจัย

รองศาสตราจารย์วราพร ศรีสุพรรณ	มหาวิทยาลัยมหิดล
นางอรสา ประยูรหงษ์	โรงพยาบาลพหลพลพยุหเสนา
อาจารย์หนูจรี ท้าวไทยชนะ	มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
ผู้ช่วยศาสตราจารย์เกษม กุลประดิษฐ์	มหาวิทยาลัยมหิดล

ผู้ช่วยนักวิจัย

นางสาวสุพน ปานทอง	นายหัสดี ต่อวัฒนกิจกุล
นางสาววิยะดา ตั้งตระกูลพานิชย์	นางสาวสุพิชชา เกียรติประจักษ์
นางสาวชลลธร ตาลประเสริฐ	นายสมัย เพชรแนวาว

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
ชุดโครงการ “การสื่อสารเพื่อชุมชน”

รหัสโครงการ: RDG 4540002

ชื่อโครงการ: การพัฒนาการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าชุมชน: กรณีศึกษาป่าชุมชนสะมะแก
ด.นาสวน อ.ศรีสวัสดิ์ จ.กาญจนบุรี

ชื่อนักวิจัย: วราพร ศรีสุพรรณ¹, อรสา ประยูรหงษ์², นุชจรี ท้าวไทยชนะ³, เกษม กุลประดิษฐ์⁴
¹มหาวิทยาลัยมหิดล, ²โรงพยาบาลพหลพลพยุหเสนา, ³มหาวิทยาลัยราชภัฏ
มหาสารคาม, ⁴มหาวิทยาลัยมหิดล

E-mail address: shwsp@mahidol.ac.th

ระยะเวลาโครงการ: พฤศจิกายน 2544 – กรกฎาคม 2547

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์คือ ศึกษารูปแบบการสื่อสารเรื่องป่าชุมชนสะมะแกก่อนการวิจัย และวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อทดลองหารูปแบบการสื่อสารในการเสริมสร้างองค์กรเครือข่ายป่าชุมชน และแสวงหาแนวทางในการเสริมศักยภาพการสื่อสารขององค์กรเครือข่ายป่าชุมชนสะมะแก วิธีการวิจัยแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นการศึกษาการสื่อสารเรื่องป่าชุมชนสะมะแกในอดีตด้วยการสัมภาษณ์แนวลึกผู้ที่เกี่ยวข้องกับการประกาศจัดตั้งป่าชุมชนสะมะแก และแกนนำท้องถิ่นรอบป่าชุมชน ส่วนที่ 2 เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่ผู้วิจัยออกแบบโดยเน้นการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียรอบป่าชุมชนสะมะแก ผลการวิจัย ปรากฏดังนี้

(1) รูปแบบการสื่อสารในช่วงก่อตั้งป่าชุมชนสะมะแกเป็นการสื่อสารแบบเครือข่ายที่เชื่อมโยงกับภายนอก อิงกับฐานวัฒนธรรมและมีเครือข่ายวัดในพื้นที่หนุนเสริม ในช่วงที่รัฐเข้ามาสนับสนุน เป็นการสื่อสารกระแสหลักโดยเน้นการสื่อสารกับผู้นำที่เป็นทางการ หลังจากนั้นจะเป็นการสื่อสารแบบเครือข่ายที่มุ่งเชื่อมโยงภายในกลุ่มวัฒนธรรมและยึดโยงกับแกนนำคนเดียว

(2) รูปแบบการสื่อสารในการเสริมสร้างองค์กรเครือข่ายป่าชุมชน เป็นการสื่อสารแบบเครือข่ายประกอบด้วยกระบวนการ 3 ขั้นตอนในการสร้างองค์กรเครือข่ายป่าชุมชน และ 2 ขั้นตอนในการเชื่อมความสัมพันธ์และจัดทำแผนการทำงานร่วมกัน

(3) การเสริมศักยภาพการสื่อสารขององค์กรเครือข่ายป่าชุมชนสะมะแก ประกอบด้วย การสนับสนุนการสร้างสื่อเฉพาะกิจ การส่งเสริมการสื่อสารผ่านหอกระจายข่าวสารชุมชน การสนับสนุนกิจกรรมค่ายเยาวชน และสนับสนุนการประชุมเพื่อจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ป่าชุมชนสะมะแก

ข้อเสนอแนะจากการวิจัยคือ ภาครัฐและองค์กรท้องถิ่นควรสนับสนุนบทบาทขององค์กรเครือข่ายป่าชุมชนสะมะแกในการพัฒนาศักยภาพการจัดการป่าชุมชนต่อไป

คำหลัก: การพัฒนาการสื่อสาร, การจัดการป่าชุมชน, ป่าชุมชนสะมะแก

Project Code: RDG 45-4-0002

Project Title: The Communication Development for Forest Community Management: A Case Study of Samakae Community Forest, Nasuan Subdistrict, Srisawat District, Kanchanaburi Province.

Investigator: Srisupan W.¹, Prayoonhong O.², Towthaichana N.³, Kulpradit K.⁴
¹ Mahidol University, ² Paholpolpayuhasena Hospital, Kanchanaburi Province, ³ Mahasarakham Rajabhat University, ⁴ Mahidol University

E-mail address: shwsp@mahidol.ac.th

Project duration: November 2001 – July 2004

The purpose of this study were (1) to explore a communication pattern of Samakae Community Forest from the beginning of the establishment, (2) to find the communication strategy which help in setting up and strengthening Samakae Community Forest Committee, and (3) to seek an approach to strengthen the communication potential of the Committee. The research had 2 parts, part one was the study of the communication pattern of Samakae Community Forest using depth interviewed with the related people, and part two was an operation research which design activities based on the participation of all stakeholder surrounding the community forest.

The research results were as follow:

(1) The communication pattern at the time of establishment of Samakae Community Forest was as bridging network, ritualistic model, related to culture and being supported by local temple network. The communication pattern at the time of government support was a top-down approach and put more emphasis on communication with official leader. Later the communication pattern was a bonding network within the same cultural domain and connected to one leader only.

(2) The communication strategy for setting up and strengthening Samakae Community Forest Committee was a network which comprised of 3 steps on the Committee setting and 2 steps on bonding and setting the management plan.

(3) The activities to strengthen the communication potential of the Committee were giving support for spacial media production, promoting the communication through Village Broadcasting Tower, supporting the youth camp, and encouraging the meeting for setting up the Samakae Community Forest Learning Center.

This research suggested that the government and local organization should continue to support Samakae Community Forest Committee to build up the capacity of community forest management.

Keywords: Communication Development, Forest Community Management, Samakae Community Forest.

คำนำ

ป่าชุมชนสะมะแกเป็นผืนป่าธรรมชาติที่เคยเชื่อมต่อกับผืนป่าตะวันตกอันอุดมสมบูรณ์แห่งภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ แม้ปัจจุบันจะถูกแยกจากผืนป่าขนาดใหญ่ดังกล่าวด้วยผืนน้ำและชุมชน แต่ชุมชนท้องถิ่นซึ่งเป็นชาวไทยเชื้อสายกระเหรี่ยง (กระเหรี่ยงโปว์) ก็ได้พยายามอนุรักษ์ผืนป่าแห่งนี้ไว้เพื่อให้ลูกหลานมีโอกาสมีชีวิตที่ผูกพันกับป่าเหมือนบรรพบุรุษ ชาวกระเหรี่ยงโปว์มีความผูกพันกับผืนป่าเพราะมีการใช้ประโยชน์ในวิถีชีวิตอย่างสม่ำเสมอเป็นปกติ พวกเขามีประวัติการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ลุ่มน้ำแควใหญ่มาช้านานแล้ว เมื่อป่าสมบูรณ์ อาหารจากป่าก็มีมากมาย ไม่ต้องอด ไม่ต้องแก่งแย่ง และไม่ต้องเรียกร้องการพัฒนา แต่ต่อมาผืนป่าที่สมบูรณ์ถูกให้สัมปทาน ไม้ขนาดใหญ่ถูกตัดออกไป ผืนป่าโล่งขึ้น ป่าโปร่งและร้อนขึ้น พืชผักและสัตว์ป่าก็เริ่มลดน้อยลง เมื่อมีการสร้างเขื่อนศรีนครินทร์ ป่าในที่ลุ่มต่ำก็ถูกน้ำท่วม และมีการอพยพคนขึ้นมาอยู่ตอนบนของพื้นที่ลุ่มน้ำ ทำให้ผืนป่าเดิมที่ลดความอุดมสมบูรณ์ไปแล้ว กลับต้องรองรับกิจกรรมของคนจำนวนมากขึ้น การลักลอบตัดไม้ การบุกรุกแผ้วถาง และการจับจองที่ดินของนายทุนได้คืบคลานเข้าสู่ป่าอย่างไม่มีที่ท่าว่าจะยุติ การต่อสู้ของชุมชนดั้งเดิมเพื่อรักษาผืนป่าจึงเกิดขึ้น

ชุมชนดั้งเดิมของชาวกระเหรี่ยงโปว์นั้นอ่อนแอทั้งกำลังเงินและเครือข่ายทางสังคม การที่ลุกขึ้นมาต่อสู้เพื่อรักษาผืนป่าที่ยังคงสภาพสมบูรณ์อยู่จึงไม่ใช่เรื่องง่าย ดังนั้น การที่ชุมชนบ้านสะมะแกและบ้านปลายนาสวน ต.นาสวน สามารถรักษาผืนป่าธรรมชาติแห่งนี้ไว้ได้ จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจ น่าชื่นชม และน่าสนับสนุนเป็นอย่างยิ่ง งานวิจัยนี้จะช่วยอธิบายกระบวนการต่อสู้ของพวกเขา ขณะเดียวกันก็จะหนุนเสริมกระบวนการเรียนรู้ของพวกเขาและชุมชนท้องถิ่นไปพร้อมๆ กัน เพื่อขยายฐานความร่วมมือร่วมใจ และสร้างเครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนผืนนี้ต่อไป

ขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์กาญจนา แก้วเทพ เป็นอย่างสูงที่ได้เชิญชวนและสนับสนุนผู้วิจัยให้เข้ามาในเครือข่ายการสื่อสารเพื่อชุมชน เพราะทำให้ผู้วิจัยรู้จักเครื่องมือที่สำคัญในการจัดการทรัพยากรและเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน คือ การสื่อสาร และได้เรียนรู้ที่จะใช้การสื่อสารในการวิจัย ขอขอบคุณ อาจารย์ดวงพร คำหนูวัฒน์ ที่กรุณาช่วยให้ผู้วิจัยตั้งหลักได้ในการเขียนรายงานการวิจัยฉบับนี้ ขอขอบคุณ รศ.ดร.ปาริชาติ สถาปิตานนท์ และ ดร.กิตติ กันภัย ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำในการพัฒนาโครงการนี้ ขอขอบคุณวิทยากรทุกท่านที่เข้ามาช่วยในกิจกรรมของการวิจัย ขอขอบคุณเพื่อนนักวิจัยในชุดการสื่อสารเพื่อชุมชนทุกท่าน ที่ได้ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้และให้กำลังใจกันมาตลอดการวิจัย และขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่กรุณาให้ทุนวิจัย และสุดท้ายที่สำคัญยิ่งคือ ขอขอบคุณชาวบ้านสะมะแก บ้านปลายนาสวน บ้านองจุ บ้านองสิต บ้านเจาะเหลาะ และบ้านไทรรงค์ ทุกๆ ท่านที่ได้ร่วมมือร่วมใจก้าวไปด้วยกัน เพื่ออนุรักษ์ผืนป่าสะมะแกแห่งนี้ให้เป็นของชุมชนโดยชุมชนอย่างแท้จริง และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าความร่วมมือร่วมใจนี้จะคงอยู่ตลอดไป

คณะผู้วิจัย

บทคัดย่อ

Abstract

คำนำ

สารบัญ

i

สารบัญตาราง แผนภูมิ และภาพ

v

บทที่ 1 บทนำ	1
1. ที่มาและความสำคัญของปัญหา	1
2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย	6
3. ปัญหานำการวิจัย	6
4. ขอบเขตการวิจัย	7
5. นิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการ	9
6. ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	9
บทที่ 2 หลักการและทฤษฎีที่นำมาใช้ในการวิจัย	11
1. กระบวนทัศน์ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา	11
2. องค์ประกอบของเครือข่าย	13
3. กระบวนการสร้างเครือข่าย	16
4. การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม	17
5. การสื่อสารชุมชน	18
6. ความรู้เพื่อการจัดการป่าชุมชน	19
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	24
1. การศึกษาการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าชุมชนระยะแรกที่ผ่านมา	25
2. การใช้กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อเสริมสร้างองค์การเครือข่ายป่าชุมชน	26
3. การเสริมศักยภาพการสื่อสารขององค์กรเครือข่ายป่าชุมชน	30
4. การติดตามผล วิเคราะห์ผล และสรุปบทเรียน	31
บทที่ 4 บริบทของพื้นที่วิจัยและความเป็นมาของป่าชุมชนระยะแรก	32
1. ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับพื้นที่วิจัย	32
2. ความเป็นมาของการจัดตั้งป่าชุมชนระยะแรก	40

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5 การสื่อสารเรื่องป่าชุมชนสะมะแกก่อนทำโครงการ	48
1. การสื่อสารในช่วงเวลาประกาศจัดตั้งป่าชุมชนสะมะแก	48
2. การสื่อสารในช่วงเวลาที่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ	55
3. การสื่อสารหลังสิ้นสุดการสนับสนุนจากภาครัฐ	60
บทที่ 6 การเสริมสร้างองค์การเครือข่ายป่าชุมชนสะมะแก	64
1. การสร้างความเข้าใจและข้อตกลงในกลุ่มแกนนำผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย	65
2. การเปิดประเด็นป่าชุมชนกับประชาชนรอบป่าชุมชน	71
3. การจัดตั้งองค์การเครือข่ายป่าชุมชนโดยกระบวนการมีส่วนร่วม	81
4. การเชื่อมความสัมพันธ์ภายในเครือข่ายและสร้างความตื่นตัวที่จะเรียนรู้	85
5. การเสริมความรู้และสนับสนุนจัดทำแผนการทำงานร่วมกัน	86
บทที่ 7 การเสริมศักยภาพการสื่อสารขององค์การเครือข่ายป่าชุมชนสะมะแก	93
1. การส่งเสริมปฏิบัติการสร้างสื่อเฉพาะกิจ	93
2. การเสริมความรู้และฝึกปฏิบัติเพื่อการสื่อสารทางหอกระจายข่าว	98
3. การส่งเสริมปฏิบัติการพัฒนาเยาวชนเพื่อป่าชุมชน	110
4. การเสริมศักยภาพในการจัดการข้อมูลเพื่อนำเสนออัตลักษณ์ของป่าชุมชนสะมะแก	114
บทที่ 8 ผลลัพธ์และบทเรียนจากการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าชุมชน	132
1. สถานภาพของป่าชุมชนสะมะแกก่อนการวิจัย	133
2. บทเรียนจากการสื่อสารเรื่องป่าชุมชนสะมะแกก่อนการวิจัย	138
3. สถานภาพใหม่ของการจัดการป่าชุมชนสะมะแก	141
4. บทเรียนจากการสื่อสารโดยโครงการวิจัย	150
5. ข้อจำกัดและปัจจัยเกื้อหนุนของการวิจัย	154
บทที่ 9 บทสรุปและเสนอแนะ	157
1. แนวคิดนำการวิจัย	157
2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย	158
3. วิธีดำเนินการวิจัย	158
4. สรุปผลการวิจัย	159
5. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย	164
บรรณานุกรม	167

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

ภาคผนวก	168
ภาคผนวกที่	
1. เอกสารที่ผู้วิจัยคืนข้อมูลให้ชุมชน ในการสนทนากลุ่มวันที่ 19 มกราคม 2545	
1.1 ผู้ให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์แนวลึก	169
1.2 สรุปผลการศึกษาความเป็นมาของป่าชุมชนสะมะแก	170
1.3 การสื่อสารเกี่ยวกับป่าชุมชนสะมะแกวิเคราะห์จากการสัมภาษณ์แนวลึก	178
2. ระเบียบป่าชุมชนสะมะแก พ.ศ.2545	182
3. รายชื่อคณะกรรมการป่าชุมชนและอนุกรรมการป่าชุมชนสะมะแก ชุดที่ 1 (พ.ศ.2545-2547)	185
4. โครงการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อการจัดการป่าชุมชน วันที่ 13-17 สิงหาคม 2545	187
5. ผลการประชุมกลุ่มย่อยเรื่อง ปฏิทินผลผลิตและการประเมินผลผลิตจากป่าชุมชน วันที่ 15 สิงหาคม 2545	190
6. แบบบันทึกข้อมูลในแปลงตัวอย่าง	195
7. ข้อมูลการสำรวจในแปลงตัวอย่าง ในการประชุมปฏิบัติการ วันที่ 14 สิงหาคม 2545	198
8. แผ่นพับป่าชุมชน	211
9. กำหนดการประชุมปฏิบัติการ การดำเนินงานหอกระจายข่าวสารประจำหมู่บ้านเพื่อการ จัดการป่าชุมชนสะมะแก วันที่ 29-30 พฤษภาคม 2546	215
10. กำหนดการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการเรื่อง การสร้างองค์ความรู้เรื่องผลผลิตจากป่าชุมชน ในวันที่ 27-28 มิถุนายน 2546	216
11. แบบสอบถามผู้เก็บหาของป่าและแบบสอบถามผู้รับซื้อของป่า	217
12. สรุปข้อมูลผู้เก็บหาของป่า จากการสำรวจในวันที่ 27-28 มิถุนายน 2546	222
13. โครงการประชุมปฏิบัติการเรื่อง การเตรียมองค์ความรู้สำหรับศูนย์การเรียนรู้ป่าชุมชน สะมะแก ในวันที่ 16 ธันวาคม 2546	229
14. โครงการค่ายเยาวชนเรื่อง รู้จักป่า รู้จักบ้าน สืบสานป่าชุมชน ในวันที่ 27-28 มกราคม 2547	233
15. โครงการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง ร่วมสื่อถึงเพื่อน เยือนหอกระจายข่าว (ไม่ได้ดำเนินการ)	236
16. โครงการฝึกอบรมราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่า (รสป.) (รุ่นที่ 1 วันที่ 6-9 เมษายน 2547)	239
17. รายชื่อคณะกรรมการป่าชุมชน ชุดที่ 2 (พ.ศ.2547-2549) (เลือกตั้งวันที่ 20 เมษายน 2547)	245
18. รายชื่อผู้ร่วมกิจกรรมในโครงการวิจัย	
- ผู้ร่วมการสนทนากลุ่มในวันที่ 19 มกราคม 2545	248
- ผู้ร่วมประชุมในวันที่ 1 พฤษภาคม 2545	249
- ผู้ร่วมกิจกรรมในวันที่ 1-2 มิถุนายน 2545	251

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
ภาคผนวกที่ 18 (ต่อ)	
- ผู้ร่วมกิจกรรมในช่วงการประชุมปฏิบัติการเพื่อป่าชุมชน ในวันที่ 13-17 สิงหาคม 2545	252
- ผู้ร่วมฟังบรรยายพิเศษ ครั้งที่ 2 ในวันที่ 9 มีนาคม 2546	253
- ผู้ร่วมกิจกรรมการประชุมปฏิบัติการเรื่อง การดำเนินการหอกระจายข่าวสารประจำหมู่บ้าน ในวันที่ 29-30 พฤษภาคม 2547	255
- เยาวชนที่เข้ารับการอบรมเรื่อง การจัดการความรู้ป่าชุมชนสะมะแก ในวันที่ 27-28 มิถุนายน 2546	257
- ผู้ร่วมกิจกรรมประชุมปฏิบัติการเรื่อง การเตรียมองค์ความรู้สำหรับศูนย์การเรียนรู้ป่าชุมชนสะมะแก ในวันที่ 16 ธันวาคม 2546	258
- เยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรมค่ายเยาวชน รู้จักป่า รู้จักบ้าน สืบสานป่าชุมชน ในวันที่ 27-28 มกราคม 2547	260
- ผู้ร่วมกิจกรรมสรุปบทเรียน ในวันที่ 5 เมษายน 2547	261

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่	
1. กลุ่มเป้าหมายและจำนวนที่ทำการสัมภาษณ์แนวลึก	25
2. จำนวนครัวเรือนและประชากรรอบป่าชุมชนสะมะแก จำแนกตามหมู่บ้าน	37

สารบัญแผนภูมิ

	หน้า
แผนภูมิที่	
1. กรอบแนวคิดการวิจัยเรื่อง การพัฒนาการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าชุมชน : กรณีศึกษา ป่าชุมชนสะมะแก ต.นาสวน อ.ศรีสวัสดิ์ จ.กาญจนบุรี	8
2. แบบจำลองการสื่อสารเชิงการถ่ายทอดข่าวสาร	12
3. แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม	13
4. ขั้นตอนการวิจัยเรื่อง การพัฒนาการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าชุมชน : กรณีศึกษา ป่าชุมชนสะมะแก ต.นาสวน อ.ศรีสวัสดิ์ จ.กาญจนบุรี	24
5. กระบวนการเสริมสร้างองค์การเครือข่ายป่าชุมชน	65
6. โครงสร้างและรายชื่อของคณะกรรมการป่าชุมชนสะมะแก ชุดที่ 1 (กรรมการกลาง)	85

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่	
1. แผนที่แสดงที่ตั้งป่าชุมชนสะมะแก แก ต.นาสวน อ.ศรีสวัสดิ์ จ.กาญจนบุรี	7
2. แผนที่ป่าชุมชนสะมะแก ต.นาสวน อ.ศรีสวัสดิ์ จ.กาญจนบุรี	33
3. บันทึกภาพจากการรังวัดป่าชุมชนสะมะแก วันที่ 1 เมษายน 2540	34
4. แผนที่ทำด้วยมือแสดงถนน ชนิดป่า และลำห้วยหลักในป่าชุมชนสะมะแก	121
5. แผนที่ทำด้วยมือแสดงสิ่งมีชีวิตที่มีโอกาสพบเห็นในป่าชุมชนสะมะแก	122

บทที่ 1

บทนำ

1. ที่มาและความสำคัญของปัญหา

1.1 ความสำคัญของประเด็นป่าชุมชน

ป่าไม้เป็นฐานของทรัพยากรทางชีวภาพที่มีการเพิ่มพูนได้ตามธรรมชาติ ทำให้มนุษย์สามารถดึงทรัพยากรทางชีวภาพส่วนหนึ่งมาใช้ประโยชน์ได้ เช่น เนื้อไม้ พืชอาหาร และสมุนไพร ป่าไม้มีบทบาทในการคำนวณระบบนิเวศ โดยเป็นแหล่งดูดซับก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ที่เป็นสาเหตุสำคัญทำให้โลกร้อนขึ้น นอกจากนี้ ป่าไม้ยังเป็นตัวช่วยปรับอุณหภูมิของภูมิอากาศโดยการคายน้ำของพืช เป็นตัวชะลอการไหลของน้ำ และช่วยเก็บกักน้ำไว้ได้ผืนดิน ทำให้ลำห้วยลำธารมีน้ำไหลตลอดทั้งปี

ป่าไม้ที่อยู่ในพื้นที่สูงจะมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการรักษาปริมาณน้ำในระบบนิเวศบนบก เพราะหากพื้นที่ภูเขาต้นน้ำลำธารไม่มีป่าไม้ปกคลุม ในฤดูแล้งทั้งลำห้วย ลำธาร และแม่น้ำจะเหือดแห้งไป แต่เมื่อถึงช่วงมรสุมภาวะน้ำไหลป่าก็จะรุนแรงทำให้มีการชะล้างพังทลายหน้าดิน ตะกอนดินจำนวนมากจะไปทับถมพื้นที่ตอนล่าง ทำให้น้ำในตอนล่างและอ่างเก็บน้ำตื้นเขิน และทำให้เกิดภาวะน้ำท่วมในพื้นที่ตอนล่างอย่างยากที่จัดการแก้ไขได้

แม้ว่าป่าไม้ในพื้นที่ต้นน้ำลำธารจะมีความสำคัญดังกล่าวแล้ว แต่ผืนป่าเหล่านี้ไม่ได้อยู่ห่างไกลจากชุมชน เพราะปัจจุบันมีชุมชนกระจายอยู่ทั้งในพื้นที่ป่าและใกล้กับพื้นที่ป่าอยู่แล้ว และเนื่องจากพื้นที่สูงซึ่งเป็นต้นน้ำลำธารมักเป็นพื้นที่ที่มีข้อจำกัดด้านความอุดมสมบูรณ์ของดิน คือมีสภาพที่ดินลาดเททำให้น้ำดินถูกชะล้างพังทลายโดยน้ำได้ง่าย อีกทั้งยังเป็นพื้นที่ที่ขาดระบบชลประทาน และมีปัญหาในเรื่องสิทธิการครอบครองที่ดิน ทำให้ชุมชนที่อยู่ใกล้กับป่าไม้ในที่สูงมีผลผลิตทางการเกษตรไม่มากนักและส่วนใหญ่ยังต้องพึ่งพิงอาศัยผลผลิตจากป่าเป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร เชื้อเพลิง และไม้ใช้สอยในครัวเรือนด้วย อย่างไรก็ตามการใช้ประโยชน์จากผลผลิตของป่านั้นหากขาดการควบคุมจะเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ป่าเสื่อมโทรมรวมทั้งนำไปสู่การขยายตัวของบุกรุกทำลายป่าได้

จากข้อมูลของกรมป่าไม้ในปี พ.ศ.2543 พื้นที่ป่าไม้ทั่วประเทศเหลืออยู่ 107 ล้านไร่ คิดเป็น ร้อยละ 33.40 ของพื้นที่ประเทศ (กรมป่าไม้. อ้างใน สำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2545: 3) ซึ่งน้อยกว่าเป้าหมายตามนโยบายป่าไม้แห่งชาติ ซึ่งกำหนดให้พื้นที่ป่าไม้คิดเป็นร้อยละ 40 ของเนื้อที่ประเทศ กล่าวได้ว่าเราไม่อาจสูญเสียพื้นที่ป่าที่เหลืออยู่ได้อีกแล้ว แต่แม้ว่ารัฐบาลจะประกาศพื้นที่อนุรักษ์เพิ่มขึ้น ก็ยังปรากฏว่าในหลายพื้นที่ยังมีปัญหาการบุกรุกแผ้วถาง การลักลอบตัดไม้ทำลายป่า และการลักลอบล่าสัตว์ป่าอยู่เนืองๆ การคาดหมายให้รัฐทำหน้าที่ควบคุมดูแลการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ไปตามลำพังย่อมป้องกันรักษาผืนป่าได้ยาก เพราะภาครัฐมีข้อจำกัดในเรื่องเจ้าหน้าที่และอุปกรณ์ที่จะเข้าไปจัดการกับปัญหาซึ่งครอบคลุมพื้นที่กว้างขวางและเข้าถึงได้ยากโดยเฉพาะในพื้นที่ภูเขาและต้นน้ำลำธาร ดังนั้น การเข้ามามีส่วนร่วมของ

ประชาชนจึงเป็นหนทางสำคัญของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ในการนี้ ป่าชุมชนถือเป็นรูปแบบหนึ่งของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ชุมชนมีบทบาทในการควบคุมดูแลพื้นที่และควบคุมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้เพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

ปัจจุบันทั้งจากการปฏิรูประบบราชการ และการพยายามเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน ทำให้มีการยกย่องพระราชบัญญัติป่าชุมชนขึ้น เพื่อเป็นช่องทางให้ชุมชนที่อยู่ใกล้ป่ามีสิทธิและหน้าที่ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ แต่เนื่องจากแนวคิดในเรื่องการจัดการป่าชุมชนระหว่างภาครัฐและภาคประชาชนยังมีประเด็นสำคัญที่ยังโต้แย้งกันอยู่ในประเด็นเรื่อง การจัดตั้งป่าชุมชนในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ จึงทำให้การออกพระราชบัญญัติป่าชุมชนต้องล่าช้าออกไป แต่ในระหว่างที่กฎหมายป่าชุมชนยังไม่ประกาศใช้ กรมป่าไม้ก็ได้ประยุกต์ใช้กฎหมายป่าไม้และกฎหมายที่เกี่ยวข้องมารองรับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในรูปแบบป่าชุมชนอยู่แล้ว แต่ยังคงดำเนินการเฉพาะในพื้นที่ตาม พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติเท่านั้น

1.2 สถานภาพของป่าชุมชนสะมะแก

ป่าชุมชนสะมะแกอยู่ในพื้นที่ ต.นาสวน อ.ศรีสวัสดิ์ จ.กาญจนบุรี มีสภาพเป็นป่าธรรมชาติ แต่เดิมพื้นที่ป่าแห่งนี้อยู่ในเขตราชพัสดุ แปลงหมายเลขทะเบียนที่ กจ.209 ซึ่งทางราชการหวงห้ามไว้เพื่อเป็นประโยชน์ในราชการทหาร ตามพระราชกฤษฎีกากำหนดเขตหวงห้ามที่ดินในท้องที่จังหวัดกาญจนบุรี พ.ศ.2481 จึงอยู่ในการดูแลของกระทรวงกลาโหม ต่อมาในช่วง พ.ศ.2519-2520 มีการสร้างเขื่อนศรีนครินทร์ อ.ศรีสวัสดิ์ จ.กาญจนบุรี ทำให้ต้องมีการอพยพราษฎรจากพื้นที่น้ำท่วมขึ้นมายู่ตอนบนในเขตพื้นที่ ต.นาสวนและ ต.ด่านแม่ละโบ ในกรณีนี้ จึงมีการออกพระราชกฤษฎีกาเพิกถอนกรรมสิทธิ์ที่ดินแปลงดังกล่าวจำนวน 81,062 ไร่ ออกจากที่ราชพัสดุ เพื่อนำพื้นที่ไปจัดสรรให้แก่ราษฎรจำนวน 900 ครอบครัว เข้าอยู่อาศัยและทำกิน พื้นที่ที่เพิกถอนนี้หลังจากการจัดสรรแล้วจะมีพื้นที่เหลืออยู่จำนวนมากซึ่งบางบริเวณยังคงมีสภาพป่าสมบูรณ์ ต่อมาจึงมีการบุกเบิกจับจองซื้อขายเปลี่ยนมือกันอย่างขนานใหญ่ โดยเฉพาะพื้นที่ริมอ่างเก็บน้ำเขื่อนศรีนครินทร์

ในช่วงปี พ.ศ.2537-2538 ทางราชการได้แจ้งให้ชาวบ้านนำที่ดินไปทำหลักฐานแสดงเอกสารสิทธิและออกใบจอง นส.2 เพื่อเปลี่ยนหลักฐานการใช้ประโยชน์ในที่ดินจากหลักฐานการจำภาษีบำรุงท้องที่หรือ ภท.5 เป็น นส.2 ในช่วงนี้มีการหาผลประโยชน์จากการออกเอกสารใบจอง นส.2 ที่ไม่ถูกต้องเพื่อนำที่ดินดังกล่าวไปขายเปลี่ยนมือให้กับคนต่างถิ่นอย่างมากมาย

จากเหตุการณ์ดังกล่าวทำให้เกิดความหวุ่นวิตกในกลุ่มชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมซึ่งเป็นชาวกระเหรี่ยงโปว์ จึงได้มีการรวมตัวกันเพื่อแสดงสิทธิในการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ผืนป่าที่ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันมาแต่ดั้งเดิม กระบวนการดังกล่าวได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายคณะสงฆ์ในพื้นที่ โดยร่วมกับชุมชนเสนอเป็นโครงการป่าชุมชนบ้านสะมะแกเพื่อร่วมแสดงความจริงรักภักดี เถลิงพระเกียรติศิริราชสมบัติ 50 ปี และได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายกระเหรี่ยงโปว์เพื่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม (ควกส.)

และกลุ่มนักขับเคลื่อนสังคมในจังหวัดกาญจนบุรี ทำให้สามารถเชิญรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย ในขณะนั้น คือ พลตรีศรัชัย มนต์วิวัฒน์ มาเป็นประธานในพิธีประกาศป่าชุมชน เมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ.2539 และทำให้ป่าไม้จังหวัดกาญจนบุรีเข้ามาสนับสนุนการดำเนินการของชาวบ้านโดยทันที โดยสำนักงานป่าไม้จังหวัดกาญจนบุรีได้เข้ามาทำการสำรวจรังวัด (GPS) ร่วมกับชุมชนเพื่อกำหนดขอบเขตให้ชัดเจน และประกาศเป็นเขตพื้นที่ป่าชุมชนจำนวน 3,353 ไร่ รวมทั้งได้ใช้งบประมาณปี พ.ศ.2540 เข้ามาสนับสนุนการฝึกอบรมแกนนำชุมชนเรื่องการจัดการป่าชุมชน สนับสนุนเรือนเพาะชำและกล้าไม้สำหรับปลูกเสริมในพื้นที่ด้วย

ป่าชุมชนสะมะแก เป็นพื้นที่ป่าธรรมชาติที่มีชุมชนหลายกลุ่มบ้านของตำบลนาสวน อ.ศรีสวัสดิ์ อาศัยใช้ประโยชน์ร่วมกันอยู่ ได้แก่ หมู่ 1 บ้านปลายนาสวน (รวมกลุ่มบ้านปลายนาสวนและกลุ่มบ้านองจุ) หมู่ 2 เฉพาะกลุ่มบ้านไทรรงค์ หมู่ 4 คือ บ้านองสิต (รวมกลุ่มบ้านองสิตและบ้านสะมะแก) และหมู่ 5 คือ บ้านเจาะเหลาะ ประชากรส่วนใหญ่ในหมู่ 1 หมู่ 2 และหมู่ 4 จะเป็นชาวกระเหรี่ยงโปว์ แต่ประชากรหมู่ 5 เกือบทั้งหมดจะเป็นชาวอีสานซึ่งมาตั้งถิ่นฐานใหม่

สภาพป่าของป่าชุมชนสะมะแกเป็นป่าเต็งรัง พรรณไม้ส่วนใหญ่เป็นไม้ยางพลวง ยางเหียง ส่วนไม้เศรษฐกิจที่มีค่าอื่น ๆ เช่น ไม้แดง ไม้ประดู่ มีบ้างประปราย ไม้ส่วนใหญ่เป็นไม้ขนาดกลาง เนื่องจากเป็นผืนป่าที่ผ่านสัมปทานทำไม้ไปแล้ว อย่างไรก็ตามสภาพป่าโดยรวมยังมีความสมบูรณ์ดี และมีพันธุ์ไม้ไผ่หายากคือ ไผ่ปล้องยาว ซึ่งชาวบ้านจะนำมาใช้ในการประดิษฐ์สิ่งของเครื่องใช้มากมาย

การใช้ประโยชน์ของราษฎรจากป่าชุมชนนี้ได้แก่

- (1) เป็นแหล่งอาหารธรรมชาติและสมุนไพร เนื่องจากมีพืชพันธุ์และสัตว์ป่าอาศัยอยู่หลายชนิด รวมทั้งเป็นแหล่งของเห็ดธรรมชาติ ทั้งเห็ดทุ่งเห็ดไข่ม้วน เห็ดเผาะ และเห็ดโคน
- (2) เป็นแหล่งรายได้จากการเก็บผักหวานป่า เห็ด และของป่าอื่นๆ
- (3) เป็นแหล่งฟืนและไม้ใช้สอยเมื่อจำเป็น
- (4) เป็นแหล่งใบพลวงสำหรับการใช้สอยในครัวเรือนและจำหน่าย (ใช้มุงหลังคาบ้านและยุ้งฉาง)
- (5) เป็นพื้นที่สำหรับการเลี้ยงวัวควายของหมู่บ้าน

อนึ่ง เนื่องจากในปี พ.ศ.2545 พื้นที่นี้ได้กลายเป็นพื้นที่ที่มีปัญหาทับซ้อนกับอุทยานแห่งชาติเขื่อนศรีนครินทร์ ซึ่งทำให้หน่วยงานที่ทำหน้าที่ส่งเสริมเรื่องการจัดการป่าชุมชนของสำนักทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมจังหวัด ไม่สามารถเข้ามาดำเนินการส่งเสริมเรื่องป่าชุมชนในพื้นที่นี้ได้ และต้องรอดูเนื้อหาในพระราชบัญญัติป่าชุมชนที่จะออกมาใหม่ว่าจะยินยอมให้มีการจัดตั้งป่าชุมชนในเขตพื้นที่อนุรักษ์ได้หรือไม่ นอกจากนี้ ในช่วงเวลาที่ยังมีปัญหาแนวเขตทับซ้อนกับพื้นที่อุทยานแห่งชาติเขื่อนศรีนครินทร์นี้ หน่วยงานป่าไม้ยังคงสว่นทำที่ในการเข้ามาควบคุมพื้นที่ ขณะเดียวกันในพื้นที่รอบป่าชุมชนก็มีการเปลี่ยนแปลงในด้านการจัดการที่ดิน การถือครองที่ดิน และขนาดของประชากร หากชุมชนที่อยู่รอบป่าชุมชนไม่มีแนวทางร่วมกันในการดูแลรักษาพื้นที่และควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนอย่างจริงจังแล้ว โอกาสที่ผืนป่าชุมชนจะถูกทำลายหรือทำให้เสื่อมโทรมก็จะเป็นไปได้ง่าย

จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่าปัญหาของการจัดการป่าชุมชนสะมะแกคือ หลังการประกาศป่าชุมชนสะมะแกในวันที่ 1 พฤษภาคม 2539 แล้ว การดำเนินการเรื่องป่าชุมชนจะอิงกับภาครัฐที่เข้ามาสนับสนุน แต่การสนับสนุนนี้ดำเนินการได้เพียงระยะหนึ่ง คือ ใช้เงินงบประมาณปี 2540 เท่านั้น และเนื่องจากในการดำเนินการดังกล่าวไม่ได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนสะมะแกขึ้นแต่อย่างใด ทำให้การดำเนินการเรื่องป่าชุมชนในระยะต่อมาไม่เป็นรูปธรรม ต่อมาในปี พ.ศ.2542 มีแกนนำในท้องถิ่นกลุ่มหนึ่งจัดตั้งคณะทำงานขึ้นชุดหนึ่งเรียกว่า คณะทำงานกลุ่มป่าชุมชนสะมะแกและป่าต้นน้ำ โดยรวมเอาพื้นที่ป่าต้นน้ำของ 3 ตำบล คือ ตำบลนาสวน 4 หมู่บ้าน ต.ด่านแม่ละโบ 1 หมู่บ้าน และ ต.เขาโจด อ.ศรีสวัสดิ์ อีก 2 หมู่บ้านไว้ด้วย พร้อมทั้งเชิญแกนนำจากพื้นที่ทั้งสองตำบลมาร่วมในคณะทำงานด้วย

การที่ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมเคลื่อนไหวจัดตั้งป่าชุมชนได้สำเร็จ และสามารถดำเนินการเรื่องป่าชุมชนต่อเนื่องโดยได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ รวมทั้งยังสามารถดำเนินการจัดตั้งคณะทำงานดูแลป่าชุมชนและป่าต้นน้ำขึ้นนั้น แสดงถึงความเข้มแข็งและมีศักยภาพของชุมชน ทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษารูปแบบการสื่อสารเรื่อง ป่าชุมชน ที่ผ่านมาในพื้นที่รอบป่าชุมชนสะมะแก ทั้งนี้ เพื่อทำความเข้าใจกระบวนการที่เกิดขึ้นและใช้เป็นแนวทางสำหรับการออกแบบปฏิบัติการเพื่อการสนับสนุนการจัดการป่าชุมชนต่อไป

1.3 ความสำคัญของการจัดตั้งองค์กรในการจัดการป่าชุมชน

เนื่องจากป่าชุมชนมาจากแนวคิดที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการดูแลจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นของตน องค์กรในการจัดการป่าชุมชนจึงมีลักษณะเป็นองค์กรภาคประชาชน ซึ่งปกติจะอยู่ในรูปแบบคณะกรรมการ โดยภาคราชการจะส่งเสริมให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน หน่วยงานราชการที่รับผิดชอบการดำเนินการเรื่องป่าชุมชนคือ สำนักงานป่าไม้จังหวัด แต่หลังการปฏิรูประบบราชการ ตาม พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ.2545 ภาระกิจนี้อยู่ในความรับผิดชอบของสำนักทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมจังหวัด ซึ่งจะมีฝ่ายส่งเสริมและพัฒนาป่าไม้ ทำหน้าที่ในการประสานกับชุมชนโดยมุ่งให้ราษฎรร่วมกันปลูกไม้ใช้สอย ในพื้นที่ที่ราษฎรเป็นเจ้าของร่วมกัน เช่น ที่สาธารณะประโยชน์ วัด โรงเรียน ริมถนน หรือรอบอ่างเก็บน้ำ และร่วมกันบริหารจัดการพื้นที่ในรูปแบบของป่าชุมชน

คณะกรรมการป่าชุมชน เป็นรูปแบบหนึ่งขององค์กรที่มีลักษณะเป็นเครือข่าย ที่บุคคลเข้ามาร่วมกันจัดการ ในที่นี้จะเรียกว่า องค์กรเครือข่ายป่าชุมชน โดยจะเป็นองค์กรที่มีบทบาทหน้าที่ชัดเจน คือเป็นเครือข่ายที่มีการจัดตั้งแบบเป็นทางการและมีวัตถุประสงค์เชิงปฏิบัติการชัดเจน ไม่ใช่เครือข่ายทางสังคมที่ดำรงอยู่ตามธรรมชาติ ดังนั้น การริเริ่ม การรักษาสัมพันธภาพ การจัดการกับความขัดแย้ง การขยายเครือข่าย และการแสวงหาความยั่งยืนของการทำงานแบบเครือข่ายจึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการจัดการป่าชุมชน และเนื่องจากการสื่อสารน่าจะเป็นกุญแจดอกสำคัญที่จะช่วยเปิดประตูไปสู่การมีเครือข่ายที่มั่นคง เข้มแข็ง ซึ่งจะช่วยให้การดำเนินการภารกิจต่างๆ บรรลุเป้าหมาย ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะหารูปแบบการสื่อสารเพื่อการเสริมสร้างเครือข่ายการจัดการป่าชุมชนให้เข้มแข็ง

รูปแบบการสื่อสารในการดำเนินงานเรื่องป่าชุมชนของภาครัฐที่ผ่านมา ส่วนใหญ่จะมีลักษณะของการประชุมชี้แจงในวาระต่างๆ ซึ่งเจ้าหน้าที่จากสำนักงานป่าไม้จังหวัดหรือ ป่าไม้อำเภอจะเป็นผู้ชี้แจงและให้คำแนะนำเพื่อให้เข้าใจความสำคัญของป่าชุมชนและกระบวนการจัดตั้งป่าชุมชน และเมื่อชุมชนมีความประสงค์จัดตั้งป่าชุมชน ทางราชการจะสนับสนุนทางวิชาการด้วยการจัดฝึกอบรมแกนนำของชุมชน โดยกำหนดให้ชุมชนดำเนินการคัดเลือกตัวแทนเข้ารับการอบรมตามจำนวนที่กำหนด ภายหลังการฝึกอบรม ทางราชการจะสนับสนุนให้ชุมชนจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน หลังจากนั้นสำนักงานป่าไม้จังหวัดก็จะดำเนินการสนับสนุนกล้าไม้และเรือนเพาะชำเพื่อปลูกเสริมในพื้นที่ป่าชุมชน รวมทั้งสนับสนุนด้านวิชาการป่าไม้แก่คณะกรรมการป่าชุมชนต่อเนื่องตามงบประมาณที่ได้รับ

สำหรับการจัดตั้งป่าชุมชนสะสมแกลเป็นการริเริ่มโดยประชาชน คือชุมชนท้องถิ่นรวมตัวกันแสดงเจตจำนงในการรักษาผืนป่าและเรียนรู้ธรรมชาติช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้นมาเป็นประธานในพิธีประกาศป่าชุมชน หลังจากนั้นทางราชการจึงเข้ามาสนับสนุนเป็นเวลาหนึ่งปีงบประมาณ หลังการสนับสนุนจากรัฐบาลจะเป็นการดำเนินการโดยภาคประชาชนเท่านั้น และแม้ว่าต่อมาจะมีการจัดตั้งคณะกรรมการกลุ่มป่าชุมชนและป่าต้นน้ำขึ้น แต่พบว่า ในเรื่องของป่าชุมชน คณะทำงานที่จัดตั้งขึ้นนี้ยังไม่ครอบคลุมชุมชนที่อยู่รอบป่าชุมชน โดยเฉพาะชุมชนหมู่ที่ 4 บ้านเจาะเหลาะ ซึ่งเป็นชาวอีสาน นอกจากนี้ ยังพบว่า แกนนำของคณะทำงานดังกล่าวยังคงวิตกกังวลว่าจะมีภัยคุกคามต่อป่าชุมชนในเรื่องการบุกรุกและการเพิกถอนพื้นที่ป่าเพื่อไปใช้ประโยชน์อย่างอื่น และยังพบว่ามีความไม่พึงพอใจระหว่างชุมชนในเรื่องการเก็บหาของป่าโดยเฉพาะระหว่างชุมชนกระเหรี่ยง กับชุมชนอีสาน รวมทั้งยังปรากฏมีกรณีปัญหาในเรื่องการบุกรุกพื้นที่ป่า และการลักลอบตัดไม้ในป่าชุมชนอีกด้วย

จากสภาพความไม่ชัดเจนของกลไกในการจัดการป่าชุมชน ภาวะภัยคุกคามและความไม่พึงพอใจกันระหว่างชุมชนในเรื่องป่าชุมชน ทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะเข้ามาดำเนินการสื่อสารเพื่อส่งเสริมให้เกิดองค์กรเครือข่ายในการจัดการป่าชุมชนที่เป็นรูปธรรม ครอบคลุมพื้นที่ และมีความต่อเนื่องต่อไป และหากรูปแบบการสื่อสารเพื่อพัฒนาเครือข่ายการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่นี้ประสบความสำเร็จ ก็จะสามารถใช้เป็นแนวทางให้ภาครัฐนำไปขยายผล เพื่อการพัฒนาเครือข่ายการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่อื่นๆ ต่อไปได้

1.4 การพัฒนาการสื่อสารในการจัดการป่าชุมชน

เนื่องจากการจัดการป่าชุมชนเป็นการจัดการโดยภาคประชาชนและเป็นการจัดการที่ต้องการความร่วมมือจากสมาชิกของชุมชนทุกกลุ่มทุกวัย ดังนั้น ในการจัดการป่าชุมชนจึงจำเป็นต้องมีการสื่อสารภายในชุมชนอย่างกว้างขวาง และหากเป็นป่าชุมชนที่มีการใช้ประโยชน์ร่วมกันหลายชุมชน ก็จำเป็นต้องมีการสื่อสารระหว่างชุมชนด้วย

สำหรับป่าชุมชนสะสมแกล มีชุมชนรายล้อมอยู่ จำนวน 6 กลุ่มบ้านโดยเป็นหมู่บ้านตามทะเบียนราษฎร 4 หมู่บ้าน เป็นกลุ่มบ้านของชาวไทยเชื้อสายกระเหรี่ยง 5 กลุ่มบ้าน และเป็นกลุ่มบ้านของชาวไทยอีสาน 1 กลุ่มบ้าน การที่มีชุมชนรายล้อมและตั้งอยู่กระจ่ายกันหลายกลุ่มบ้านเช่นนี้ ทำให้จำเป็นต้องทำ

ต้องมีเครือข่ายการสื่อสารที่ดี และเนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีความแตกต่างด้านชาติพันธุ์ ทำให้มีข้อจำกัดในการสื่อสารข้ามวัฒนธรรมอยู่ด้วย นอกจากนี้ จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่า สภาพการสื่อสารเกี่ยวกับป่าชุมชนในพื้นที่ยังไม่ต่อเนื่อง และยังไม่มีการนำสภาพปัญหาเกี่ยวกับป่าชุมชนมาพิจารณาร่วมกันทั้งในระดับชุมชนและระหว่างชุมชน

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะหาแนวทางส่งเสริมการสื่อสารระหว่างชุมชนที่อยู่รอบป่าชุมชน และสนับสนุนให้เกิดการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าชุมชนที่หลายชุมชนร่วมกันดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรม

นอกจากนี้ เนื่องจากในกระบวนการสื่อสารจะต้องให้ความสำคัญกับตัวสารหรือข่าวสารด้วย นั่นคือในการเสริมศักยภาพการสื่อสารจะต้องมีการพัฒนาการจัดการข้อมูลข่าวสารด้วย ดังนั้นในการพัฒนาการสื่อสารเรื่องป่าชุมชน จะต้องให้ความสำคัญกับการจัดการข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับป่าชุมชนซึ่งเป็นพื้นที่ที่ต้องการจัดการนั้นด้วย ในการนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะสนับสนุนให้องค์กรเครือข่ายป่าชุมชนมีแนวทางในการจัดการข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับป่าชุมชน เพื่อให้มีข้อมูลไปใช้ประโยชน์และสามารถพัฒนาระบบการจัดการข้อมูลเกี่ยวกับป่าชุมชนของตนได้ต่อไป

อนึ่ง ข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่ป่าที่ชุมชนใช้ประโยชน์อย่างต่อเนื่องมักไม่มีนักวิชาการเข้ามาทำวิจัย และโอกาสที่ชาวบ้านจะจัดการข้อมูลเชิงวิจัยก็มีน้อยมาก ทำให้ข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่ป่าไม้ที่ถูกครอบงำอยู่น้อยมาก และเป็นอุปสรรคอย่างยิ่งต่อการจัดการป่าชุมชนให้ยั่งยืน โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อการจัดการทรัพยากรประเภทของป่า เช่น หน่อไม้ เห็ด ผักหวาน ฯลฯ นอกจากนี้ ในปัจจุบันข้อมูลที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างป่ากับชุมชนในมิติต่างๆ ก็ยังเป็นเรื่องที่ยังมีการศึกษาอยู่น้อยเช่นกัน ดังนั้น หากการวิจัยนี้สนับสนุนให้มีการจัดการข้อมูลเกี่ยวกับป่าชุมชนสะสมกันได้ จะเป็นแนวทางในการเสริมสร้างการเรียนรู้เรื่องป่าชุมชนให้แก่สังคมต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 2.1 ศึกษารูปแบบการสื่อสารเรื่องป่าชุมชนสะสมแก่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
- 2.2 การปฏิบัติการเพื่อทดลองหา รูปแบบการสื่อสารในการเสริมสร้างองค์กรเครือข่ายป่าชุมชน
- 2.3 การแสวงหาแนวทางในการเสริมศักยภาพการสื่อสารขององค์กรเครือข่ายป่าชุมชนสะสมแก่

3. ปัญหาคำถามการวิจัย

- 3.1 รูปแบบการสื่อสารเรื่องป่าชุมชนสะสมแก่ที่ผ่านมาเป็นอย่างไร
 - 3.1.1 การสื่อสารเพื่อการจัดตั้งองค์กรในการจัดการป่าชุมชนสะสมแก่เป็นอย่างไร
 - 3.1.2 การสื่อสารภายหลังการจัดตั้งป่าชุมชนสะสมแก่แล้วเป็นอย่างไร
- 3.2 การสื่อสารเพื่อเสริมสร้างองค์กรเครือข่ายป่าชุมชนสะสมแก่ควรเป็นอย่างไร
 - 3.2.1 การสื่อสารที่จะจัดตั้งองค์กรเครือข่ายการจัดการป่าชุมชนควรเป็นอย่างไร
 - 3.2.2 การสื่อสารที่จะเชื่อมความสัมพันธ์และสร้างแผนการจัดการร่วมกันควรเป็นอย่างไร

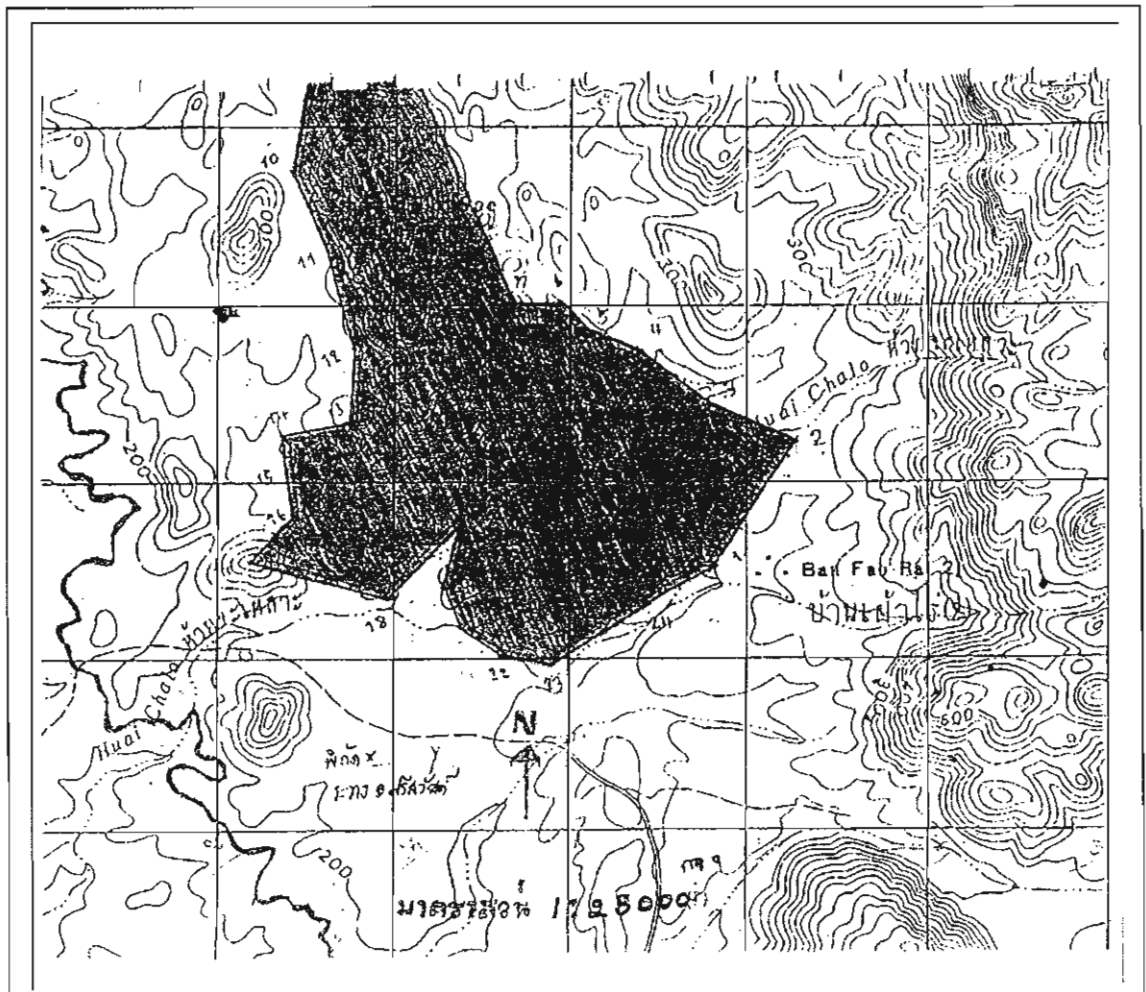
3.3 จะเสริมศักยภาพการสื่อสารขององค์เครือข่ายป่าชุมชนอย่างไร

- 3.3.1 จะปฏิบัติการทำสื่อเฉพาะกิจเพื่อการจัดการป่าชุมชนสะสมแ่อย่างไ
- 3.3.2 จะเสริมความรู้และฝึกปฏิบัติเพื่อการสื่อสารป่าชุมชนทางหอกระจายข่าวอย่างไ
- 3.3.3 จะปฏิบัติการเสริมสร้างเยาวชนเพื่อป่าชุมชนอย่างไ
- 3.3.4 จะปฏิบัติการเพื่อการจัดการข้อมูลเกี่ยวกับอัตลักษณ์ของป่าชุมชนสะสมแ่อย่างไ

4. ขอบเขตการวิจัย

4.1 พื้นที่ศึกษา

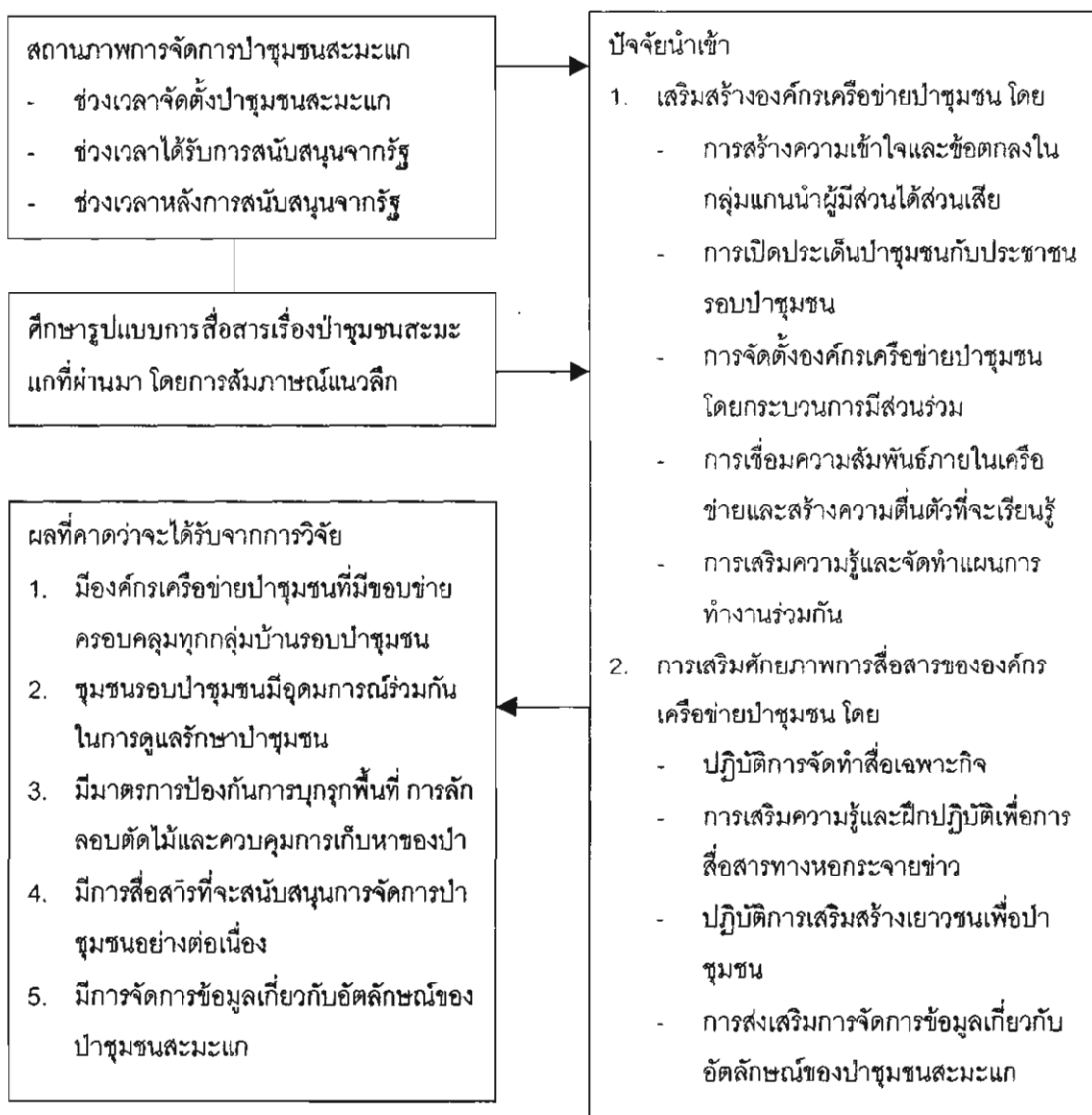
พื้นที่ศึกษาได้แก่ ชุมชนรอบป่าสะสมแ่ ประกอบด้วย กลุ่มบ้านต่าง ๆ รวม 6 กลุ่มบ้าน ในตำบลนาสวน ครอบคลุมพื้นที่ หมู่ที่ 1 (กลุ่มบ้านองจู่ และบ้านปลายนาสวน) หมู่ที่ 4 (กลุ่มบ้านองสิต กลุ่มบ้านสะสมแ่) หมู่ที่ 4 (กลุ่มบ้านเจาะเหลาะ) และหมู่ที่ 2 (กลุ่มบ้านไทรรงค์)

ภาพที่ 1 แผนที่แสดงที่ตั้งของป่าชุมชนสะสมแ่ ต.นาสวน อ.ศรีสวัสดิ์ จ.กาญจนบุรี

4.2 กรอบแนวคิดการวิจัย

โครงการวิจัยนี้ดำเนินการภายใต้กรอบแนวคิดที่สำคัญดังนี้ (1) การสื่อสารเป็นเครื่องมือสำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่น และบทบาทของการสื่อสารจะปรากฏอย่างชัดเจนในกระบวนการเคลื่อนไหวต่อสู้กับปัจจัยภายนอกเพื่อรักษาฐานทรัพยากรในท้องถิ่นของตน (2) การมีคณะกรรมการป่าชุมชนที่มาจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียรอบป่าชุมชนเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาป่าชุมชน (3) การสื่อสารโดยชุมชนเพื่อชุมชน และการสื่อสารระหว่างชุมชนเป็นเครื่องมือสำคัญในการจัดการป่าชุมชน (4) การจัดการข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับป่าชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าชุมชน ในการนี้ สามารถแสดงความเชื่อมโยงของแนวคิดทั้งหมดได้ดัง แผนภูมิที่ 1

แผนภูมิที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัยเรื่อง การสื่อสารเพื่อพัฒนาการจัดการป่าชุมชน: กรณีศึกษาป่าชุมชนสะมะแก ด.นาสวน อ.ศรีสวัสดิ์ จ.กาญจนบุรี

5. นิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการ

ป่าชุมชน หมายถึง ผืนป่าที่ชุมชนใช้ประโยชน์และดูแลรักษาร่วมกันโดยมีวัตถุประสงค์ที่จะให้ผืนป่ายังคงสภาพเป็นผืนป่าที่ให้ผลผลิตแก่ชุมชนได้อย่างยั่งยืนยาวนานชั่วลูกชั่วหลาน

พื้นที่สาธารณะประโยชน์ จำนวน 3,600 ไร่ หมายถึง พื้นที่บริเวณป่าชุมชนสะมะแกที่ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมขอให้สภาตำบลนาสวน อ.ศรีสวัสดิ์ จังหวัดกาญจนบุรี ประกาศสงวนไว้เป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์เพื่อการใช้สอยของส่วนรวม ตั้งแต่ปี พ.ศ.2526 เป็นการป้องกันการนำพื้นที่ไปจัดสรรประโยชน์เพื่อการอื่น และสงวนรักษาพื้นที่ป่าซึ่งเป็นคงพลวงสวยงามเอาไว้

เครือข่ายจัดตั้งป่าชุมชน หมายถึง คณะบุคคลที่มีบทบาทร่วมกันในการจัดงานวันประกาศป่าชุมชนสะมะแก ในวันที่ 1 พฤษภาคม 2539 เพื่อร่วมแสดงความจงรักภักดีเฉลิมพระเกียรติสิริราชสมบัติ 50 ปี

คณะกรรมการกลุ่มป่าชุมชนและป่าต้นน้ำ หมายถึง คณะบุคคลที่มาร่วมตัวกันจัดตั้งเป็นคณะกรรมการเพื่อดูแลรักษาป่าชุมชนสะมะแกและป่าต้นน้ำบริเวณเขาหวดซึ่งเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำของพื้นที่ 3 ตำบลคือ ต.นาสวน ต.ด่านแม่ละเมา และ ต.เขาโจด อ.ศรีสวัสดิ์ ในช่วงปลายปี พ.ศ.2541 โดยมีคุณบุญเกิด พัทธกษิรี เป็นประธานคณะกรรมการ

องค์กรเครือข่ายป่าชุมชน หมายถึง คณะบุคคลที่มีบทบาทในการดำเนินการจัดการป่าชุมชนได้แก่ คณะกรรมการป่าชุมชน และคณะอนุกรรมการฝ่ายต่างๆ

การจัดการข้อมูล หมายถึง การสืบค้น การรวบรวม บันทึก จัดเก็บ การวิเคราะห์ การสรุป และการนำเสนอข้อมูล

ข้อมูลเกี่ยวกับอัตลักษณ์ป่าชุมชน หมายถึง ข้อมูลเกี่ยวกับชนิดและปริมาณของพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ชนิดและปริมาณของผลผลิตจากป่าชุมชน และการใช้ประโยชน์ผลผลิตจากป่าชุมชน รวมถึงข้อมูลทางด้านภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมของป่าชุมชนนั้นๆ

การจัดการป่าชุมชน หมายถึง การดำเนินการโดยชุมชนเพื่อสงวนรักษาพื้นที่และควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ รวมทั้งทรัพยากรสัตว์ป่า และของป่า เพื่อให้พื้นที่นั้นคงสภาพเป็นผืนป่าที่อำนวยประโยชน์ต่อชุมชนได้อย่างยั่งยืน

กลุ่มบ้านรอบป่าชุมชน หมายถึง บ้านปลายนาสวน (หมู่ 1) บ้านองจู (หมู่ 1) บ้านไทรรงค์ (หมู่ 2) บ้านสะมะแก (หมู่ 4) บ้านองสิต (หมู่ 4) บ้านเจาะทะเลาะ (หมู่ 5)

หมู่บ้านรอบป่าชุมชน หมายถึง หมู่บ้านตามทะเบียนราษฎรได้แก่ หมู่ 1 บ้านปลายนาสวน หมู่ 2 เฉพาะบ้านไทรรงค์ หมู่ 4 บ้านองสิต และหมู่ 5 บ้านปลายนาสวน

6. ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

6.1 ได้ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบของเครือข่ายในการจัดการป่าชุมชนที่ริเริ่ม โดยประชาชน

6.2 ได้กระบวนการจัดตั้งองค์กรเครือข่ายป่าชุมชนที่มีขอบข่ายครอบคลุมทุกกลุ่มบ้านรอบป่าชุมชน

- 6.3 มีองค์กรเครือข่ายป่าชุมชนที่มีขอบข่ายครอบคลุมทุกกลุ่มบ้านรอบป่าชุมชน
- 6.4 ได้รูปแบบที่จะหนุนเสริมการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าชุมชนทั้งสำหรับองค์กรในท้องถิ่น และสำหรับหน่วยงานส่งเสริมการจัดการป่าชุมชน
- 6.5 ได้รูปแบบการส่งเสริมเครือข่ายป่าชุมชนในการจัดการความรู้เรื่องป่าชุมชน

บทที่ 2

หลักการและทฤษฎีที่นำมาใช้ในการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยด้านการสื่อสาร ที่มุ่งอธิบายรูปแบบการสื่อสารในเรื่องป่าชุมชนในพื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษา รวมทั้งมุ่งแสวงหาแนวทางที่จะใช้การสื่อสารมาเป็นเครื่องมือในการเสริมศักยภาพการจัดการป่าชุมชนโดยชุมชน ในการนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษากระบวนการทัศนของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายการสื่อสาร แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม และแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารชุมชน เพื่อนำมาใช้ในการวิเคราะห์และออกแบบรูปแบบการสื่อสารในการวิจัย ส่วนในด้านประเด็นการสื่อสาร ผู้วิจัยได้ทบทวนความรู้ที่คาดว่าจะจะเป็นประโยชน์ต่อการจัดการป่าชุมชน เพื่อที่จะนำไปใช้ในการพัฒนาประเด็นการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าชุมชนต่อไป รายละเอียดของแนวคิดที่จะนำไปใช้ในการวิจัยนี้มีดังนี้

1. กระบวนทัศน์ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา

กระบวนทัศน์ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาในปัจจุบันอาจจำแนกได้เป็น 2 กระแสใหญ่ ๆ คือ กระบวนทัศน์กระแสหลัก (dominant paradigm) เป็นกระบวนทัศน์ที่มุ่งพัฒนาประสิทธิภาพและศักยภาพของการสื่อสารให้เอื้ออำนวยประโยชน์ต่อโครงการพัฒนาต่างๆ ซึ่งจะนำพาสังคมไปสู่ความทันสมัย และกระบวนทัศน์แบบเครือข่าย (networking paradigm) ที่เน้นบทบาทการมีส่วนร่วมของผู้ที่เข้าร่วมในกระบวนการสื่อสารเป็นสำคัญ กระบวนทัศน์ทั้งสองนี้จะมีทิศทางการพัฒนาและมีแบบจำลองการสื่อสาร ที่แตกต่างกันกล่าวคือ

กระบวนทัศน์การสื่อสารกระแสหลัก จะมีทิศทางของการพัฒนาการสื่อสารคือ เน้นการสื่อสารจากศูนย์กลางความเจริญเพื่อนำพาสังคมไปสู่ความทันสมัย และนิยมความทันสมัยตามการนำของประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีทั้งอำนาจทุนและเทคโนโลยี การสื่อสารในกระบวนทัศน์นี้จะให้ความสำคัญกับการสื่อสารที่เป็นทางการจากรัฐสู่ประชาชน และเน้นการสื่อสารผ่านสื่อมวลชนซึ่งเป็นวิธีการที่รวดเร็วและเข้าถึงประชาชนอย่างกว้างขวาง

แบบจำลองการสื่อสารการสื่อสารในกระบวนทัศน์นี้ เรียกว่า แบบจำลองเชิงการถ่ายทอดข่าวสาร (Transmission Model) ตามรูป ซึ่งเป็นรูปแบบการสื่อสารแบบทางเดียว และการสื่อสารจะมุ่งให้ผู้รับสารเห็นคล้อยตามผู้ส่งสารเป็นสำคัญคือ (กาญจนา แก้วเทพ, 2546: 3)

ในแบบจำลองนี้ บทบาทของผู้ส่งและผู้รับสารจะตายตัว และผู้ส่งสารจะมีอำนาจมากเพราะเป็นผู้ที่ควบคุมกระบวนการสื่อสารเป็นส่วนใหญ่ ส่วนผู้รับสารจะมีบทบาทเพียงเป็นผู้รับข่าวสารที่ถูกถ่ายทอดไปเท่านั้น และในแบบจำลองเชิงการถ่ายทอดข่าวสาร (Transmission Model) นี้ มักสนใจกับอำนาจของตัวสื่อ (ในภาษาอังกฤษใช้คำ 2 คำคือ Channel หรือ Media) และมุ่งพัฒนาเทคโนโลยีด้านตัวสื่อเพื่อให้มีอำนาจในการแพร่กระจายทาง พื้นที่ให้มากที่สุดและรวดเร็วที่สุด

S -----→ M-----→ C -----→ R

เมื่อ S คือ Sender หรือผู้ส่งข่าวสาร

เมื่อ M คือ Message หรือเนื้อหาข่าวสาร

เมื่อ C คือ Channel หรือช่องทางในการส่งข่าวสาร

เมื่อ R คือ Receiver หรือผู้รับข่าวสาร

แผนภูมิที่ 2 แบบจำลองการสื่อสารเชิงการถ่ายทอดข่าวสาร

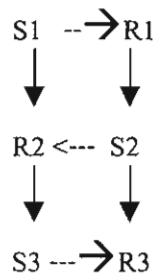
F. Berrigan (อ้างใน กาญจนา แก้วเทพและคณะ, 2543: 46-47) ได้ตั้งข้อสังเกตถึงจุดอ่อนของกระบวนการทัศน์นี้ไว้ดังนี้

- 1) ข่าวสารนั้นจะไหลจากเมืองหลวงส่วนกลางไปสู่บริวณชนบทรอบนอก และส่วนใหญ่มักไม่มีช่องทางที่จะให้ประชาชนแสดงความคิดเห็นป้อนกลับมา (Feed Back)
- 2) ทิศทางการไหลของข่าวสารจะเป็นแบบทางเดียว คือไหลจากส่วนกลางไปสู่รอบนอก และไหลจากข้างบนไปสู่ข้างล่าง เช่น การประชุมชี้แจงหรือการบรรยาย
- 3) การสร้างเนื้อหาข่าวสารนั้น มักไม่ค่อยคำนึงถึงความเชื่อ วิถีชีวิต และทัศนคติของผู้รับสาร
- 4) วิธีการสร้างสารถูกกำหนดจากผู้ผลิตกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มหนึ่งที่อยู่นอกชุมชนแต่ฝ่ายเดียว และวิธีการผลิตเนื้อหาสาระไม่ได้มีการสำรวจความต้องการว่าผู้รับสารต้องการข่าวสารแบบไหน
- 5) ท่วงทำนองของการสื่อสารมักมุ่งเน้นการบอก การแจ้งข่าวสาร และการอบรมสั่งสอนที่ฝ่ายผู้ส่งสารซึ่งคิดว่า “ตนเองเป็นผู้รู้ทั้งหมด” และส่งข่าวสารไปยังผู้รับซึ่งถูกมองว่า “ไม่รู้อะไรเลย” มิใช่ท่วงทำนองของการแลกเปลี่ยนความรู้ ข่าวสาร และทัศนะระหว่างฝ่ายต่างๆ ที่อยู่ร่วมในกระบวนการสื่อสารนั้น

ปัจจุบันกระบวนการทัศน์การสื่อสารเพื่อการพัฒนากระแสนี้ได้ถูกวิพากษ์มากขึ้น และมีการเสนอกระบวนการทัศน์ทางเลือกใหม่ ๆ ที่ให้ความสำคัญกับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการไหลกลับของข้อมูลจากข้างล่างสู่ข้างบนมากยิ่งขึ้น

กระบวนการทัศน์การสื่อสารแบบเครือข่าย จะมีทิศทางการพัฒนา คือ มุ่งหารูปแบบการสื่อสารที่เปิดโอกาสให้คนเข้าไปมีส่วนร่วมในระบบการสื่อสารมากขึ้น เน้นการสื่อสารเชื่อมโยงกันหลายทิศทางและมุ่งให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน ปัจจุบันกระบวนการทัศน์นี้ได้รับความสนใจมากขึ้น ดังจะเห็นว่าปัจจุบันนี้มีการปฏิรูปการสื่อสารทั้งในระดับมหภาค และจุลภาค เช่น ในระบบการสื่อสารมวลชน ได้กำหนดให้มีองค์กรทำหน้าที่จัดสรรคลื่นความถี่ให้กับภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน โดยให้ภาคประชาชนได้ใช้คลื่นความถี่อย่างน้อยร้อยละ 20 ในระบบการตัดสินใจของภาครัฐพบว่าในหลายกรณีได้กำหนดให้มีเวทีสาธารณะเช่น เวทีประชาคม หรือกำหนดให้มีกระบวนการประชาพิจารณ์ขึ้น ส่วนในกระบวนการพัฒนาชุมชน ได้มีแนวคิดในเรื่อง การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (participatory communication) การสื่อสารชุมชน (community communication) ที่มุ่งให้เกิดการสื่อสารโดยชุมชนเพื่อชุมชนมากขึ้น นอกจากนี้ ยังมีแนวคิดของการสร้างเครือข่ายการสื่อสารในหลายระดับมากขึ้น

สำหรับแบบจำลองการสื่อสารที่เป็นรากฐานของกระบวนการทัศนนี้คือ แบบจำลองการสื่อสารที่เรียกว่าแบบจำลองเชิงพิธีกรรม (Ritualistic Model) ดังรูปต่อไปนี้

เมื่อ S คือ Sender หรือผู้ส่งข่าวสาร

เมื่อ R คือ Receiver หรือผู้รับข่าวสาร

แผนภูมิที่ 3 แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม

ในแบบจำลองนี้ ผู้ส่งและผู้รับสารจะสลับสับเปลี่ยนกันไปมา ผู้ส่งสารเมื่อส่งสารไปแล้ว จะมีบทบาทรับสาร ขณะที่ผู้รับสารก็จะเปลี่ยนบทบาทเป็นผู้ส่งสารได้ทันทีเช่นกัน ทั้งสองฝ่ายจึงมีส่วนร่วมในกระบวนการสื่อสารได้มากกว่าในแบบจำลองแบบแรก และหลังการสื่อสาร ทั้งคู่ของการสื่อสารจะเรียนรู้ข้อมูลข่าวสารซึ่งกันและกัน (กาญจนา แก้วเทพ, 2546: 3) และโดยทั่วไป แบบจำลองเชิงพิธีกรรม (Ritualistic Model) จะไม่ค่อยให้ความสำคัญกับตัวสื่อ แต่จะให้ความสำคัญกับ กาละเทศะในการสื่อสาร และมุ่งเน้นให้เกิดโอกาสในการพบปะและการเข้าร่วมในการสื่อสารมากที่สุดมากกว่า ตัวอย่างเช่น พิธีกรรมที่จัดขึ้น จะเป็นการจัดวางรูปแบบของช่องทางการพบปะกันในเวลาและสถานที่ ที่กำหนดไว้อย่างแน่นอน เพื่อเป็นหลักประกันว่า จะมีการสื่อสารเกิดขึ้นอย่างแน่นนอนนั่นเอง นอกจากกาละเทศะในเรื่องพิธีกรรมแล้ว อาจมีกาละเทศะอื่น ๆ เช่น การประชุมประจำเดือนของหมู่บ้าน การประชุมของทางราชการ หรือการประชุมเฉพาะกิจต่างๆ และในปัจจุบันซึ่งมีการพัฒนาการระบบการสื่อสารผ่านการสื่อสารผ่านดาวเทียม ทำให้มีช่องทางพบปะกันในสื่อใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น เช่น ในอินเทอร์เน็ต โทรศัพท์มือถือ เป็นต้น

ในการวิจัยนี้ ผู้วิจัยใช้กระบวนการทัศนการสื่อสารแบบเครือข่ายมาเป็นเครื่องมือเพื่อพัฒนาการจัดการป่าชุมชน และในการออกแบบกระบวนการสื่อสาร ผู้วิจัยให้ความสนใจกับแนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม การสื่อสารชุมชน และการสร้างเครือข่าย ซึ่งจะได้กล่าวถึงในลำดับต่อไป

2. องค์ประกอบของเครือข่าย

เครือข่ายเป็นสิ่งที่ประกอบสร้างขึ้นจากการเชื่อมโยงกันของบุคคลหลายคนผ่านเรื่องราวที่ทำให้เกิดความรู้สึกร่วมว่าเป็นพวกเดียวกัน และ/หรือมีเป้าหมายในการทำอะไรบางอย่างร่วมกัน ในแต่ละเครือข่ายจึง

มักจะมีเนื้อหาหลักที่คนในเครือข่ายสื่อสารกัน โดยเนื้อหานั้นมักจะทำหน้าที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ของกลุ่ม หรือแสดงความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน

จากการพิจารณาความหมายของเครือข่ายดังกล่าวข้างต้น จะพบว่า องค์ประกอบหลักที่ปรากฏในแต่ละเครือข่ายคือ สมาชิกในเครือข่าย การเชื่อมต่อกันภายในเครือข่าย และประเด็นการสื่อสาร ซึ่งแต่ละองค์ประกอบต่างมีความสำคัญต่อบทบาทและการดำรงอยู่ของเครือข่าย กล่าวคือ

2.1 สมาชิกในเครือข่าย

เครือข่ายทุกเครือข่ายประกอบด้วยสมาชิก โดยหน่วยของสมาชิกมักจะเป็นบุคคล แต่สถานภาพของบุคคลในเครือข่ายอาจมีหลากหลาย เช่น อาจเป็นบุคคลธรรมดา เป็นตัวแทนของกลุ่ม หมู่บ้าน องค์กรธุรกิจ หน่วยงานระดับท้องถิ่น ระดับประเทศก็ได้ และนอกจากบุคคลที่เป็นสมาชิกโดยตรงในเครือข่ายแล้ว ในแต่ละเครือข่ายอาจจะมีบุคคลที่เรียกว่า พันธมิตร ที่มีได้เป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายโดยตรง แต่จะมีส่วนช่วยสนับสนุนเครือข่ายในเรื่องต่างๆ เช่น การแลกเปลี่ยนข้อมูล ให้ข้อคิดเห็น อำนวยความสะดวกในการติดต่อประสานงาน หรืออื่นๆ กลุ่มบุคคล พันธมิตร มักจะมีการเชื่อมโยงกับสมาชิกในเครือข่ายแบบเฉพาะกิจหรือในบางโอกาสเท่านั้น

ในการพิจารณาองค์ประกอบด้านสมาชิกในเครือข่ายจะทำให้เราสามารถจำแนกประเภทของเครือข่ายได้เป็น 2 ประเภท (ปาริชาติ สถาปิตานนท์, 2547: 19-20) คือ

(1) เครือข่ายแบบผูกพันภายใน (bonding network) เป็นเครือข่ายที่ประกอบด้วยสมาชิกที่มีคุณลักษณะต่างๆ เหมือนกันในระดับสูง สมาชิกในเครือข่ายมักจะมีความรู้สึก ความเชื่อ อุดมการณ์และประสบการณ์ที่คล้ายๆ กันหรือใกล้เคียงกัน ทำให้สมาชิกในเครือข่ายมีความเข้าใจกันสูง มีความไว้วางใจกันสูง อันทำให้การประสานงานภายในเครือข่ายเป็นไปได้โดยสะดวก แต่เครือข่ายในลักษณะนี้ มีจุดอ่อนที่มีโอกาสปิดกั้นการรับรู้ข้อมูลข่าวสารใหม่ๆ จากภายนอก โดยเฉพาะข้อมูลข่าวสารหรือความเชื่อที่แตกต่างไปจากกลุ่มของตน

(2) เครือข่ายแบบเชื่อมต่อความหลากหลาย (bridging network) เป็นเครือข่ายที่ประกอบด้วยสมาชิกที่มีความแตกต่างหลากหลายในเชิงความคิด ความรู้สึก ความเชื่อ อุดมการณ์ และประสบการณ์ แต่อาจมีเป้าหมายร่วมกัน หรือมีความเชื่อมั่นร่วมกันในพลังของเครือข่าย ในฐานะทางออกที่สามารถตอบสนองความต้องการของตนได้ เครือข่ายในลักษณะนี้ มีโอกาสได้รับข้อมูลข่าวสารใหม่ๆ จากภายนอก ไหลเวียนผ่านสมาชิกในเครือข่ายไปสู่สมาชิกอื่นๆ ในเครือข่ายในระดับสูง แต่ก็มีโอกาสที่จะมีความขัดแย้งกันสูงด้วย อย่างไรก็ตาม หากมีการจัดการที่ดี โดยเฉพาะการกระตุ้นให้สมาชิกในเครือข่ายมีโอกาสรับฟังและแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกัน รวมทั้งร่วมกันกำหนดกฎกติกาต่างๆ ให้ชัดเจน จะทำให้สมาชิกในเครือข่ายมีโอกาสนในการฝึกการเปิดใจกว้าง รับฟังความคิดเห็นใหม่ๆ และหาข้อสรุปต่างๆ ร่วมกัน อันจะนำไปสู่การลดความขัดแย้ง เสริมสร้างพลังในการเผชิญกับปัญหาและสามารถค้นหาทางออกที่เหมาะสมได้ดี

2.2 การเชื่อมต่อกันภายในเครือข่าย

การเชื่อมโยง หมายถึง การที่บุคคล/กลุ่มบุคคลอย่างน้อย 2 คน/กลุ่ม มีสัมพันธ์ภาพกัน และมีการติดต่อสื่อสารกัน หนึ่ง ในระบบสังคมหนึ่งๆ อาจมีความเป็นไปได้น้อยมากที่บุคคลจะแยกตัวเป็นอิสระ โดยไม่มีการติดต่อสื่อสาร หรือพบปะกับบุคคลอื่น แต่ในทางปฏิบัติบุคคลมักมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นๆ ในลักษณะกลุ่มย่อยต่างๆ โดยในเครือข่ายหนึ่งอาจจะประกอบด้วยกลุ่มย่อยหลายๆ กลุ่ม ที่มีการเชื่อมโยงติดต่อสื่อสารกัน

สมาชิกในเครือข่ายแต่ละคนเสมือนเป็นจุดสำหรับการเชื่อมต่อหรือ nodes สมาชิกที่มีศักยภาพในการกระจายข้อมูลข่าวสารไปยังจุดอื่น ๆ จะเรียกว่าตัวต่อ หรือ Hubs ซึ่งจะเป็น nodes ที่มีเส้นทางเชื่อมต่อนั่นเอง

ในบรรดา nodes และตัวต่อทั้งหลายภายในเครือข่ายนั้น สามารถจำแนกได้หลายประเภท ตามบทบาทที่แสดงออก (ปาริชาติ สถาปิตานนท์, 2547: 4-7) คือ

(1) ล่าม (Liaison) ได้แก่ คนที่ไม่ได้สังกัดอยู่ในกลุ่มย่อยกลุ่มใดในเครือข่ายแต่ทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมกับกลุ่มต่างๆ หรือบุคคลต่างๆ ที่ไม่ได้ติดต่อสื่อสารกันเข้าด้วยกัน ทั้งในเชิงการส่งต่อข้อมูลและการรับข้อมูลเพื่อมากระจายต่อในเครือข่าย โดยทั่วไปล่ามจะเป็นบุคคลที่มีความเป็นกลาง (betweenness) สูง

(2) สะพาน (Bridge) คือ คนที่เป็นสมาชิกกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในเครือข่าย และมีบทบาทเป็นตัวเชื่อมกับสมาชิกกลุ่มอื่นๆ ในเครือข่าย โดยคนที่ทำหน้าที่เป็นสะพานมีความแตกต่างจากคนที่เป็ลล่ามคือ ล่ามไม่ได้สังกัดกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในเครือข่าย ในขณะที่คนที่ทำหน้าที่เป็นสะพานเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มย่อยใดกลุ่มย่อยหนึ่งในเครือข่าย และทำหน้าที่ในการประสานงานกับบุคคลในกลุ่มอื่นๆ

(3) ดาวเด่น (Star) คือ คนที่เป็นตัวเชื่อมกับคนอื่น ๆ ในกลุ่มต่างๆ ของเครือข่ายเป็นจำนวนมาก ทั้งบุคคลที่อยู่ในกลุ่มของตน และบุคคลที่เป็นสมาชิกของกลุ่มอื่นๆ ในเครือข่าย โดยทำหน้าที่ในการส่งต่อข้อมูลและการรับข้อมูลเพื่อมากระจายต่อในเครือข่าย บุคคลที่เป็นดาวเด่น มักเป็นบุคคลที่สมาชิกจากกลุ่มต่างๆ สามารถเข้าถึงได้ (Reachable) โดยตรง ทำให้มีลักษณะของการเป็นศูนย์กลาง (Center) สูง

(4) แกนนำเครือข่าย พิจารณาด้วยเกณฑ์ของการที่บุคคลอื่นๆ ในเครือข่ายให้ความเคารพ ยกย่อง และมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของสมาชิก บุคคลที่เป็นแกนนำเครือข่ายอาจเป็นคนเดียวกับบุคคลที่เป็นล่าม สะพาน หรือดาวเด่นก็ได้

(5) คนขอบข่าย (Boundry spanning) ได้แก่บุคคลที่เชื่อมต่อระหว่างเครือข่ายตนกับสังคมภายนอก อันทำให้เกิดการหมุนเวียนหรือแลกเปลี่ยนข้อมูลภายในเครือข่ายกับข้อมูลอื่นๆ ในสภาวะแวดล้อม

(6) คนควบคุมข้อมูล (Gatekeeper) ได้แก่บุคคลที่มีบทบาทในการควบคุมการกระจายข้อมูลหรือการหมุนเวียนข้อมูลระหว่างสมาชิกต่างๆ ในเครือข่าย อาจเป็นบุคคลคนเดียวกับล่าม สะพาน หรือดาวเด่นก็ได้ แต่ที่สำคัญคือจะเป็นผู้ที่มีข้อมูลอยู่ในมือและมีอำนาจในการตัดสินใจแพร่กระจายข้อมูลไปยังบุคคลอื่นๆ

(7) ผู้ปลีกวิเวก (Isolate role) คือบุคคลที่เป็นสมาชิกของเครือข่าย แต่มักเก็บตัว ไม่ค่อยสูงส่งหรือ

ติดต่อสื่อสารกับสมาชิกคนอื่นๆ ในเครือข่าย บางครั้งเราอาจพบว่า มีคู่ปลีกวิเวก ซึ่งได้แก่บุคคลคู่หนึ่งที่เป็นสมาชิกของเครือข่ายแต่ติดต่อกันเองโดยไม่สนใจติดต่อกับสมาชิกคนอื่นๆ ในเครือข่าย การมีผู้ปลีกวิเวก ทำให้จุดที่ควรจะมีการเชื่อมต่อขาดการเชื่อมต่อเกิดเป็นช่องว่าง และเป็นอุปสรรคที่ทำให้สมาชิกในเครือข่ายไม่สามารถรับรู้ข้อมูลข่าวสารได้อย่างทั่วถึง

ในแต่ละเครือข่ายมักจะประกอบด้วยเส้นต่อเชื่อมกันจำนวนหนึ่ง ถ้าเส้นต่อเชื่อมมีเป็นจำนวนมาก เครือข่ายนั้นก็มีความเหนียวแน่นและมีพลังในการทำงานร่วมกันมาก แต่ความเหนียวแน่นและยั่งยืนของเครือข่ายยังขึ้นกับความสมดุลภายใน ซึ่งหมายถึงมีความเท่าเทียมกันในเชิงโอกาสในการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกัน ถ้ามีความเท่าเทียมกันสูง เครือข่ายจะมีความสมดุลและมีความยั่งยืนสูง ในการวิเคราะห์ความสมดุลสามารถทำได้โดยพิจารณาว่า คู่สื่อสาร หรือกลุ่มย่อยต่างๆ ในเครือข่าย มีโอกาสให้ข้อมูลข่าวสารหรือรับข้อมูลเรื่องต่างๆ เพียงใด มีการแลกเปลี่ยนมุมมอง และการค้นหาข้อสรุปร่วมกันอย่างเท่าเทียมเพียงใด

2.3 ประเด็นการสื่อสาร

ประเด็นการสื่อสารจะเกี่ยวข้องกับมูลเหตุการก่อกำเนิดเครือข่าย วัตถุประสงค์ และภารกิจของเครือข่าย บางเครือข่ายประเด็นการสื่อสารอาจจะแคบมีลักษณะเฉพาะเรื่องเฉพาะกิจ แต่บางเครือข่ายประเด็นการสื่อสารอาจกว้างขวางครอบคลุมไปทุกเรื่อง ประเด็นการสื่อสารบางเรื่องมีปัญหาเป็นตัวตั้ง บางเรื่องเป็นเรื่องของการสืบทอดคุณค่า หรือพัฒนาสิ่งที่มีอยู่แล้ว ซึ่งถ้าเป็นเรื่องของปัญหามักมีความซับซ้อนที่ยากต่อการแก้ไขทั้งโดยบุคคลหรือกลุ่มเดียวตามลำพัง และมักมีความเร่งรัดในเรื่องเวลาที่ต้องเข้าไปเผชิญปัญหา ทำให้ความเข้มข้นของการสื่อสารภายในเครือข่ายสูง แต่ถ้าปัญหาลี้กลายไป ความเข้มข้นหรือความต่อเนื่องของการสื่อสารในเครือข่ายอาจจะหายไป

3. กระบวนการสร้างเครือข่าย

เมื่อพูดถึงเครือข่ายอาจหมายถึงองค์กรที่มีการจัดตั้งแบบเป็นทางการและมีวัตถุประสงค์เชิงปฏิบัติการชัดเจน หรืออาจเป็นเครือข่ายทางสังคมที่ดำรงอยู่ตามธรรมชาติสอดคล้องกับวิถีชีวิตตามปกติของชุมชน โดยเครือข่ายที่มีการจัดตั้งมักมีประเด็นการสื่อสารที่ค่อนข้างชัดเจน ส่วนเครือข่ายทางสังคมมักมีประเด็นการสื่อสารที่หลากหลายครอบคลุมทั้งเรื่องราวทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง

โดยธรรมชาติแล้วเป็นไปได้ไม่น้อยมากที่บุคคลจะแยกตัวเป็นอิสระโดยไม่มีการติดต่อสื่อสารกับบุคคลอื่นๆ แต่การเชื่อมต่อหรือสื่อสารกันมิได้หลายวัตถุประสงค์ และเมื่อบรรลุวัตถุประสงค์แล้วการเชื่อมต่อหรือสื่อสารกันก็อาจยุติลงไปได้ และบางกรณีที่วัตถุประสงค์บรรลุได้ยากเครือข่ายก็อาจสลายตัวไปก่อนที่จะเห็นผลที่ต้องการ กล่าวได้ว่าเครือข่ายเป็นสิ่งที่เกิดง่ายสลายง่าย เพราะเมื่อมีวัตถุประสงค์ร่วมกันก็สามารถเกิดเครือข่ายได้ แต่เมื่อบรรลุวัตถุประสงค์หรือขาดการดูแล เครือข่ายก็จะสลายไปได้ง่าย สมาชิกขององค์กรมักมีการปรับเปลี่ยนหน้าตาอยู่เสมอเพราะการร่วมกิจกรรมอิงความสมัครใจ การก่อรูปของเครือ

ช่วยต้องมีการลงทุน เช่น งบประมาณ แรงงาน เวลาในการติดต่อเพื่อสร้างและรักษาสัมพันธภาพ และการดำรงอยู่ของเครือข่ายมักผ่านกระบวนการต่อไปนี้คือ การริเริ่ม การรักษาสัมพันธภาพ การจัดการกับความขัดแย้ง การขยายเครือข่าย และการแสวงหาความยั่งยืน

จากลักษณะของเครือข่ายดังกล่าวข้างต้น ทำให้การนำรูปแบบขององค์กรแบบเครือข่ายมาใช้สำหรับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติหรือในกิจกรรมที่ต้องการความต่อเนื่อง ต้องให้ความสำคัญกับวิธีการที่จะธำรงรักษาเครือข่ายให้ดำรงอยู่ได้อีกด้วย

หากพิจารณาขั้นตอนของการทำงานเชิงเครือข่าย อาจแบ่งได้เป็น 5 ระยะดังนี้ (ปรับจาก ปาริชาติ สถาปัตตานนท์, 2547: 22-23)

ขั้นตอนที่ 1 การริเริ่มสร้างหรือพัฒนาองค์กรเครือข่าย

ขั้นตอนที่ 2 การเชื่อมสัมพันธภาพและสร้างความเข้าใจร่วมกันในเครือข่าย

ขั้นตอนที่ 3 การปฏิบัติงานตามภารกิจของเครือข่าย

ขั้นตอนที่ 4 การเสริมศักยภาพการสื่อสารของเครือข่าย ซึ่งจะเป็นเครื่องมือสำคัญของการแสวงหาแนวร่วมและขยายเครือข่าย

ขั้นตอนที่ 5 การจัดการกับความขัดแย้งและแสวงหาความยั่งยืนของเครือข่าย

สำหรับกระบวนการสื่อสารที่จะนำมาใช้ในแต่ละขั้นตอนนี้ ควรเป็นการสื่อสารตามแบบจำลองเชิงพิธีกรรม โดยอาจจะเป็นการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม และ/หรือ การสื่อสารโดยชุมชน ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป

อนึ่ง ในการพิจารณาเกี่ยวกับความยั่งยืนของเครือข่าย ผู้พิจารณาควรจะเข้าใจลักษณะตามธรรมชาติขององค์กรเครือข่ายด้วย กล่าวคือ โดยทั่วไปองค์กรแบบเครือข่ายมักจะมีการวางโครงสร้าง โดยไม่มีการระบุตำแหน่งหรือไม่มีการกำหนดลำดับชั้นความสำคัญของตำแหน่งต่าง ๆ อย่างชัดเจน บุคคลอาจสับเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ได้อย่างคล่องตัว และอาจมีผู้นำหลายคนสลับกันนำและตาม มีความเป็นทางการต่ำแต่คล่องตัวสูง เน้นการกระจายอำนาจความรับผิดชอบ โดยแต่ละกลุ่มทำงานอิสระ ภายใต้ความร่วมมือกัน เน้นการบรรลุเป้าหมายโดยการเล็งเห็นคุณค่าร่วมและพันธะสัญญาทางใจ ดังนั้น ในการประเมินความยั่งยืนของเครือข่ายจึงไม่ควรเกาะติดอยู่กับรูปแบบขององค์กร แต่ควรจะให้ความสำคัญกับการประเมินสัมพันธภาพต่างๆ เช่น การร่วมมือ ความสามัคคี การเคารพคุณค่ากัน (ปาริชาติ สถาปัตตานนท์, 2547: สื่อประกอบการสอน)

4. การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

ในเรื่องการมีส่วนร่วมนั้น ประเด็นแรกที่จะต้องพิจารณาคือ ใครบ้างที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับเรื่องดังกล่าว ผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียนั้นได้เข้ามาร่วมในกระบวนการสื่อสารหรือไม่ ในส่วนที่เข้ามามีส่วนร่วมมีส่วนร่วมในรูปแบบใด ทั้งการมีส่วนร่วมในการสื่อสาร และการมีส่วนร่วมในการพัฒนาในเรื่องที่นำมาพิจารณา

ในการออกแบบกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ควรจัดช่องทางและรูปแบบการมีส่วนร่วมให้หลากหลายเพื่อเกื้อหนุนให้คนกลุ่มต่างๆ หรือทุก ๆ คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการสื่อสารตามปกติ คนเราจะชื่นชอบการมีส่วนร่วมในการสื่อสารอยู่แล้ว ดังเช่น เราชอบการพูดคุยสนทนามากกว่าการเป็นฝ่ายไปนั่งรับฟังแต่ฝ่ายเดียว แต่ในการสื่อสารเพื่อการพัฒนาจะไม่คำนึงถึงเฉพาะการมีส่วนร่วมในการสื่อสาร แต่จะต้องให้การสื่อสารนั้นนำไปสู่การมีส่วนร่วมในการพัฒนาอีกด้วย นั่นคือ การมีส่วนร่วมมิใช่เพียงเป็นการเข้ามาเป็นผู้ส่งสารหรือรับสารเท่านั้น แต่หมายรวมไปถึงการเข้าร่วมในกิจกรรมอื่นๆ ที่เชื่อมโยงเข้ากับประเด็นการสื่อสารนั้นๆ ด้วย

เนื่องจากการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมจะอิงแบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม ที่มีการสลับบทบาทให้ผู้รับสารเปลี่ยนมาแสดงเป็นผู้ส่งสาร และต้องการการเข้าร่วมของคนจำนวนหนึ่ง ทำให้เกิดรูปแบบการสื่อสารในลักษณะเวทีเสวนา (dialogue) แต่ลำพังเวทีเสวนามักจะไม่สามารถไปขับเคลื่อนกิจกรรมการพัฒนาได้ จำเป็นต้องอาศัยกระบวนการอื่นๆ เข้ามาเสริม เช่น การสร้างคณะทำงาน การประชุมเฉพาะกลุ่มอย่างต่อเนื่อง การศึกษาดูงาน การฝึกอบรม การทดลองปฏิบัติ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ในทุกกระบวนการจะต้องคำนึงถึงการมีส่วนร่วมจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่มด้วย

สำหรับแบบแผนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่สำคัญคือ การจัดเวทีเสวนา ซึ่งลักษณะสำคัญของการสื่อสารแบบเวทีเสวนาคือ (กาญจนา แก้วเทพ, 2546: 10)

- (1) ภาษาที่ใช้เข้าใจง่าย
- (2) เนื้อหาที่พูดคุยเป็นเรื่องที่คุ้นเคย
- (3) ปริมาณคนเข้าร่วมมาก
- (4) ทุกคนมีโอกาสเข้าร่วมในพื้นที่/เวที
- (5) ส่วนใหญ่เป็นคนกลุ่มเดียวกันซึ่งเอื้อต่อการแสดงความคิดเห็น
- (6) เป็นการสื่อสารในแนวนอน
- (7) สถานที่คุ้นเคย
- (8) เป็นการสื่อสารแบบเห็นหน้าเห็นตาทำให้ได้ตอบกันได้ทันที

5. การสื่อสารชุมชน -

เป็นการสื่อสารที่มุ่งเสริมพลังให้กับชุมชน มุ่งเน้นให้ชุมชนมีบทบาทเป็นผู้ส่งสารมากขึ้น และเน้นให้เนื้อหาสาระของการสื่อสารสอดคล้องกับความต้องการและวิถีชีวิตของชุมชนมากขึ้น นอกจากนี้ ในแนวคิดนี้ ยังรวมไปถึงการให้ความสำคัญกับการเสนอตัวตนและอัตลักษณ์ของชุมชนหรือท้องถิ่นด้วย

คุณลักษณะที่สำคัญของการสื่อสารชุมชน (Community Communication) (กาญจนา แก้วเทพ และคณะ, 2546: 48-51) คือ

- (1) เป็นการสื่อสารแบบสองทาง ที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารสามารถมีปฏิริยาโต้ตอบกันอยู่ตลอดเวลา ซึ่งทำให้สถานะของผู้ส่งและผู้รับไม่ตายตัว แต่จะมีการสลับเปลี่ยนบทบาทกันอยู่ตลอดเวลา

- (2) ทิศทางการไหลของข่าวสารมีทิศทางที่หลากหลาย ทั้งจากบนลงล่าง แบบล่างสู่บน และแบบแนวนอน ซึ่งจะทำให้เกิดภาพของเครือข่ายที่เชื่อมโยงกันหลายทิศทาง
 - (3) มีวิธีการและแง่มุมหลายแง่มุมที่จะกำหนดเป้าหมายของการสื่อสารเพื่อชุมชน เช่น
 - ทำหน้าที่ในการแสดงออก คือ ทั้งบุคคลและกลุ่มสามารถแสดงความเป็นตัวของตัวเองเพื่อที่จะสร้างเอกลักษณ์ของตัวเองได้
 - หน้าที่ทางสังคม คือการเข้าไปมีส่วนร่วมในการสื่อสารเพื่อจะสร้างความรู้สึกร่วมว่าเป็นชุมชนเดียวกัน
 - หน้าที่ในการให้ข้อมูลข่าวสารที่ผู้ร่วมกระบวนการสามารถแลกเปลี่ยนข้อมูลและความรู้เพื่อยกระดับความเข้าใจและความรู้ในเรื่องต่างๆ ได้
 - หน้าที่ในการควบคุมการปฏิบัติ เพื่อปรับปรุงและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นของบุคคลและชุมชนได้
 - (4) ตอบสนองความต้องการของประชาชนเป็นหลัก มิใช่ตอบสนองต่อภาครัฐเป็นหลัก
 - (5) เน้นการปรับปรุงสื่อให้เหมาะสมสำหรับประโยชน์การใช้งานของชุมชน
 - (6) เป็นสื่อที่คนในชุมชนสามารถเข้าถึงได้ตลอดเวลา
 - (7) เป็นสื่อที่ชุมชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมในหลายบทบาท ไม่ว่าจะเป็นผู้วางแผนการใช้สื่อ ผู้ผลิตและผู้แสดง
 - (8) ตัวตนของชุมชนที่แสดงออกมานั้น ต้องมาจากการกำหนดของชุมชนเอง ไม่ใช่เป็นผู้อื่นมาทำให้เป็นชุมชน
 - (9) ปรับเปลี่ยนบทบาทของสื่อจากการเป็นเครื่องมือถ่ายทอดข่าวสารจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง เป็นเวทีสำหรับแลกเปลี่ยนข่าวสารและทัศนะของคนทุกคน
- ข้อดีของการสื่อสารโดยชุมชน**
- (1) สื่อสารอย่างเป็นกันเองมากกว่าเป็นทางการ
 - (2) สื่อสารเรื่องราวของชุมชนและสร้างความเข้าใจร่วมกันในชุมชน
 - (3) เปิดโอกาสให้คนเล็ก ๆ ในชุมชนมีส่วนร่วมในการพูดคุยและอธิบายตนเองมากขึ้น
 - (4) สร้างวัฒนธรรมและการจัดการร่วมกันในชุมชน

6. ความรู้เพื่อการจัดการป่าชุมชน

ป่าชุมชน ตามความหมายที่ทางราชการส่งเสริมคือ พื้นที่ป่าไม้ซึ่งได้สงวนไว้เพื่อให้ชุมชนได้นำไปจัดการเพื่อให้เกิดประโยชน์ทางด้านป่าไม้ทั้งทางตรงและทางอ้อม ตามวัตถุประสงค์ของชุมชนอย่างต่อเนื่องและถาวรตามกฎหมายที่ชุมชนได้กำหนดไว้ ทั้งนี้จะต้องสอดคล้องกับความเชื่อ และวัฒนธรรมของประชาชนในท้องถิ่นนั้นๆ เป็นสำคัญ และเป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชนโดยส่วนรวม โดยป่าชุมชนดังกล่าวจะ

เป็นป่าธรรมชาติดั้งเดิม หรือเป็นป่าที่ชุมชนได้ช่วยกันปลูกสร้างขึ้นมาก็ได้ (สำนักงานป่าไม้จังหวัดกาญจนบุรี, เอกสารเผยแพร่: 87)

ป่าชุมชน สามารถแบ่งตามลักษณะกิจกรรมได้เป็น 2 รูปแบบคือ

(1) ป่าชุมชนอนุรักษ์ เป็นป่าธรรมชาติที่ชุมชนร่วมกันอนุรักษ์ หรือปลูกสร้างเสริม บำรุงและดูแลรักษาพื้นที่ป่าไม้และใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น คอนปู่ตา ป่าช้า ป่าอภัยทานในเขตวัด ป่าชันน้ำ ป่าหวนา ห้วยไร่ปลายนา เป็นต้น

(2) ป่าชุมชนพัฒนา เป็นป่าชุมชนที่ชุมชนช่วยกันปลูกสร้างขึ้นมาแล้วบำรุงดูแลรักษา และใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น ป่าปลูกในพื้นที่สาธารณะประโยชน์ ทำเลเลี้ยงสัตว์ของหมู่บ้าน ป่าปลูกในโรงเรียน วัด สองข้างทาง สระน้ำ บ่อน้ำ ตลอดจนพื้นที่ที่กันไว้เพื่อปลูกป่าชุมชนของโครงการทางราชการต่างๆ

หลักการสำคัญของการส่งเสริมป่าชุมชนคือ มุ่งเน้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมและรับผิดชอบการดำเนินกิจกรรมทุกขั้นตอน ทั้งนี้ รูปแบบการจัดการป่าชุมชนของแต่ละพื้นที่จะแตกต่างกันไปตามสภาพเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมและความต้องการของชุมชน

ในกระบวนการส่งเสริมเรื่องป่าชุมชนนั้น ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องจะเป็นผู้ชี้แจงและให้คำแนะนำเพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับความสำคัญและกระบวนการจัดตั้งป่าชุมชน ประโยชน์ของการปลูกไม้ใช้สอยในพื้นที่สาธารณะประโยชน์ วัด โรงเรียน ริมถนน หรือรอบอ่างเก็บน้ำ และแนะนำรูปแบบการบริหารจัดการพื้นที่ร่วมกัน เมื่อชุมชนมีความประสงค์จัดตั้งป่าชุมชน ทางราชการจะสนับสนุนทางวิชาการด้วยการจัดฝึกอบรมแกนนำของชุมชน ซึ่งโดยทั่วไปจะกำหนดให้ชุมชนดำเนินการคัดเลือกตัวแทนเข้ารับการอบรมประมาณ 10 คนต่อ 1 หมู่บ้าน และจัดการอบรมรวมกัน 3 หมู่บ้านต่อ 1 รุ่น คือรุ่นละ 30 คน

ในขั้นตอนของการฝึกอบรม จะมีการจัดทำหลักสูตรแกนกลางที่จังหวัดต่างๆ จะนำไปใช้ เป็นหลักสูตร 3 วัน โครงสร้างของหลักสูตร ประกอบด้วย

(1) ภาคการบรรยาย 1 วัน กำหนดให้มีการบรรยายในหัวข้อบังคับดังนี้

1.1 หัวข้อวิชาด้านป่าชุมชน ประกอบด้วย

- แนวความคิดและการดำเนินงานด้านป่าชุมชน
- ความสำคัญและประโยชน์ของป่าชุมชน
- การจัดการป่าชุมชน

1.2 กฎหมายเกี่ยวกับการป่าไม้ที่ประชาชนควรทราบ

1.3 การเพาะชำกล้าไม้และการบำรุงรักษากล้าไม้

1.4 การทำแบบจำลองและแผนที่ป่าชุมชนในหมู่บ้าน

1.5 อื่น ๆ เช่น การจัดการที่ดินแบบป่าไม้เกษตร ชนิดพันธุ์ไม้เอนกประสงค์

(2) ภาคการดูงาน 1 วัน

(3) การประชุมระดมความคิด 1 วัน รูปแบบของกิจกรรมคือ แบ่งกลุ่มราษฎรเป็นกลุ่มๆ กลุ่มละไม่

เกิน 10 คน ให้ทุกคนได้คิด ได้พูด และฝึกปฏิบัติโดยวางแผนการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่หมู่บ้านของตนเอง ฝึกการคิด และวิเคราะห์ให้เข้าใจวิธีค้นหาสภาพปัญหา สาเหตุ ภาพฝัน และแนวทางแก้ไขด้วยตนเอง รวมไปถึงการฝึกใช้เครื่องมือเพื่อช่วยในการวางแผนจัดการ และกำหนดขอบเขตป่าชุมชน เช่น ภาพถ่ายทางอากาศ แบบจำลองสามมิติ เป็นต้น

ภายหลังการฝึกอบรม ทางราชการจะสนับสนุนให้ชุมชนจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน และให้คณะกรรมการป่าชุมชนจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชนของตนเอง เพื่อเสนอให้ทางราชการพิจารณาประกอบการอนุมัติให้เป็นพื้นที่ป่าชุมชนตามเงื่อนไขของกรมป่าไม้ต่อไป และในพื้นที่จังหวัดกาญจนบุรีจะมีการนำผลการพิจารณาไปไว้ในประกาศของจังหวัดที่ลงนามโดยผู้ว่าราชการจังหวัดอีกด้วย ทั้งนี้เพื่อรับรองสถานภาพของป่าชุมชนนั้น อนึ่ง ในช่วงของการสนับสนุนป่าชุมชนระยะแรกของภาครัฐในขณะนั้น ยังไม่มีแนวทางดำเนินการเพื่อการอนุมัติอย่างเป็นทางการที่ชัดเจน ทำให้การดำเนินการไปสิ้นสุดเพียงแค่การฝึกอบรม และการสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์และพันธุ์ไม้เพื่อการปลูกเสริมเท่านั้น

จากเอกสารข้อมูลเกี่ยวกับการส่งเสริมป่าชุมชนของทางราชการ จะพบว่าเนื้อหาสาระของการสื่อสารในส่วนเทคโนโลยีในการจัดการ จะให้ความสำคัญใน 2 ส่วนคือ การปลูกสร้างเสริม หรือวนวัฒนวิทยา ตั้งแต่การเลือกพันธุ์ไม้ การเพาะกล้า การวางแผนการปลูก การบำรุงรักษา และการวางแผนตัดฟันมาใช้ประโยชน์ และอีกส่วนหนึ่งจะให้ความสำคัญกับ การจัดการที่ดินในรูปแบบต่างๆ เช่น วนเกษตร การปลูกไม้เอนกประสงค์ รวมทั้งอาจมีการเสนอแนะเทคโนโลยีการเพาะปลูกในแปลงปลูกแบบต่างๆ ทั้งนี้เพื่อให้สามารถเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากผืนป่าได้อย่างมีประสิทธิภาพ

จากการพิจารณาความเหมาะสมขององค์ความรู้ที่จะนำไปใช้ในการจัดการป่าชุมชนระยะแรก กับความรู้เชิงเทคโนโลยีในการจัดการดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่า องค์ความรู้ดังกล่าวจะไม่เหมาะสมกับพื้นที่ เนื่องจากป่าชุมชนระยะแรก เป็นป่าธรรมชาติที่พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าเต็งรัง สภาพดินเป็นดินลูกรัง การเพาะปลูกพืชอื่นๆ ที่ไม่ใช่พันธุ์ไม้ของป่าเต็งรัง โอกาสรอดจะน้อยมาก การปลูกป่าเสริมจึงเป็นเรื่องที่ทำได้ยาก และจากประสบการณ์การปลูกป่าที่ผ่านมา ต้นไม้ที่ปลูกเสริมในช่วงการสนับสนุนของรัฐแทบไม่เหลือรอดอยู่เลย แม้แต่ต้นยูคาลิปตัส นอกจากนี้เป้าหมายสำคัญของการจัดการป่าชุมชนระยะแรกที่เป็นความต้องการของชาวบ้านคือ การรักษาป่าธรรมชาติ เพื่อให้ธรรมชาติให้ผลผลิตคือของป่าได้อย่างต่อเนื่อง โดยมีได้มีความประสงค์จะทำไม้เชิงเศรษฐกิจแต่ประการใด ในการนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าความรู้สำคัญของการจัดการป่าชุมชนระยะแรกแห่งนี้ คือ ความรู้เกี่ยวกับการวิเคราะห์ระบบนิเวศป่าไม้ และการประเมินผลผลิตประเภทของป่าจากป่าชุมชน และเนื่องจากป่าชุมชนระยะแรก ส่วนใหญ่เป็นป่าเต็งรัง ซึ่งเป็นป่าที่ต้องเผชิญกับไฟป่าอยู่เนืองๆ ความรู้เรื่องการจัดการไฟป่าจึงถือว่ามีความสำคัญ เพราะไฟป่าสามารถสร้างความเสียหายให้กับผืนป่าได้มากหากขาดการควบคุม

ความรู้ในการวิเคราะห์ระบบนิเวศที่ผู้วิจัยนำมาใช้ในการวิจัยนี้คือ การวิเคราะห์สังคมพืช โดยมุ่งอธิบายองค์ประกอบของพันธุ์พืชที่คลุมดิน และเนื่องจากสังคมพืชโดยทั่วไปครอบคลุมพื้นที่กว้างขวาง จึงไม่สามารถวัดข้อมูลในทุกส่วนได้ ในทางปฏิบัติจะต้องใช้วิธีการสุ่มตัวอย่าง

การสุ่มตัวอย่างถ้าจะให้ครอบคลุมทั้งพื้นที่ อันดับแรกจะต้องจำแนกสังคมพืช คือจำแนกชนิดของป่าให้ได้เสียก่อน จากนั้นจึงทำการศึกษาวิเคราะห์โดยเลือกพื้นที่หรือหมู่ไม้ตัวอย่างที่อยู่ในส่วนของสังคมชนิดนั้นมาศึกษา ซึ่งการสุ่มตัวอย่างหรือเลือกหมู่ไม้เป็นตัวแทนสังคมพืชที่ศึกษาทำได้หลายวิธี (นาฏสุดา ภูมิงานงค์: 2547: 5) คือ

กรณีที่ 1 เลือกหมู่ไม้ที่เห็นว่าจะเป็นตัวแทนของหมู่ไม้ทั้งหมดในสังคมพืชที่ศึกษา

กรณีที่ 2 เลือกหมู่ไม้ที่ศึกษาโดยศึกษาเพียงบางส่วนของหมู่ไม้ทั้งหมดในสังคม

กรณีที่ 3 เลือกหมู่ไม้ที่ทำการศึกษาโดยวิธีการสุ่มตัวอย่างทางสถิติซึ่งสามารถจำแนกได้ 3 วิธีคือ

- ใช้วิธีวางแผนตัวอย่างแบบสุ่มให้แต่ละส่วนของพื้นที่มีโอกาสเท่าเทียมกัน โดยไม่มีการเลือกซ้ำจุดเดิม (random without replacement)
- ใช้วิธีวางแผนตัวอย่างแบบสุ่มโดยวิธีการที่เป็นระบบ (systematic sampling)
- ใช้วิธีวางแผนตัวอย่างแบบสุ่มให้ทุกๆ ส่วนมีโอกาสเท่าๆ กัน แต่มีการจำแนกพื้นที่ตามประเภทก่อน (stratified random sampling)

ในกรณีของป่าชุมชนตะมะแก ผืนป่าส่วนใหญ่เป็นป่าเต็งรัง มีเพียงส่วนน้อยที่เป็นสังคมป่าเบญจพรรณซึ่งพบบริเวณร่องห้วยและส่วนที่อยู่บนเขาจะมีลักษณะค่อนข้างไปทางป่าไผ่ คือมีไม้ไผ่เป็นไม้เด่น ในการนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดสังคมพืชที่จะศึกษาเฉพาะป่าเต็งรัง ซึ่งเป็นป่าส่วนใหญ่ของป่าชุมชนตะมะแก และใช้วิธีการวางแผนตัวอย่างตามกรณีที่ 1 คือเลือกหมู่ไม้ที่เห็นว่าเป็นตัวแทนของหมู่ไม้ทั้งหมดในกลุ่มป่าเต็งรัง โดยพิจารณาว่าผืนป่ามีขนาดไม่กว้างใหญ่และมีลักษณะสังคมพืชไม่แตกต่างกันมากนัก

รูปร่างของแปลงสำรวจใช้รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส และขนาดของแปลงตัวอย่างผู้วิจัยเลือกใช้ขนาด 100x100 เมตร ซึ่งเป็นขนาดที่พอใช้ได้ในการวางแผนสำรวจทางนิเวศวิทยา และเป็นขนาดที่เป็นไปได้ในการศึกษาภายใต้ข้อจำกัดทางด้านเวลาและกำลังคนที่จะศึกษา อนึ่ง การสุ่มตัวอย่างจริงในพื้นที่ป่าชุมชนตะมะแก ผู้วิจัยได้อาศัยนักวิชาการป่าไม้คือ นายธนวัฒน์ ทองคัน หัวหน้าสถานีวิจัยไฟป่าห้วยขาแข้ง มาช่วยในการวางแผนตัวอย่าง และช่วยในการวางแผนเก็บข้อมูลในแปลงตัวอย่าง

สำหรับการวิเคราะห์ผลผลิตจากป่าชุมชนในการวิจัยนี้ ผู้วิจัยใช้กระบวนการสร้างความรู้โดยให้ชุมชนหาวิธีการในการสร้างความรู้ในเรื่องนี้ขึ้นเอง นอกจากนี้ ยังให้ความสำคัญกับการเสริมประสบการณ์แก่ชุมชนในการใช้แบบสอบถามสำหรับการเก็บข้อมูลอีกด้วย

ส่วนความรู้เกี่ยวกับการจัดการไฟป่า ผู้วิจัยอาศัยวิทยากรจากศูนย์ควบคุมไฟป่าภาคกลาง โดยกำหนดองค์ความรู้ให้ครอบคลุมเรื่อง ชนิดและสาเหตุของไฟป่า ผลกระทบของไฟป่า และเทคนิคการจัดการกับไฟป่า

อนึ่ง การเปลี่ยนประเด็นการสื่อสารจากเทคโนโลยีในการจัดการเชิงวนวัฒนวิทยาและการจัดการ ที่ดินแบบที่ทางราชการใช้ในการส่งเสริมป่าชุมชน มาเป็นการวิเคราะห์ระบบนิเวศและผลผลิตจากป่าชุมชน นอกจากจะเป็นการเปลี่ยนเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพการใช้ประโยชน์ของป่าชุมชนแล้ว ยังเป็นการเปลี่ยนลักษณะเนื้อหาสาระจากสาระเชิงหลักการมาสู่สาระเชิงประจักษ์ที่ค้นพบจากสถานการณ์จริงอีกด้วย นอก

จากนี้ กระบวนการศึกษาเชิงประจักษ์นี้จะเป็นส่วนสำคัญของการสืบค้นอัตลักษณ์ของป่าชุมชน ซึ่งจะสะท้อนคุณค่าที่แท้จริง สามารถแสดงจุดเด่นของป่าชุมชน และเป็นการสร้างฐานข้อมูลเพื่อการจัดการป่าชุมชนต่อไป

สรุปการนำแนวคิดต่างๆ ไปใช้ตามวัตถุประสงค์การวิจัย

(1) การศึกษารูปแบบการสื่อสารเรื่องป่าชุมชนระยะตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ผู้วิจัยวางแนวทางในการวิเคราะห์การสื่อสารโดยใช้แนวคิดเรื่องกระบวนการทัศน์ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาโดยพิจารณาจากเป้าหมายของการสื่อสารและแบบจำลองการสื่อสารที่นำมาใช้ ใช้แนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบของเครือข่ายการสื่อสารโดยวิเคราะห์องค์ประกอบด้านสมาชิก ตัวเชื่อมต่อและประเด็นการสื่อสาร และใช้แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมโดยพิจารณาถึงความครอบคลุมผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

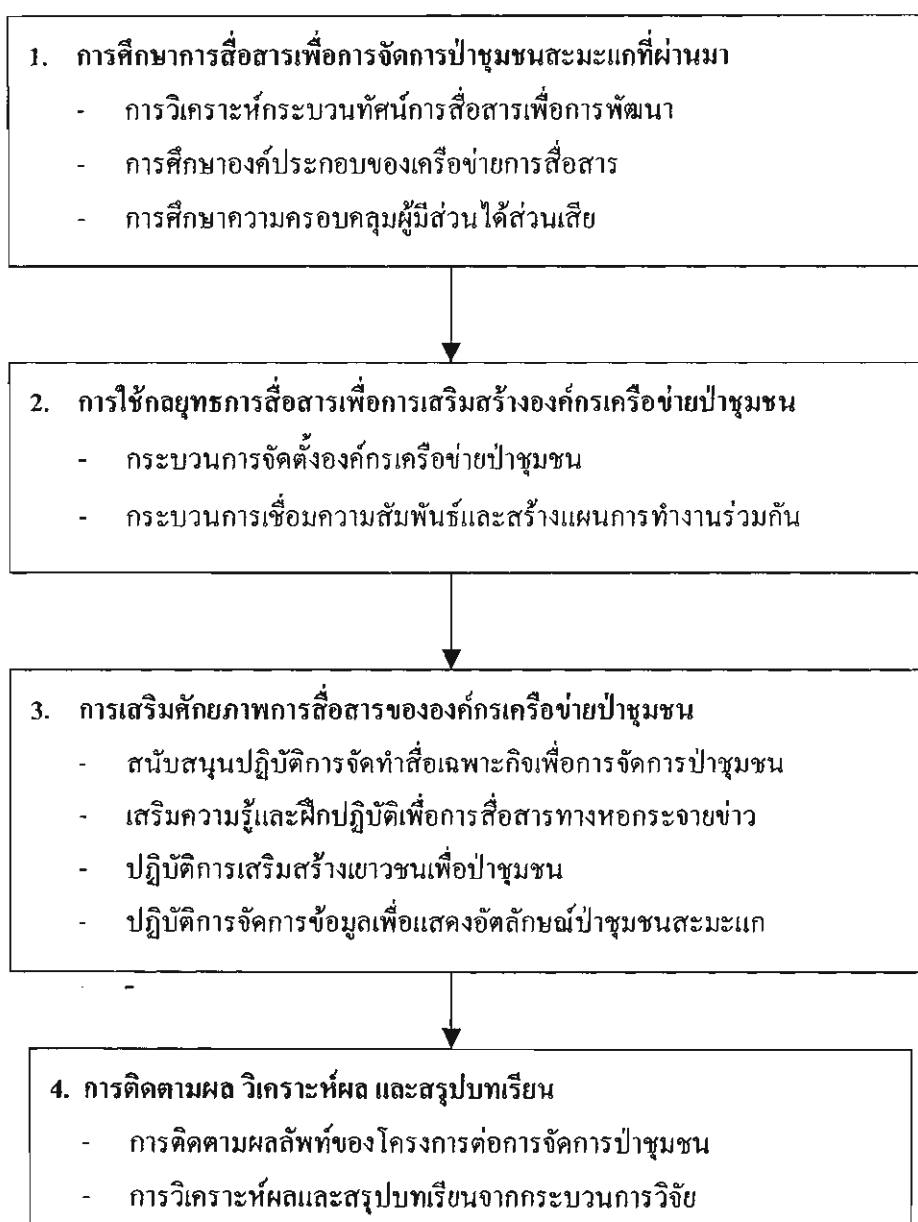
(2) การหารูปแบบการสื่อสารในการเสริมสร้างองค์กรเครือข่ายป่าชุมชนระยะแรก ผู้วิจัยใช้กระบวนการทัศน์การสื่อสารแบบเครือข่ายที่เน้นบทบาทของผู้ที่เข้าร่วมในกระบวนการสื่อสารเป็นสำคัญ ใช้แนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมโดยให้ความสำคัญกับการครอบคลุมผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย รวมทั้งเน้นการเกื้อหนุนให้คนกลุ่มต่างๆ หรือทุก ๆ คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการสื่อสาร ใช้กระบวนการสร้างเครือข่าย และใช้แนวคิดเรื่องการสื่อสารชุมชน ด้วยการเน้นให้ชุมชนมีบทบาทหลักในการสื่อสารและอธิบายตนเอง นอกจากนี้ ยังมุ่งเสริมศักยภาพของสมาชิกองค์กรเครือข่ายป่าชุมชนโดยเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับการวิเคราะห์ระบบนิเวศป่าไม้ การประเมินผลผลิตประเภทของป่าจากป่าชุมชนและการจัดการไฟป่าอีกด้วย

(3) การหาแนวทางในการเสริมศักยภาพการสื่อสารขององค์กรเครือข่ายป่าชุมชนระยะแรก ผู้วิจัยใช้แนวคิดเรื่องการสื่อสารชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนมีบทบาทหลักในการสื่อสาร เน้นการใช้ช่องทางการสื่อสารที่มีอยู่แล้วในชุมชน และเน้นการรวบรวมข้อมูลที่อธิบายลักษณะของป่าชุมชนระยะแรกด้วย

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยหลายขั้นตอนที่ส่วนใหญ่เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ วัตถุประสงค์สำคัญของการวิจัยคือ การพัฒนารูปแบบการสื่อสารในการจัดการป่าชุมชน โดยผู้วิจัยออกแบบกระบวนการสื่อสารในกระบวนการสื่อสารแบบเครือข่าย ประกอบด้วยขั้นตอนการวิจัย 4 ขั้นตอน ดังแสดงใน แผนภูมิที่ 4

แผนภูมิที่ 4 ขั้นตอนการวิจัยเรื่อง การพัฒนาการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าชุมชน: กรณีศึกษา
ป่าชุมชนระยะแรก ต.นาสวน อ.ศรีสวัสดิ์ จ.กาญจนบุรี

1. การศึกษาการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าชุมชนสะมะแกที่ผ่านมา

วัตถุประสงค์ของการศึกษาคือ การทำความเข้าใจประวัติความเป็นมาของการจัดตั้งป่าชุมชนสะมะแก และศึกษารูปแบบของการสื่อสารเรื่องป่าชุมชนก่อนเริ่มโครงการ โดยมองย้อนกลับไปถึงช่วงการขับเคลื่อนให้เกิดการประกาศป่าชุมชน

วิธีการวิจัยในขั้นตอนนี้คือ การสัมภาษณ์เนวลี

กลุ่มเป้าหมายของการสัมภาษณ์เนวลีคือ คณะทำงานรักษาป่าชุมชนและป่าต้นน้ำ พันธมิตร ผู้นำสงฆ์ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ แกนนำชุมชน และประชาชน ดังแสดงในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 กลุ่มเป้าหมายและจำนวนที่ทำการสัมภาษณ์เนวลี

กลุ่มเป้าหมาย	จำนวนที่เป็นเป้าหมาย	จำนวนที่สัมภาษณ์
1. ผู้นำสงฆ์ในคณะทำงานป่าชุมชนและป่าต้นน้ำ	6 รูป (ค.นาสวน 3 รูปและ ค.ค่านแม่แลบ 3 รูป)	3 รูป เฉพาะผู้นำสงฆ์ในพื้นที่ 4 หมู่บ้านรอบป่าชุมชน
2. คณะทำงานป่าชุมชนและป่าต้นน้ำ	19 คน (ค.นาสวน 11 คน ค.ค่านแม่แลบ 1 คน และ ค.เขาโจด 5 คน)	9 คน เฉพาะคณะทำงานที่อยู่ในพื้นที่ 4 หมู่บ้านรอบป่าชุมชน
3. แกนนำชุมชนรอบป่าชุมชนที่ไม่มีรายชื่อในคณะทำงานดังกล่าว	ไม่ระบุจำนวน	9 คน (ผู้ใหญ่บ้าน 2 คน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน 3 คน สมาชิก อบต. 2 คน กำนัน ค.นาสวน และ อติตกำนันรวม 2 คน)
4. พันธมิตรและเจ้าหน้าที่ป่าไม้ที่เข้าร่วมในกิจกรรมประกาศป่าชุมชน	ไม่ระบุจำนวน	3 คน (พันธมิตร 1 คน เจ้าหน้าที่ป่าไม้ 2 คน)
5. หัวหน้าหน่วย กจ. 9	ไม่ระบุจำนวน	1 คน (บ้านเจาะเหละ)
6. ประชาชนรอบป่าชุมชน	ไม่ระบุจำนวน	1 คนและพูดคุยแบบไม่เป็นทางการกับทุกกลุ่มบ้าน
รวม	41	26

สาเหตุที่ผู้วิจัยไม่ได้สัมภาษณ์คณะทำงานป่าชุมชนและป่าต้นน้ำใน ค.เขาโจด อ.ศรีสวัสดิ์ เพราะเส้นทางคมนาคมจาก ค.นาสวนไปยัง ค.เขาโจด เป็นทางลูกรังและเป็นทางในป่าซึ่งต้องข้ามภูเขาสูงไม่สะดวกต่อการเดินทาง ส่วนคณะทำงานฯ อีก 1 คน ใน ค.ค่านแม่แลบ ไม่ได้สัมภาษณ์เพราะไม่ได้มีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนสะมะแกโดยตรงและการคมนาคมไม่สะดวก

ช่วงเวลาที่ยกมาในการเก็บข้อมูลคือ เดือนธันวาคม 2544

ส่วนแนวทางการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้วางแนวทางในการวิเคราะห์การสื่อสารโดยใช้แนวคิดเรื่องกระบวนการทัศน์การสื่อสารเพื่อการพัฒนาโดยวิเคราะห์จากเป้าหมายของการสื่อสารและแบบจำลองการสื่อสาร ใช้แนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบของเครือข่ายโดยพิจารณาองค์ประกอบด้านสมาชิก ตัวเชื่อมต่อ และ

ประเด็นการสื่อสาร และใช้แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมโดยพิจารณาถึงความครอบคลุมผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

2. การใช้กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อการเสริมสร้างองค์กรเครือข่ายป่าชุมชน

กระบวนการในขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยเป็นผู้ออกแบบกระบวนการภายใต้การศึกษาริบทของชุมชน และการมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชน โดยในแต่ละขั้นตอนจะมีการเจรจาหาแนวทางที่เหมาะสมร่วมกับชุมชน ปรากฏว่า ในขั้นตอนนี้ประกอบด้วยกระบวนการ 2 กระบวนการ คือ

- (1) กระบวนการจัดตั้งองค์กรเครือข่ายป่าชุมชน
- (2) กระบวนการเชื่อมความสัมพันธ์และสร้างแผนการทำงานร่วมกัน

2.1 กระบวนการจัดตั้งองค์กรเครือข่ายป่าชุมชน

ในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยออกแบบกระบวนการโดยเลือกใช้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่มุ่งให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่อยู่รอบป่าชุมชนทั้งหมดเข้าร่วมในกระบวนการสื่อสารให้มากที่สุด และใช้แนวคิดเรื่องการสื่อสารชุมชนคือ ทำให้เวทีการสื่อสารนั้นเป็นเวทีของชุมชนโดยชุมชนเป็นสำคัญ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังเน้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันให้มากที่สุด โดยผู้วิจัยทำหน้าที่คืนข้อมูลกลับสู่ชุมชนอย่างต่อเนื่อง กระบวนการนี้มี กิจกรรม 3 กิจกรรมคือ

- กิจกรรมที่ 1 การสร้างความเข้าใจและข้อตกลงในกลุ่มแกนนำผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย
- กิจกรรมที่ 2 การเปิดประเด็นป่าชุมชนกับประชาชนรอบป่าชุมชน
- กิจกรรมที่ 3 การจัดตั้งองค์กรเครือข่ายป่าชุมชนโดยกระบวนการมีส่วนร่วม

2.1.1 การสร้างความเข้าใจและข้อตกลงในกลุ่มแกนนำผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

การสร้างความเข้าใจและข้อตกลงในกลุ่มแกนนำผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ดำเนินการ โดยการจัดสนทนากลุ่ม และการใช้ข้อมูลจากผลการศึกษาเรื่องการสื่อสารเกี่ยวกับป่าชุมชนในอดีต และเป้าหมายของโครงการวิจัยมาเป็นตัวเปิดประเด็น

วัตถุประสงค์ของกิจกรรมคือ

- (1) เพื่อทำความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับเป้าหมายของโครงการวิจัย
- (2) เพื่อให้มีการสรุปบทเรียนเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนที่ผ่านมาและตรวจสอบข้อมูลที่นักวิจัยรวบรวมมา
- (3) เพื่อสร้างข้อตกลงร่วมกันในการจัดเวทีเสวนาตามกลุ่มบ้านต่างๆ

กลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วมในการสนทนากลุ่มได้แก่ คณะทำงาน/คณะกรรมการป่าชุมชนที่มีอยู่ ผู้นำชุมชนในแต่ละพื้นที่ และผู้สนับสนุนกิจกรรมป่าชุมชนในอดีต

วันที่ดำเนินการและสถานที่ คือ วันที่ 19 มกราคม 2545 ณ วัดถ้ำผาพิรุณ

วิธีดำเนินการคือ ทีมวิจัยได้จัดแสดงผลการศึกษาเรื่อง แบบแผนการสื่อสารเกี่ยวกับป่าชุมชนสะมะแกจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ในรูปแบบของนิทรรศการและเอกสาร โดยแจกเอกสารจำนวน 5 ชุด ให้แกนนำของแต่ละหมู่บ้านช่วยกันอ่านก่อนการประชุมและเก็บไว้ตรวจสอบและใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับชุมชนต่อไป ในขั้นตอนการประชุมผู้วิจัยเป็นผู้ดำเนินการประชุมด้วยตนเอง โดยทำหน้าที่เชิญชวนผู้ร่วมเวทีให้ออกมาสะท้อนภาพอดีตของการทำงานเกี่ยวกับป่าชุมชน และขอให้ช่วยเสนอความเห็นว่ายากเห็นการทำงานในเรื่องป่าชุมชน เป็นไปในรูปแบบใด รวมทั้งขอหารือเรื่องการจัดเวทีเสวนาตามกลุ่มบ้านต่างๆ

2.1.2 การเปิดประเด็นป่าชุมชนกับประชาชนรอบป่าชุมชน

การเปิดประเด็นป่าชุมชนกับประชาชนรอบป่าชุมชน ดำเนินการโดยวิธีการจัดเวทีเสวนาตามกลุ่มบ้านต่างๆ รอบป่าชุมชนสะมะแก

วัตถุประสงค์ของการจัดเวทีคือ

- (1) เป็นการเปิดประเด็นปัญหาเกี่ยวกับป่าชุมชนกับประชาชน
- (2) เป็นการส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจร่วมกันในเรื่องป่าชุมชนระหว่างประชาชนกับแกนนำท้องถิ่นจากทุกกลุ่มบ้าน
- (3) เป็นการค้นหาประเด็นจากกลุ่มบ้านต่างๆ ที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าชุมชนต่อไป รวมทั้งค้นหาคนที่ช่วยในการจัดการข้อมูลเกี่ยวกับป่าชุมชน
- (4) เป็นยุทธศาสตร์ที่จะทำให้ผู้นำอย่างเป็นทางการของแต่ละกลุ่มบ้านเข้ามามีบทบาทร่วมในการจัดการป่าชุมชน

กลุ่มเป้าหมาย มี 2 กลุ่ม กลุ่มแรกคือ ผู้ที่จะมีบทบาทหลักในการจัดเวทีเสวนา ได้แก่ ผู้นำที่เป็นทางการของแต่ละหมู่บ้านที่จัดเวที ซึ่งจะผู้นำซึ่งเข้าร่วมในการสนทนากลุ่มและรับมอบงานนี้จากโครงการวิจัย กลุ่มที่สองคือ ผู้ที่จะมาร่วมเวทีได้แก่ ประชาชนในแต่ละกลุ่มบ้าน และคณะทำงานกลุ่มป่าชุมชนจากทุกกลุ่มบ้าน

วัน เวลา และสถานที่ดำเนินการ มีดังนี้

- เวทีบ้านองสิต-สะมะแก วันที่ 16 มกราคม 2545 เวลา 09.00 –12.00 น. ณ ศาลาประชาคมบ้านองสิต
- เวทีบ้านเจาะเหลาะ วันที่ 16 มกราคม 2545 เวลา 13.00 –16.00 น. ณ ศาลาประชาคมบ้านเจาะเหลาะ
- เวทีบ้านไทรรงค์ วันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2545 เวลา 09.00 –12.00 น. ณ ศาลาประชาคมบ้านองสิต
- เวทีบ้านปลายนาสวน-องจุ วันที่ 16 มกราคม 2545 เวลา 13.00 –16.00 น. ณ ศาลาประชาคมบ้านปลายนาสวน

วิธีดำเนินการ คือ การกำหนดจำนวนเวที สถานที่และวันเวลาที่จัดเวที จะกำหนดจากการสนทนากลุ่ม ซึ่งได้กำหนดให้มีการจัดเวทีเสวนาตามกลุ่มบ้านต่างๆ รวม 4 เวที ได้แก่ เวทีบ้านองสิต เวทีบ้านเจาะ

เหลา เวทีบ้านไทรรงค์ และเวทีบ้านปลายนาสวน (ซึ่งรวมบ้านองจุด้วย) และในวันจัดสนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 19 มกราคม 2544 นั้น ผู้วิจัยได้จัดทำเอกสารแนะนำการจัดเวทีให้กับผู้นำชุมชนที่จะเป็นผู้ดำเนินการจัดเวที ประกอบด้วยข้อเสนอแนะต่อไปนี้ (1) การเชิญชวนคนมาร่วมเวที การเตรียมวิทยากรที่จะนำภาพอดีตมาสู่เวที และการเตรียมพิธีกรนำการเสวนา (2) การตั้งคำถามในเวที (3) การใช้จ่ายเงินในการจัดเวที รวมทั้งตรวจสอบความพร้อมก่อนจัดเวที และในวันจัดเวที ทีมวิจัยได้จัดพิธีกรเสริมเข้ามาร่วมกับแกนนำชุมชนในช่วงเปิดเวทีเพื่ออธิบายเหตุผลของการจัดเวที ในขั้นตอนระหว่างการจัดเวที ทีมวิจัยช่วยเสริมเพื่อทำความเข้าใจและตั้งคำถาม และในขั้นตอนสรุป ทีมวิจัยมีตัวแทนช่วยดำเนินการสรุปและปิดเวทีอีกด้วย

2.1.3 การจัดตั้งองค์กรเครือข่ายป่าชุมชนโดยกระบวนการมีส่วนร่วม

รูปแบบการดำเนินการที่จะจัดตั้งองค์กรเครือข่ายป่าชุมชนถูกกำหนดจากเวทีเสวนาตามกลุ่มบ้านและเป็นการกำหนดโดยชุมชนเอง กล่าวคือ ในเบื้องต้นของการออกแบบการวิจัย ทีมวิจัยมีได้กำหนดขั้นตอนไว้ชัดเจน โดยความคาดหวังเดิมทีมวิจัยจะเป็นแมวมองที่จะค้นหาแว่นจากเวทีต่างๆ เพื่อดำเนินการประสานชักชวนมาร่วมประชุมในฐานะแกนนำการสื่อสารเรื่องป่าชุมชน และร่วมกันขับเคลื่อนประเด็นการสื่อสารเกี่ยวกับป่าชุมชนต่อไป โดยไม่คาดหวังว่าองค์กรเครือข่ายป่าชุมชนจะเกิดขึ้นในขั้นตอนนี้ แต่ในการปฏิบัติจริง พบว่า ในเวทีเสวนาตามกลุ่มบ้านเวทีแรกที่บ้านองสิต (หมู่ ที่ 4) มีประเด็นแรกที่ได้รับข้อเสนอจากเวทีหมู่บ้านหมู่ที่ 4 โดยผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 1 คือ ขอให้แต่ละเวทีที่ไปจัดในแต่ละกลุ่มบ้านเลือกตัวแทนจากเวตินั้นมา เวทีละ 20 คน ไปประชุมร่วมกันเพื่อเลือกตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนชุดใหม่ ในวันที่ 1 พฤษภาคม 2545 ซึ่งข้อเสนอนี้ได้รับการยอมรับโดยทันทีจากแกนนำทั้งหลายที่อยู่ร่วมในที่ประชุม รวมทั้งในที่ประชุมดังกล่าวได้กำหนดรูปแบบการประชุมว่า ให้เป็นการประชุมในพื้นที่ป่าชุมชนกำหนดเวลาเริ่มต้นคือ 09.00 น. และให้ทุกกลุ่มเตรียมอาหารไปรับประทานมื้อกลางวันในป่าชุมชนด้วย พร้อมทั้งยังวางเป้าหมายให้แน่ชัดว่า ถ้าไม่ได้คณะกรรมการป่าชุมชนชุดใหม่จะไม่เลิกการประชุม

ในการเตรียมการประชุมนี้ ทีมวิจัยได้ทำหน้าที่สืบข้อมูลที่สืบค้นจากเวทีเสวนาทั้ง 4 เวที ให้กับผู้ที่ได้รับการเสนอชื่อให้ไปร่วมการประชุมในวันที่ 1 พฤษภาคม 2545 เพื่อให้ผู้เข้าร่วมประชุมรับรู้เรื่องราวจากทุกกลุ่มบ้าน เป็นการปรับฐานความเข้าใจร่วมกันก่อนการประชุม รวมทั้งผู้วิจัยยังทำหน้าที่ประสานให้เกิดความพร้อมเพียงในการประชุม

วันที่ดำเนินการและสถานที่คือ วันที่ 1 พฤษภาคม 2545 โดยจัดในป่าชุมชนสะมะแก

การประเมินผล จะประเมินจากจำนวนและบทบาทของผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรมในแต่ละขั้นตอน และองค์ประกอบด้านสมาชิกขององค์กรเครือข่ายป่าชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ โดยพิจารณาถึงการมีส่วนร่วมและความครอบคลุมผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในกระบวนการตัดสินใจ

2.2 กระบวนการเชื่อมความสัมพันธ์และสร้างแผนการทำงานร่วมกัน

กระบวนการเชื่อมความสัมพันธ์และสร้างแผนการทำงานร่วมกัน ผู้วิจัยออกแบบกระบวนการ

โดยเลือกใช้กระบวนการเรียนรู้ที่จัดการเรียนรู้พื้นที่เป็นสำคัญ คือ เน้นการใช้พื้นที่เป็นฐานการเรียนรู้และเน้นการเรียนรู้ร่วมกัน กระบวนการนี้มีกิจกรรม 2 กิจกรรมคือ

กิจกรรมที่ 4 การเชื่อมความสัมพันธ์ภายในเครือข่ายและสร้างความตื่นตัวที่จะเรียนรู้

กิจกรรมที่ 5 การเสริมความรู้และสนับสนุนการจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชน

2.2.1 การเชื่อมความสัมพันธ์ภายในองค์กรเครือข่ายและสร้างความตื่นตัวที่จะเรียนรู้

วัตถุประสงค์ในขั้นตอนนี้คือ เพื่อให้สมาชิกขององค์กรเครือข่ายและคณะทำงานป่าชุมชนได้มีปฏิสัมพันธ์กัน และรับรู้ขอบเขตพื้นที่ป่าชุมชนจากแผนที่ เข้าใจความหมายของสัญลักษณ์ต่างๆ ในแผนที่ทางภูมิศาสตร์ เข้าใจคุณค่าของป่าชุมชนในแง่ของการเป็นต้นน้ำลำธาร รวมทั้งมีแนวคิดเกี่ยวกับการฟื้นฟูป่าโดยการกักเก็บน้ำในร่องน้ำขนาดเล็ก

วิธีดำเนินการ ใช้กิจกรรมบรรยายพิเศษเกี่ยวกับการอ่านแผนที่และการปฏิบัติการสำรวจร่องน้ำในป่าชุมชน บรรยายและนำการสำรวจโดย รศ.ดร.วีระศักดิ์ อุดมโชค

วันที่ดำเนินการและสถานที่คือ วันที่ 1-2 มิถุนายน 2545 ณ วัดถ้ำผาพิรุณ และในป่าชุมชนสะมะแก การประเมินผล พิจารณาจากความสนใจในการเข้าร่วมกิจกรรม ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน การรับรู้คุณลักษณะและบทบาทของป่าชุมชนและผลงานในช่วงของการฝึกอบรม

2.2.2 การเสริมความรู้และสนับสนุนการจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชน

วัตถุประสงค์ในขั้นตอนนี้คือ เตรียมความพร้อมของคณะกรรมการป่าชุมชนในการทำงานร่วมกัน โดยเสริมความรู้ด้านนิเวศวิทยาและการจัดการทรัพยากรป่าไม้ วางแนวทางในการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับป่าชุมชน และกำหนดแผนการทำงานร่วมกันภายในคณะกรรมการป่าชุมชน

วิธีดำเนินการ ใช้หลักสูตรฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ ระยะเวลา 5 วัน ในการออกแบบหลักสูตรจะเน้นเนื้อหาเกี่ยวกับป่าไม้ การสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับป่าไม้และผลผลิตจากป่า การจัดการไฟป่า การฝึกปฏิบัติการสำรวจป่าชุมชน และการศึกษาดูงานในด้านการจัดการป่าชุมชนและการจัดการอุทยาน โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน

วันที่ดำเนินการและสถานที่คือ วันที่ 13-17 สิงหาคม 2547 ณ วัดถ้ำผาพิรุณ ป่าชุมชนสะมะแก ศูนย์ควบคุมไฟป่าภาคกลาง บ้านห้วยหินดำ ต.วังยาว อ.ด่านช้าง จ.สุพรรณบุรี อุทยานแห่งชาติเฉลิมรัตนโกสินทร์ และ บ้านเขาเหล็ก ต.เขาโจด อ.ศรีสวัสดิ์ จ.กาญจนบุรี

การประเมินผล พิจารณาจากความสนใจในการเข้าร่วมกิจกรรม ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน การมีความรู้เกี่ยวกับลักษณะสังคมพืชในป่าชุมชน การมีทักษะการสำรวจและบันทึกข้อมูลในแปลงตัวอย่างป่าชุมชน การรับรู้ถึงคุณค่าของป่าชุมชนสะมะแกทั้งในด้านความหลากหลายทางชีวภาพและคุณค่าทางเศรษฐกิจ โดยการประเมินผลงานในช่วงของการฝึกอบรม

3. การเสริมศักยภาพการสื่อสารขององค์กรเครือข่ายป่าชุมชน

เมื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันภายในองค์กรเครือข่ายป่าชุมชนแล้ว ในอันดับต่อไปจะเป็นการสนับสนุนให้องค์กรเครือข่ายได้ปฏิบัติงานตามภารกิจ โดยการสื่อสารจะเป็นเครื่องมือหนึ่งที่องค์กรเครือข่ายป่าชุมชนจำเป็นต้องใช้ ในการนี้ ผู้วิจัยจึงมุ่งที่จะสนับสนุนกิจกรรมการสื่อสารขององค์กรเครือข่ายป่าชุมชน โดย การส่งเสริมและสนับสนุนการสร้างสื่อเฉพาะกิจ การส่งเสริมการสื่อสารผ่านช่องทางการสื่อสารที่มีอยู่แล้วในชุมชน คือ หอกระจายข่าวสารชุมชน และส่งเสริมการพัฒนาสื่อบุคคลคือ เยาวชนเพื่อให้เข้ามาช่วยเสริมพลังในการจัดการป่าชุมชนต่อไป นอกจากนี้ ยังส่งเสริมศักยภาพขององค์กรเครือข่ายป่าชุมชนในการจัดการข้อมูลเพื่อนำเสนออัตลักษณ์ของป่าชุมชนสะสมแก่อีกด้วย โดยในขั้นตอนนี้ จะประกอบด้วยกิจกรรมปฏิบัติการอย่างหลากหลาย สามารถแบ่งได้ 4 กลุ่มกิจกรรมคือ

3.1 ปฏิบัติการจัดทำสื่อเฉพาะกิจเพื่อการจัดการป่าชุมชน

ดำเนินการโดยติดตามการปฏิบัติงานขององค์กรเครือข่ายป่าชุมชน รวมทั้งกระตุ้นและสนับสนุนการผลิตสื่อและกิจกรรมของคณะกรรมการป่าชุมชนตามที่คณะกรรมการป่าชุมชนวางแผนหรือร้องขอ

3.2 เสริมความรู้และฝึกปฏิบัติเพื่อการสื่อสารทางหอกระจายข่าว

วิธีดำเนินการ ในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยเป็นผู้ออกแบบกระบวนการ โดยมีกิจกรรมปฏิบัติการดังนี้

- (1) การเปิดประเด็นเรื่อง แนวคิดและความสำคัญของการสื่อสาร โดยชุมชนเพื่อชุมชน โดย ดร. วิจารณ์ คำศรีจันทร์ (วันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2546)
- (2) การเปิดประเด็นเรื่อง แนวทางการใช้หอกระจายข่าวเพื่อการจัดการป่าชุมชน โดย ผศ.ดวงพร คำณูวัฒน์ (วันที่ 9 มีนาคม 2546)
- (3) การอบรมเชิงปฏิบัติการเรื่อง การดำเนินการหอกระจายข่าวสารประจำหมู่บ้านเพื่อการจัดการป่าชุมชนสะสมแก โดย ผศ.ดวงพร คำณูวัฒน์ และคณะ (วันที่ 29-30 พฤษภาคม 2546)
- (4) การสาธิตการจัดรายการทางหอกระจายข่าวสารประจำหมู่บ้าน โดยผู้นำจัดรายการคือ นักศึกษาคณะศึกษาศาสตร์ สาขาสิ่งแวดล้อมศึกษา (วันที่ 21-22 มีนาคม 2547)

-

3.3 ปฏิบัติการเสริมสร้างเยาวชนเพื่อป่าชุมชน

ดำเนินการโดยการสนับสนุนให้องค์กรเครือข่ายป่าชุมชนเป็นผู้จัดทำโครงการและดำเนินการจัดค่ายเยาวชนเรื่อง รู้จักป่า รู้จักบ้าน สืบสานป่าชุมชน ซึ่งจัดกิจกรรมค่ายนี้จัดขึ้นในวันที่ 27-28 มกราคม 2547

3.4 ปฏิบัติการจัดการข้อมูลเพื่อแสดงอัตลักษณ์ของป่าชุมชนสะสมแก

วัตถุประสงค์ของขั้นตอนนี้คือ การเตรียมการเพื่อจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้เรื่องป่าชุมชน ที่สามารถแสดงอัตลักษณ์ของป่าชุมชนสะสมแกได้

วิธีดำเนินการ ประกอบด้วยกิจกรรมดังต่อไปนี้

(1) การจัดทำบทเรียนที่เป็นส่วนหนึ่งของการประชุมปฏิบัติการคือ

- การทำแปลงตัวอย่างป่าชุมชนขนาด 100 x 100 เมตร ที่ดำเนินการในช่วงการอบรมเชิงปฏิบัติการ เรื่องการจัดการป่าชุมชน (วันที่ 14 สิงหาคม 2547)
- การประชุมกลุ่มเพื่อ ประเมินผลผลิตจากป่าชุมชน (วันที่ 15 สิงหาคม 2547)

(2) การจัดประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง การสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชน: การใช้ประโยชน์จากของป่า สำหรับคณะกรรมการป่าชุมชนและ เยาวชนรอบป่าชุมชน (วันที่ 27-28 มิถุนายน 2547)

(3) การจัดประชุมเชิงปฏิบัติการสำหรับคณะกรรมการป่าชุมชนสะมะแกและตัวแทนจากหมู่บ้านต่างๆ เรื่อง การเตรียมองค์ความรู้สำหรับศูนย์การเรียนรู้ป่าชุมชนสะมะแก (วันที่ 16 ธันวาคม 2547)

การประเมินผลด้านศักยภาพการสื่อสารขององค์กรเครือข่ายป่าชุมชน จะพิจารณาจากความหลากหลายของสื่อและกิจกรรมที่องค์กรเครือข่ายป่าชุมชนจัดขึ้นหรือร่วมจัด จำนวนและความหลากหลายของผู้ที่เข้าร่วมเรียนรู้ สารความรู้ที่ใช้ในการสื่อสาร ช่องทางการสื่อสารเกี่ยวกับป่าชุมชน และการรวบรวม และนำเสนอข้อมูลขององค์กรเครือข่ายป่าชุมชน

4. การติดตามผล วิเคราะห์ผล และสรุปบทเรียน

การติดตามผล จะเป็นการติดตามในส่วนของการทำงานขององค์กรเครือข่าย และในส่วนของการสื่อสารเกี่ยวกับป่าชุมชน กิจกรรมติดตามผลนี้เป็นกิจกรรมที่สอดแทรกอยู่ทุกกิจกรรมและเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนากิจกรรมการวิจัยในลำดับต่อ ๆ มา ซึ่งทำให้การออกแบบการวิจัยในโครงการนี้มีลักษณะของการออกแบบกระบวนการภายใต้ปฏิสัมพันธ์กับคณะกรรมการป่าชุมชน โดยมีการขอความเห็นชอบในเรื่อง รูปแบบของกิจกรรม เวลา ระยะเวลา สถานที่ และผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรมในแต่ละกิจกรรม ส่วนการติดตามผลในช่วงท้ายของโครงการจะประกอบด้วย การคืนข้อมูลและการสรุปการดำเนินงานของโครงการร่วมกับคณะกรรมการป่าชุมชน ซึ่งดำเนินการในวันที่ 5 เมษายน 2547 การติดตามกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชนที่เกิดขึ้นในชุมชนในช่วงเดือนมีนาคมและเมษายน 2547 รวมทั้งได้ติดตามการคัดเลือกคณะกรรมการป่าชุมชนชุดที่ 2 แทนชุดที่ 1 ที่หมดวาระ ในวันที่ 20 เมษายน 2547 อีกด้วย

ส่วนการวิเคราะห์ผล และสรุปบทเรียนจากกระบวนการวิจัยนั้น ผู้วิจัยดำเนินการโดยการพิจารณา ทบทวนกระบวนการออกแบบวิจัย การปฏิบัติการวิจัยในแต่ละขั้นตอน การมีส่วนร่วม และผลลัพธ์จากกระบวนการที่เกิดขึ้น รวมทั้งประเมินผลในส่วนภาพรวมของโครงการเพื่อตอบคำถามการวิจัยและนำเสนอแนวทางในการพัฒนาการสื่อสารเพื่อการจัดการป่าชุมชนต่อไป

บทที่ 4

บริบทของพื้นที่วิจัยและความเป็นมาของป่าชุมชนสะมะแก

1. ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับพื้นที่วิจัย

1.1 ที่ตั้งและอาณาเขตของป่าชุมชนสะมะแก

ป่าชุมชนสะมะแกเป็นพื้นที่ป่าที่ประชาชนได้ร่วมกันกำหนดขอบเขตและจัดตั้งให้เป็นป่าชุมชน มีเนื้อที่ 3,353 ไร่ อยู่ในเขตพื้นที่ ต.นาสวน อ.ศรีสวัสดิ์ จ.กาญจนบุรี สภาพป่าเป็นป่าธรรมชาติ โดยเกือบทั้งหมดเป็นป่าเต็งรัง บนภูเขาและเชิงเขามีลักษณะเป็นป่าไฟ ส่วนบริเวณใกล้ร่องน้ำจะมีพันธุ์ไม้ที่หลากหลายมากขึ้นมีลักษณะเป็นป่าเบญจพรรณ

ที่ตั้งของป่าชุมชนสะมะแก อยู่ทางทิศเหนือของอำเภอศรีสวัสดิ์ โดยอยู่ริมถนนสายศรีสวัสดิ์-ท่าลำไย ซึ่งเป็นถนนลาดยาง ห่างจากอำเภอศรีสวัสดิ์ประมาณ 11 กม. พื้นที่ป่าชุมชนจะล้อมรอบด้วยชุมชนจำนวน 4 หมู่บ้าน กล่าวคือ

ทิศเหนือ ติดต่อกับ หมู่ที่ 2 บ้านไครงค์ และหมู่ที่ 1 บ้านปลายนาสวน

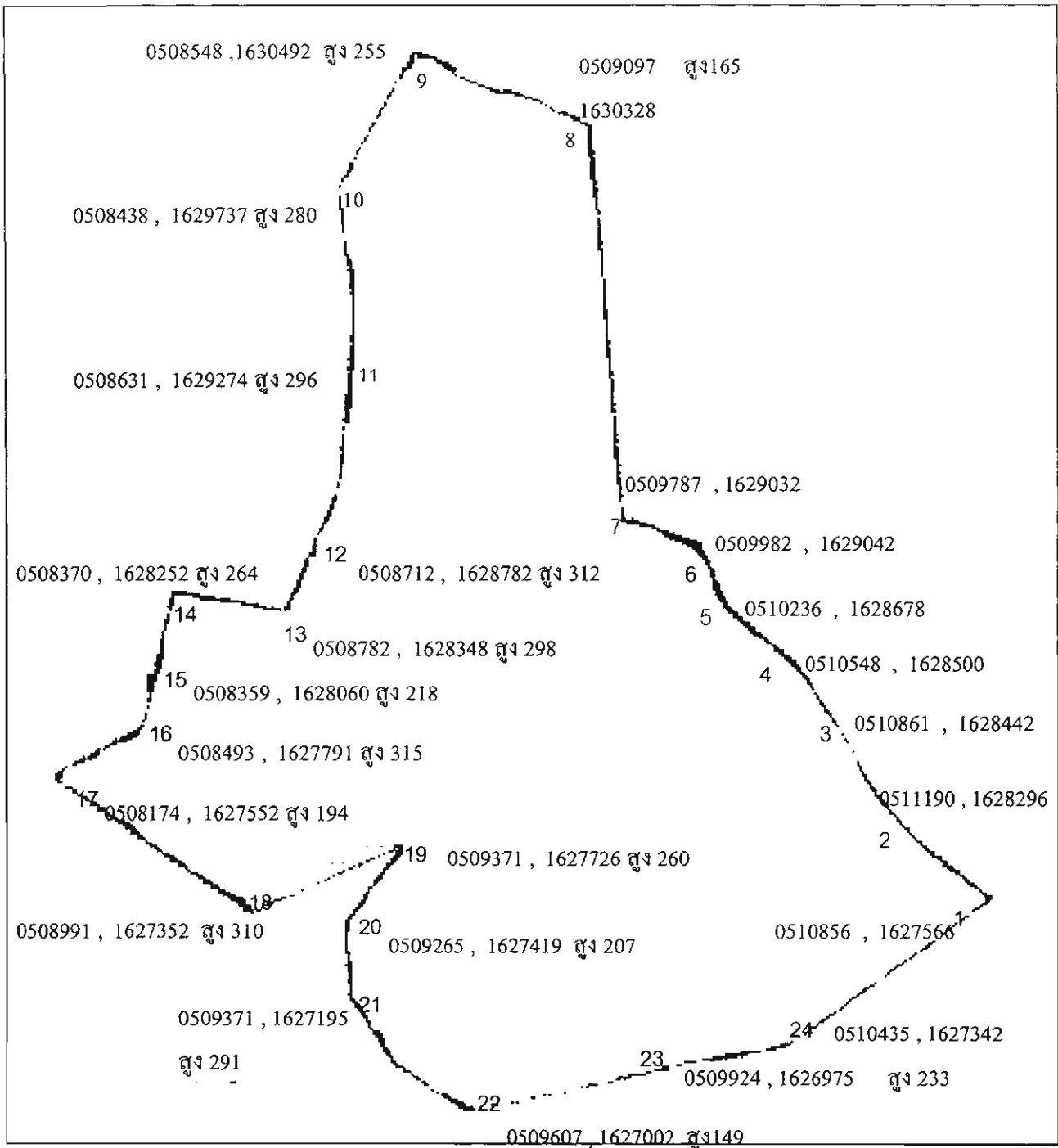
ทิศใต้ ติดต่อกับ หมู่ที่ 4 บ้านองสิต และหมู่ที่ 5 บ้านเจริญสุข (เจาะเหลาะ)

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ หมู่ที่ 5 บ้านเจริญสุข (เจาะเหลาะ) และหมู่ที่ 2 บ้านไครงค์

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ หมู่ที่ 4 บ้านองสิต และหมู่ที่ 1 บ้านปลายนาสวน

ตำแหน่งของป่าชุมชนสะมะแก ตามแผนที่ภูมิประเทศจะอยู่บริเวณรอยต่อของแผนที่ภูมิประเทศมาตราส่วน 1:50,000 ของกรมแผนที่ทหาร ปี พ.ศ.2517 ลำดับชุดที่ L7017 ระวัง 4838III กับ ลำดับชุดที่ L7017 ระวัง 4838IV โดยพื้นที่ป่าชุมชนจะครอบคลุมพื้นที่ภูเขาซึ่งมียอดเขาสูง 468 เมตรเหนือระดับน้ำทะเล ชื่อของภูเขาคตามแผนที่คือ เขาตะเลอะเซอะ แต่ชาวบ้านเรียกภูเขานี้ว่าเขาใหญ่ ดังแสดงในภาพที่ 2 ในพื้นที่ป่าชุมชนมีหนองน้ำขนาดเล็กที่มีลักษณะเป็นตาน้ำผุด เรียกว่าหนองโพธิ์ ตำแหน่งพิกัดของหนองน้ำแห่งนี้คือ 510223 E, 1627804 N.

เนื่องจากป่าชุมชนสะมะแกผืนนี้ได้มีการรังวัดพื้นที่โดย สำนักงานป่าไม้จังหวัดกาญจนบุรี หลังการประกาศป่าชุมชนในวันที่ 1 พฤษภาคม 2539 แล้ว ในที่นี้จึงขอแสดงบันทึกพิกัดที่มีการรังวัดในครั้งนั้นไว้ ดังแสดงในภาพที่ 3 (มีจุดแสดงพิกัดรวม 24 จุด ระยะระหว่างจุดต่างๆ นับจากจุดที่ 1 คือ 825 เมตร, 500 เมตร, 475 เมตร, 300 เมตร, 250 เมตร, 285 เมตร, 1,450 เมตร, 545 เมตร, 700 เมตร, 440 เมตร, 600 เมตร, 430 เมตร, 395 เมตร, 195 เมตร, 275 เมตร, 345 เมตร, 800 เมตร, 545 เมตร, 335 เมตร, 250 เมตร, 290 เมตร, 315 เมตร, 655 เมตร, และ 435 เมตร, รวมระยะทางรอบป่าชุมชนคือ 11.635 กม.)

ภาพที่ 2 บันทึกพิกัดจากการรังวัดป่าชุมชนสะมะแก วันที่ 1 เมษายน 2540
(ผู้สำรวจ: นายรัชชาติ ไกร์ครวญ, ข้อมูลจาก สำนักงานป่าไม้จังหวัดกาญจนบุรี)

หมายเหตุ: ระยะทางรอบป่าชุมชนรวมทั้งสิ้นคือ 11.635 กม.

1.3 สภาพภูมิประเทศและทำเลที่ตั้งของหมู่บ้าน

ตำบลนาสวน มีสภาพพื้นที่เป็นภูเขาที่มีที่ลาดเชิงเขา และที่ราบแคบๆ ริมลำน้ำสายสั้นๆ ที่ไหลลงอ่างเก็บน้ำเขื่อนศรีนครินทร์ พื้นที่สูงส่วนใหญ่ยังเป็นป่าต้นน้ำลำธาร บางส่วนเป็นที่ทำไร่ข้าว และไร่อ้อยที่ปล่อยให้พื้นฟูตามธรรมชาติ ชุมชนตั้งอยู่ตามลำน้ำและขอบอ่างเก็บน้ำ

ตำบลนาสวน มีจำนวนหมู่บ้าน 5 หมู่บ้าน โดยหมู่ที่ 1, 2, 4 และ 5 ตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกของอ่างเก็บน้ำเขื่อนศรีนครินทร์ ส่วนหมู่ที่ 3 ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของอ่างเก็บน้ำเขื่อนศรีนครินทร์ แต่เดิมก่อนมีเขื่อนศรีนครินทร์ พื้นที่ตำบลนาสวนหมู่ที่ 2 บ้านปากนาสวนจะเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณปากน้ำนาสวนที่บรรจบกับแควใหญ่ มีพื้นที่ราบที่สามารถทำนาได้และมีการคมนาคมทางน้ำได้สะดวกจึงมีชุมชนหนาแน่นกว่าบริเวณอื่น ๆ ส่วนหมู่ที่ 1 จะเป็นหมู่บ้านคอนบนของกลุ่มน้ำนาสวน ซึ่งมีที่ราบแคบๆ ริมลำน้ำนาสวนที่สามารถทำนาได้ นอกจากนี้ ชุมชนก็จะตั้งเรียงรายอยู่ตามลำน้ำทั้งลำน้ำนาสวนและลำน้ำอองจุ ซึ่งเป็นลำน้ำสาขาที่ไหลมาลงลำน้ำนาสวน ต่อมาเมื่อมีการเขื่อนศรีนครินทร์ บ้านปากนาสวนเดิมถูกน้ำท่วม มีการจัดตั้งหมู่บ้านใหม่ห่างจากที่ว่าการอำเภอในปัจจุบันประมาณ 3 กม. และห่างจากหมู่ที่ 1 บ้านปลายนาสวน ประมาณ 18 กม. อย่างไรก็ดี ยังมีประชากรบ้านปากนาสวน หมู่ที่ 2 บางส่วนขึ้นมามาตั้งถิ่นฐานใหม่บนที่สูงของลำน้ำนาสวน ในบริเวณของหมู่ที่ 1 บ้านปลายนาสวน เกิดเป็นกลุ่มบ้านใหม่เรียกว่า บ้านไตรรงค์ แต่ยังคงสังกัด หมู่ที่ 2 ต.นาสวน นอกจากนี้ พื้นที่บริเวณขอบอ่างเก็บน้ำเขื่อนศรีนครินทร์ซึ่งคลุมไปถึงพื้นที่ชุมชนจำนวนหนึ่งยังคงเป็นพื้นที่ของอุทยานแห่งชาติเขื่อนศรีนครินทร์ ซึ่งยังคงมีปัญหาความไม่ชัดเจนของแนวเขตอยู่ ณ ปัจจุบัน

1.4 ประวัติการตั้งถิ่นฐาน

พื้นที่ของอำเภอศรีสวัสดิ์ มีประวัติการตั้งถิ่นฐานเป็นเมืองหน้าด่าน คือเมืองศรีสวัสดิ์และเมืองท่ากระดาน มานานกว่า 200 ปีแล้ว เมืองทั้งสองขึ้นตรงต่อเจ้าเมืองกาญจนบุรี ในสมัยของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกซึ่งตรงกับสมัยของพระเจ้ากรุง พม่าได้ยกกองทัพมารุกรานไทย โดยยกกองทัพมาตีหัวเมืองต่างๆ ตีเรื่อยมาจนถึงเมืองศรีสวัสดิ์ และเมืองท่ากระดาน ทำลายบ้านเรือนราษฎรและวัดเสียหายมาก ทำให้เมืองศรีสวัสดิ์และเมืองท่ากระดานทรุดโทรมลง ในปี พ.ศ.2438 ทางราชการได้จัดการปกครองใหม่ ได้ยุบเมืองศรีสวัสดิ์และท่ากระดาน รวมเป็นกิ่งอำเภอศรีสวัสดิ์ ขึ้นต่อเมืองกาญจนบุรี ในปี พ.ศ.2444 ยกฐานะเป็นอำเภอศรีสวัสดิ์ ในปี พ.ศ.2449 ยุบเป็นกิ่งอำเภอขึ้นต่ออำเภอสังขละบุรี ในปี พ.ศ.2467 ยังคงเป็นกิ่งอำเภอแต่โอนมาขึ้นกับอำเภอเมืองกาญจนบุรี (วรวิธ สุวรรณฤทธิ์, 2543: 103-104)และในปี พ.ศ.2508 จึงได้ยกฐานะเป็น อำเภอศรีสวัสดิ์

จากบันทึกการเสด็จของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการเสด็จเมืองกาญจนบุรี มีข้อความเกี่ยวข้องกับอำเภอศรีสวัสดิ์ คือ (คุณหญิงสุริยา รัตนกุลและคณะ, 2544 : 128-129)

“เมืองศรีสวัสดิ์เป็นเมืองใหญ่ มีละว้า กระเหรี่ยง และข้าสะอูดอีกพวกหนึ่ง พูดภาษาหนึ่งต่างหาก...”

“...ที่หมู่บ้านอื่นและเมืองศรีสวัสดิ์และหัวเมืองมอญ 7 เมือง มีพวกมอญ ละว้า ข่าสอูด ตัดฝาง บรรทุกแพล่องลงมาขายเมืองกาญจนบุรีบ้าง ล่องลงไปขายถึงเมืองราชบุรีบ้าง...”

“...ฝ่ายพริกมีมากทางแขวงเมืองศรีสวัสดิ์ มอญ ละว้า กะเหรี่ยง ข่าสอูด ทำไร่ฝ้าย มีพวกจีนไหหลำ ขึ้นไปรับปีหนึ่งก็มาก...”

“...ละว้า ข่าสอูด เมืองศรีสวัสดิ์ประมาณ 1,200 คน...”

สำหรับตำบลนาสวน น่าจะมีการตั้งถิ่นฐานมาช้านานแล้วเช่นกัน ดังที่มีหลักฐานคือ เจดีย์และพระพุทธรูปที่วัดถ้ำอึ้ง ซึ่งคาดว่าน่าจะก่อสร้างตั้งแต่ช่วงปลายยุคของกรุงศรีอยุธยา สำหรับหลักฐานชุมชนเก่าแก่อีกแห่งหนึ่งคือ บ้านเฝ้าไร่ ตั้งอยู่บนเขาหอคบบริเวณใกล้แอ่งน้ำที่เรียกว่าหนองสระ มีพื้นที่ประมาณ 2,000 ไร่ ชุมชนแห่งนี้เป็นชุมชนเก่าแก่ของชาวกระเหรี่ยง และมีหลักฐานการอพยพลงมาอยู่ตอนล่างบริเวณบ้านองสิต บ้านสะมะแก และบ้านนาสวนในปัจจุบัน เมื่อประมาณ 100 ปีที่ผ่านมา เนื่องจากเกิดโรคระบาด (มณฑล ปรางค์, สัมภาษณ์)

ข้อสันนิษฐานอื่น ๆ คือ บริเวณบ้านนาสวนนี้น่าจะเป็นที่อยู่ดั้งเดิมของชาวละว้าหรือ ลัวะ และข่า ซึ่งปรากฏหมู่บ้านเก่าชื่อ อี่ปุ่น ซึ่งเป็นภาษาของชาวข่า แปลว่า บ้านโป่ง นอกจากนี้บริเวณที่นา มีชื่อเรียกว่า นาลาว ซึ่งเข้าใจว่าเป็นพื้นที่ที่ชาวลัวะ ทำนามาก่อน (นายนิพนธ์ สมจันทร์, สัมภาษณ์)

แม้ว่าจะมีข้อสันนิษฐานว่า ต.นาสวน น่าจะมีชนกลุ่มอื่นอาศัยอยู่บริเวณนี้มาก่อน แต่ในช่วง 100 ปีที่ผ่านมา ชุมชนบริเวณนี้จะเป็นชุมชนของชาวกระเหรี่ยงโปว์ และมีวัดถ้ำอึ้ง เป็นศาสนสถานที่เป็นที่รวมจิตใจของชาวไทยเชื้อสายกระเหรี่ยงโปว์ในพื้นที่นี้

ก่อนการสร้างเขื่อนศรีนครินทร์ การตั้งถิ่นฐานจะกระจายอยู่บริเวณบ้านปลายนาสวน บ้านองจู บ้านองสิต บ้านสะมะแก และบ้านปากนาสวน ส่วนบริเวณที่เป็นบ้านไตรรงค์และบ้านสะมะแกในปัจจุบัน จะเป็นพื้นที่ป่าและพื้นที่ทำไร่ บริเวณป่าชุมชนสะมะแกในปัจจุบันรวมไปถึงพื้นที่บ้านเจาะเหลาะ จะเป็นทุ่งเลี้ยงสัตว์ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นที่เลี้ยงควายของชุมชน แหล่งน้ำที่สำคัญของทุ่งเลี้ยงสัตว์นี้คือ หนองใหญ่ ซึ่งเป็นหนองน้ำซับ ปัจจุบันอยู่ในเขตของบ้านเจาะเหลาะ หนองใหญ่เคยมีน้ำตลอดทั้งปี และรอบๆ จะเป็นป่าเต็งรังที่มีสภาพสมบูรณ์ แต่ปัจจุบันน้ำในหนองใหญ่ได้แห้งไปแล้ว และรอบหนองใหญ่กลายเป็นที่ทำกิน สภาพของดินในที่ทำการรอบหนองใหญ่อยู่ในสภาพที่เสื่อมสภาพมาก และบางแห่งอยู่ในกระบวนการกลายเป็นลูกรัง

การตั้งถิ่นฐานที่บ้านไตรรงค์เริ่มหลังจากมีการปิดเขื่อนทำให้เกิดน้ำท่วมดินที่อยู่เดิม ชาวกระเหรี่ยงส่วนหนึ่งได้ขึ้นมาตั้งถิ่นฐานที่นี่ เพราะเคยจับจองที่ดินทำไร่บริเวณนี้ สำหรับชื่อหมู่บ้านนั้น เดิมเรียกว่า ไตรรงค์ ตามชื่อชายคนแรกที่เข้ามาอยู่ที่นี่ ต่อมาในช่วงปี พ.ศ.2519-2520 มี ศชด. เข้ามาปฏิบัติงานในพื้นที่ และทำการเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านใหม่ เป็น “ไตรรงค์” มาจนถึงทุกวันนี้

ส่วนบ้านเจาะเหลาะนั้น แต่เดิมมีชาวกระเหรี่ยงตั้งบ้านอยู่ใกล้กับหนองใหญ่จำนวน 3 หลัง โดยเป็นส่วนหนึ่งของบ้านองสิต ต่อมาชาวอีสานเข้ามาอาศัยอยู่ โดยชาวอีสานรุ่นแรก ๆ จะมาจากจังหวัดอุบลราชธานี วัดอุปประสงค์ของการเดินทางคือ มาหาที่ทำกิน หรือมาหาแหล่งงานคือการทำไม้ ในช่วงของ

การก่อสร้างเขื่อนซึ่งต้องมีการทำไม้ออก ก็ยังมีแรงดึงดูดให้คนเข้ามาหาแหล่งงานมากขึ้น แต่เมื่อเข้าถึงพื้นที่แล้วคนส่วนหนึ่งไม่ได้เข้าสู่การทำไม้แต่หันมาจับจองที่ทำกินแทน จากข้อมูลที่ได้รับพบว่า คนส่วนใหญ่ในบ้านเจาะเหลาะจะเข้ามาอาศัยอยู่หลังปี พ.ศ.2521 และเมื่อบ้านเจาะเหลาะมีจำนวนประชากรมากขึ้นในปี พ.ศ.2541 ได้มีการแยกหมู่บ้านออกมาเป็น หมู่ที่ 5 บ้านเจาะเหลาะ โดยประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวอีสาน

1.5 ขนาดประชากร

พื้นที่ของตำบลนาสวนทั้งหมดอยู่ในเขตขององค์การบริหารส่วนตำบลนาสวน จากข้อมูลขององค์การบริหารส่วนตำบลนาสวน ณ วันที่ 16 เมษายน 2547 พบว่า ตำบลนาสวน มีจำนวนครัวเรือน 790 ครัวเรือน มีจำนวนประชากร 3,445 คน เป็นชาย 1,793 เป็นหญิง 1,652 คน โดยหมู่ที่ 2 มีครัวเรือนมากที่สุดคือ 304 ครัวเรือน มีจำนวนประชากร 1,269 คน เป็นชาย 644 คน หญิง 625 คน

ส่วนชุมชนรอบป่าชุมชนสะมะแกประกอบด้วย หมู่บ้านในตำบลนาสวน 4 หมู่บ้านคือ หมู่ที่ 1 (บ้านปลายนาสวนและบ้านองจุ) หมู่ที่ 2 (เฉพาะกลุ่มบ้านไตรรงค์) หมู่ที่ 4 (บ้านองสิตและบ้านสะมะแก) หมู่ที่ 5 (บ้านเจาะเหลาะ) มีจำนวนครัวเรือนรวม 431 ครัวเรือน และมีจำนวนประชากร 1,834 คน (ข้อมูล ณ วันที่ 16 เมษายน 2547) ดังแสดงในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 จำนวนครัวเรือนและประชากรรอบป่าชุมชนสะมะแกจำแนกตามหมู่บ้าน
(ข้อมูล ณ วันที่ 16 เมษายน 2547)

หมู่บ้าน	หลังคาเรือน	จำนวน ประชากร		รวม
		ชาย	หญิง	
หมู่ที่ 1 (บ้านปลายนาสวนและบ้านองจุ)	222	473	422	895
หมู่ที่ 2 (เฉพาะกลุ่มบ้านไตรรงค์)	23	48	51	99
หมู่ที่ 4 (บ้านองสิตและบ้านสะมะแก)	124	264	267	531
หมู่ที่ 5 (บ้านเจาะเหลาะ)	62	172	137	309
รวม	431	957	877	1,834

ที่มา: สถานีอนามัยบ้านปลายนาสวน ต.นาสวน อ.ศรีสวัสดิ์ จ.กาญจนบุรี

1.6 ศาสนาและวัฒนธรรม

ประชากรในพื้นที่หมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 (เฉพาะบ้านไตรรงค์) และหมู่ที่ 4 ส่วนใหญ่เป็นชาวไทยเชื้อสายกระเหรี่ยง (กระเหรี่ยงโปว์ หรือโพล่ง) ซึ่งตั้งถิ่นฐานในพื้นที่นี้มานานแล้ว ส่วนหมู่ที่ 5 บ้านเจาะเหลาะส่วนใหญ่เป็นชาวไทยอีสานที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานหลังการสร้างเขื่อนศรีนครินทร์

ประชาชนในตำบลนาสวนและที่อาศัยอยู่รอบป่าชุมชนเกือบทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธ วัดในพื้นที่รอบป่าชุมชนมีจำนวน 5 วัด คือ วัดถ้ำองจุ วัดนาสวน วัดถ้ำผาพิรุณ วัดองสิต และวัดผาแดง ประชาชนมีวิถีปฏิบัติในพุทธศาสนาอย่างชัดเจน เช่น หุุดงานในวันพระเพื่อที่จะไปวัดและทำบุญ นอกจากการปฏิบัติตาม

นัยของพุทธศาสนาแล้ว ประชาชนในพื้นที่ ยังยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมของตน โดยชุมชนกระเหรี่ยงจะยึดถือขนบประเพณีของชาวกระเหรี่ยง เช่น การไหว้ผี ส่วนชุมชนอีสานจะมีขนบประเพณีของชาวอีสานเช่น การบายศรี และขนบประเพณีแบบดั้งเดิมนั้นส่วนใหญ่ได้ผสมผสานเข้ากับพุทธศาสนาแล้ว เช่น ประเพณีสงกรานต์ ฯลฯ

1.7 การใช้ประโยชน์ที่ดิน

ในด้านการใช้ประโยชน์ที่ดิน พบว่าพื้นที่ส่วนใหญ่ซึ่งยังปกคลุมด้วยป่าไม้ โดยเฉพาะบริเวณที่สูงของเขาค้อซึ่งเป็นพื้นที่ต้นน้ำลำธาร พื้นที่ป่าบริเวณเขาค้อได้มีการอนุรักษ์ให้เป็นป่าต้นน้ำโดยมีเจ้าอาวาสวัดถ้ำผาพิรุณเป็นแกนนำในการอนุรักษ์ สำหรับป่าในที่สูงบนภูเขาค้ออื่น ๆ ก็ยังคงมีอนุรักษ์ไว้ แต่การดูแลรักษา还没有มีกลุ่มที่จะเข้าไปดูแลจัดการอย่างชัดเจน

ในส่วนพื้นที่ทำการเกษตร ส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่ปลูกข้าวไร่หมุนเวียน โดยปลูกตามเชิงเขาและเนินเขา มีพื้นที่ปลูกครอบครัวยาวประมาณ 5 ไร่ พื้นที่นาข้าวมีเพียงเล็กน้อยในเขตบ้านปลายนาสวนเท่านั้น พืชไร่ได้แก่ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ที่เป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ นอกจากนี้ จะมี พริก พักทอง ฝ้าย ละหุ่ง และงา ส่วนพืชสวนที่ปลูกกันทั่วไปคือ ได้แก่ กล้วย มะม่วง หมากรุก มะพร้าว มะละกอ ขนุน และมะขาม ส่วนพืชที่มีการปลูกร่วมในพื้นที่ป่าคือ กระวาน และเผือก

1.8 อาชีพ โครงสร้างพื้นฐาน และบริการทางสังคม

ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตร พืชเศรษฐกิจที่สำคัญคือ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ส่วนพืชอื่น ๆ คือ ฝ้าย งา พริก พักทอง ส่วนไม้ผลที่เป็นพืชเศรษฐกิจคือ กล้วย บางส่วนจะมีรายได้เสริมจากการเก็บหาของป่า และบริเวณริมอ่างเก็บน้ำจะมีอาชีพประมง ซึ่งมีทั้งเพาะเลี้ยงและจับสัตว์น้ำ ส่วนหน่วยธุรกิจอื่นๆ เช่น ธนาคาร โรงแรม ปั๊มน้ำมัน โรงงานอุตสาหกรรมพบว่าไม่มีอยู่ในพื้นที่

ปัจจุบันมีถนนลาดยาง 1 สาย 2 ช่องทางจราจร ผ่านหมู่ 4 และ หมู่ 1 การคมนาคมติดต่อระหว่างหมู่บ้านและถนนภายในหมู่บ้านส่วนใหญ่ยังเป็นลูกรัง ในฤดูฝนจะถูกกัดเซาะเป็นหลุมเป็นบ่อเป็นอุปสรรคต่อการเดินทาง ไม่มีที่ทำการไปรษณีย์ และสถานีคมนาคมอื่น ๆ และพื้นที่ส่วนใหญ่ไม่มีสัญญาณโทรศัพท์มือถือ มีไฟฟ้าเข้าถึงหมู่บ้าน และมีระบบประปาภูเขาโดยอาศัยฝายขนาดเล็กกั้นลำน้ำ จำนวน 4 ฝาย คือ ฝายของจุ ฝายห้วยหวาย ฝายนาสวน และฝายของสิต

มีสถานีนอนมัธยมประจำตำบล 1 แห่ง อยู่ที่บ้านปลายนาสวน มีโรงเรียนระดับประถมศึกษาที่เป็นโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา 1 โรงเรียนคือ โรงเรียนบ้านนาสวน และโรงเรียนประถมศึกษาอย่างเดียวคือ โรงเรียนบ้านองสิต และโรงเรียนบ้านองจุ นอกจากนี้จะมีโรงเรียนขยายโอกาสที่อยู่ใกล้เคียงอีก 1 แห่ง คือ โรงเรียนบ้านคงเสลา ซึ่งอยู่ในสังกัดของ ค.ด่านแม่แลด แต่จะเป็นโรงเรียนที่เด็กจากบ้านเจาะเหลาะเข้าศึกษาต่อในระดับมัธยมต้น

1.9 สถานภาพด้านการสื่อสารของชุมชน

ชุมชนรอบป่าชุมชนทั้ง 4 หมู่บ้านของ ต.นาสวน เป็นชุมชนชนบทที่ยังมีข้อจำกัดในการสื่อสารผ่านสื่อต่างๆ อยู่พอสมควร กล่าวคือ

พื้นที่ศึกษาเป็นพื้นที่คันน้ำซึ่งมีพื้นที่ราบน้อยมาก ชุมชนตั้งบ้านเรือนเป็นหย่อมบ้าน และอยู่กระจายห่างกัน และในพื้นที่ไม่มีรถยนต์โดยสาร ทำให้การประสานงานและการติดต่อระหว่างกันต้องใช้เวลาและยานพาหนะในการเดินทาง

เนื่องจากอยู่ในเขตภูเขาที่ชันชันทำให้ไม่สามารถรับสัญญาณโทรศัพท์ตามปกติ การที่จะเปิดรับสัญญาณจะต้องใช้จานดาวเทียมซึ่งมีราคาแพง และจานดาวเทียมที่ใช้กันอยู่ส่วนใหญ่จะรับสัญญาณได้ไม่ครบทุกช่อง ทำให้คนที่สามารถเข้าถึงรายการโทรศัพท์มีจำกัด

ในด้านสัญญาณโทรศัพท์จะมีการรับได้เพียงบางจุด ส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณขอบอ่างเก็บน้ำ มีโทรศัพท์สาธารณะเพียงหมู่บ้านละ 1 ตู้ และจำนวนคนที่มิโทรศัพท์บ้านในระยะเริ่มต้นของโครงการวิจัยนี้ไม่มีเลย ต่อมาในช่วงปลายปี พ.ศ.2545 จึงเริ่มมีการติดตั้งโทรศัพท์บ้านกันมากขึ้น แต่ก็ยังมีจำนวนครัวเรือนที่มีโทรศัพท์น้อยมาก

ช่องทางสื่อสารที่สำคัญคือ การประชุมหมู่บ้าน ซึ่งทั้ง 4 หมู่บ้านมีการประชุมหมู่บ้านดังนี้

หมู่ที่ 1 บ้านปลายนาสวน ปกติจะมีการประชุมหลังการประชุมอำเภอ 1 วัน ในช่วงเวลา 13.00 น. เป็นต้นไป แต่มีการประชุมไม่สม่ำเสมอ

หมู่ที่ 2 เฉพาะกลุ่มบ้านไทรรงค์ เป็นกลุ่มบ้านเล็กๆ การสื่อสารส่วนใหญ่ใช้วิธีเดินตามบ้าน

หมู่ที่ 4 บ้านเจาะเหลาะ ปกติจะมีการประชุมทุกเดือนหลังการประชุมอำเภอแล้ว

หมู่ที่ 5 บ้านองสิต ปกติจะมีการประชุมหลังการประชุมอำเภอ 1 วัน ในช่วงเวลา 09.00 น. เป็นต้นไป และมีการประชุมค่อนข้างสม่ำเสมอ

สื่ออีกรูปแบบหนึ่งคือ หอกระจายข่าวสาร พบว่า หมู่บ้านที่มีหอกระจายข่าวสารก่อนหมู่อื่น ๆ คือ หมู่ 4 บ้านเจาะเหลาะ ซึ่งหอกระจายข่าวจะอยู่ที่ ศาลาประชาคม และมีผู้ที่ประกาศข่าวคือ ผู้ใหญ่บ้านหรือผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการประกาศข่าวสารของทางราชการ หรือใช้ในการสื่อข่าวสารของหมู่บ้าน ในปี พ.ศ.2545 จึงได้หอกระจายข่าวเพิ่มอีก 3 หอกระจายข่าว คือ ที่บ้านองจู บ้านปลายนาสวน ซึ่งทั้ง 2 แห่งนี้จัดตั้งที่โรงเรียน ส่วนที่บ้านองสิต ในระยะแรกจัดตั้งไว้ชั่วคราวที่บ้านผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน แต่ปัจจุบันอยู่ที่โรงเรียนองสิต สถานภาพการใช้หอกระจายข่าวสารทั้ง 3 แห่งดังกล่าว พบว่า มีการบริหารจัดการโดยโรงเรียน และมีการเปิดใช้เฉพาะที่โรงเรียนบ้านองจู โดยเปิดรายการข่าวเฉพาะในช่วงเช้าก่อนเปิดเรียน สถานภาพการกระจายเสียงยังไม่ทั่วถึงเนื่องจากสภาพของหมู่บ้านจะกระจายเป็นแนวยาวตามลำห้วย และผู้ใหญ่บ้านของทั้งสองหมู่บ้าน (หมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 4) ยังไม่ได้ใช้ประโยชน์จากหอกระจายข่าวนี้เลย

สื่อที่สำคัญของชุมชนคือ สื่อบุคคล และบุคคลที่มีบทบาทในการสื่อสารมากคือ (1) ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นหลักที่จะสื่อข่าวสารจากทางราชการ ผู้ใหญ่บ้านจะมีการกระจายข่าวสารผ่านผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านที่กระจายอยู่ตามกลุ่มบ้านต่างๆ เพื่อให้ทำหน้าที่กระจายข่าวสารต่อไปอีกทอดหนึ่ง (2) พระสงฆ์ ซึ่งมีบทบาทในการ

สั่งสอนและให้ศีลธรรม และทุกวันพระชุมชนกระเหรี่ยงโปว์จะหยุดงานและเข้าไปทำบุญที่วัดเป็นประจำ พระสงฆ์ที่มีบทบาทมากในการส่งเสริมวัฒนธรรมของกระเหรี่ยงคือ เจ้าอาวาสวัดถ้ำอึ้ง ส่วนพระสงฆ์ที่มีบทบาทมากในการศึกษาของเยาวชน และการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้คือ เจ้าอาวาสวัดถ้ำผาพิรุณ ซึ่งตั้งอยู่ในเขตของหมู่ที่ 4 บ้านสะมะแก (3) เครือญาติ คือ เป็นการสื่อสารจากการเชื่อมโยงกันของเครือญาติ ทั้งนี้เพราะชุมชนของตำบลนาสวน ส่วนใหญ่เป็นชุมชนดั้งเดิม และมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่เหนียวแน่น ทำให้มีการสื่อสารในระบบเครือญาติที่ต่อเนื่องและสม่ำเสมอ

สื่อประเพณี หมายถึง กิจกรรมตามประเพณี ซึ่งถือเป็นสื่อประเภทหนึ่งที่สะท้อนค่านิยม ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมที่พึงปฏิบัติ ซึ่งทั้งชุมชนกระเหรี่ยง และชุมชนอีสานต่างก็มีสื่อประเพณีตามวิถีทางวัฒนธรรมของตน เช่น ชุมชนกระเหรี่ยงจะมีพิธีไหว้ต้นโพธิ์ และชุมชนอีสานมีพิธีบายศรีสู่ขวัญ เป็นต้น

วัด เป็นพื้นที่สาธารณประโยชน์ที่ชาวบ้านมาพบปะกัน จึงเป็นพื้นที่สำหรับการสื่อสารที่สำคัญของหมู่บ้าน และเนื่องจากชาวบ้านแต่ละบ้านจะมีการไปวัดมากกว่า 1 วัด จึงทำให้มีการเชื่อมโยงกันระหว่างกลุ่มบ้าน

2. ความเป็นมาของการจัดตั้งป่าชุมชนสะมะแก

2.1 สถานภาพและภัยคุกคามป่าสะมะแก

ป่าชุมชนสะมะแกมีภูมิประเทศเป็นที่ราบเชิงเขาและลาดเขา โดยครอบคลุมพื้นที่ภูเขาเตี้ย ๆ ที่มี ความสูงของยอดเขาที่ 468 เมตรเหนือระดับน้ำทะเล ชื่อของภูเขาตามแผนที่คือ เขาตะเลอะเซอะ แต่ชาวบ้านเรียกภูเขานี้ว่าเขาใหญ่ เนื่องจากเป็นพื้นที่เชิงเขาและลาดเขาทำให้มีร่องน้ำสายสั้นๆ อยู่หลายสายและมีลำ ห้วยสายหลักคือห้วยเจาะเหลาะ ซึ่งเดิมเคยมีน้ำไหลตลอดทั้งปี แต่ปัจจุบันจะมีน้ำเฉพาะหลังฝนตกหนักๆ เท่านั้น ดินมีลักษณะเป็นดินลูกรัง สภาพป่าเป็นป่าเต็งรัง และเนื่องจากสภาพป่าดั้งเดิมก่อนมีเขื่อนศรีนครินทร์ ผืนป่าต่อเนื่องกันทำให้มีสัตว์ป่าชุกชุม แต่ภายหลังการสร้างเขื่อน ผืนน้ำแยกผืนป่าออกจากกัน พร้อม ๆ กับการอพยพของราษฎรหนีน้ำขึ้นมาอยู่ตอนบนทำให้มีราษฎรเข้ามาอยู่รายล้อมป่าเป็นการสกัดกั้น การเดินทางของสัตว์ป่า ทำให้สัตว์ป่าขนาดใหญ่หายไป

ในด้านสิทธิตามกฎหมาย พื้นที่ป่าสะมะแกผืนนี้เดิมเป็นพื้นที่ในเขตราชพัสดุ แปลงหมายเลข ทะเบียนที่ กจ.209 ซึ่งทางราชการหวงห้ามไว้เพื่อเป็นประโยชน์ในทางราชการทหาร ตามพระราชกฤษฎีกา กำหนดเขตหวงห้ามในที่ดินในท้องที่จังหวัดกาญจนบุรี พ.ศ.2481 และอยู่ในครอบครองดูแลของกระทรวง กลาโหม ต่อมาสืบเนื่องจากการสร้างเขื่อนศรีนครินทร์ อ.ศรีสวัสดิ์ จ.กาญจนบุรี ซึ่งเริ่มดำเนินการปิดกั้นน้ำ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2519 ทำให้ต้องมีการอพยพราษฎรจากบริเวณน้ำท่วมขึ้นมาอยู่ในพื้นที่ตอนบนในเขต ต.นาสวน และ ต.ด่านแม่ละโบ และทำให้มีการออกพระราชกฤษฎีกาเพิกถอนกรรมสิทธิ์ที่ดิน จำนวน 81,062 ไร่ ออกจากที่ราชพัสดุ เพื่อนำไปจัดสรรให้แก่ราษฎรที่อพยพมาจากน้ำท่วมและเนื่องจากราษฎรที่ได้รับการจัด สรรมีจำนวน 900 ครอบครัว แต่ละครอบครัวจะได้พื้นที่ทำกิน 18 ไร่ และที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัย 2 ไร่ พื้นที่

ที่เพิกถอนมานี้คลุมพื้นที่ 2 ตำบลคือ ต.นาสวน และ ต.ด่านแม่ละโบ บางบริเวณยังคงมีสภาพป่าที่สมบูรณ์ ซึ่งรวมถึงผืนป่าสะมะแกแห่งนี้ด้วย และเนื่องจากในช่วงนี้ยังคงมีพื้นที่ส่วนที่เหลือจากการจัดสรรอยู่จำนวนมาก ทำให้มีการจับจองและซื้อขายที่ดินกันอย่างมโหฬาร ทั้งจากผู้นำท้องถิ่น และราษฎรจากพื้นที่อื่น เป็นผลให้พื้นที่ป่าจำนวนมากถูกรอครอบครอง

นอกจากนี้ ในช่วงของการสร้างเขื่อนศรีนครินทร์ จะมีการให้สัมปทานตัดไม้ที่จะถูกนำท่วมออก ทำให้มีการจ้างคนงานเข้ามาทำไม้ในพื้นที่ คนเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นคนอีสาน และมีการชักชวนเพื่อนและญาติเข้ามาในพื้นที่ ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานใหม่บริเวณบ้านเจาะเหลาะซึ่งอยู่ริมขอบอ่างเก็บน้ำ บริเวณบ้านเจาะเหลาะนี้แต่เดิมมีชาวกระเหรี่ยงตั้งถิ่นฐานอยู่ 3-4 หลัง และอีกส่วนหนึ่งจะเป็นที่ทำกิน และเป็นที่เลี้ยงสัตว์ในช่วงฤดูแล้งของชุมชนใกล้เคียง การตั้งถิ่นฐานใหม่บริเวณนี้เริ่มมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2519 โดยเป็นส่วนหนึ่งของบ้านองสิต จนถึงปี พ.ศ.2541 จึงแยกหมู่บ้านเป็นหมู่ที่ 5 บ้านเจาะเหลาะ

การตั้งถิ่นฐานใหม่ทำให้มีการจับจองที่ดินทำกินขยายเข้าไปในพื้นที่ป่ามากขึ้น ขณะเดียวกัน การจับจองที่เพื่อขายก็เกิดขึ้นด้วย ในปี พ.ศ.2526 ที่ประชุมสภาตำบลมีการพูดคุยกันว่าจะกันพื้นที่ป่าเอาไว้ เพราะเกรงว่าจะไม่มีเหลือ จึงมีการกันพื้นที่ไว้บริเวณป่าสะมะแก 3,600 ไร่ ห้ามตัดไม้และห้ามบุกรุก และเป็นการกันเขตโดยอาศัยมติของสภาตำบล

ในช่วงปี พ.ศ.2537-2538 ฝ่ายการปกครอง อ.ศรีสวัสดิ์ จ.กาญจนบุรี ได้แจ้งให้ชาวบ้านนำหลักฐานการใช้ประโยชน์ที่ดินไปทำหลักฐานแสดงเอกสารสิทธิและออกใบจอง นส.2 ในช่วงนี้มีการหาผลประโยชน์จากการออกเอกสารใบจอง นส.2 ที่ไม่ถูกต้องเพื่อนำที่ดินดังกล่าวไปขายเปลี่ยนมือให้กับคนต่างถิ่นนอกพื้นที่มากมาย โดยเฉพาะบริเวณขอบอ่างเก็บน้ำเขื่อนศรีนครินทร์

2.2 การจัดตั้งป่าชุมชนสะมะแก

การจับจองที่ดินรอบอ่างเก็บน้ำเขื่อนศรีนครินทร์ที่ขยายตัวออกไปเรื่อยๆ ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมของพื้นที่และวิถีชีวิตชุมชนดั้งเดิม ทำให้เกิดความหวั่นวิตกกังวลในหมู่ผู้อาวุโสของชุมชน และมีการพูดคุยในประเด็นปัญหานี้กับนายบุญเกิด พัทธกษัตริ์ ชาวบ้านปลายนาสวนคนหนึ่งซึ่งขณะนั้นทำงานในศูนย์วัฒนธรรมชุมชนเกิดพระเกียรติแม่ฟ้าหลวง บ้านปลายนาสวน ในสังกัดของเครือข่ายกระเหรี่ยงเพื่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม (กวส.) นายบุญเกิด พัทธกษัตริ์ กล่าวว่า “ผู้เฒ่าผู้แก่มาท้วงติง มาตำหนิเรา... ถามว่าจะแก้ปัญหากันอย่างไร จะปล่อยให้เขายึดที่ (ที่ซึ่งเคยเป็นทุ่งไม้เต็งไม้รังสวยงามมากที่ชาวบ้านปล่อยให้ เป็นทุ่งที่ใช้ร่วมกัน- ไก่เพ็ง) ไปได้หรือ”

นายบุญเกิด พัทธกษัตริ์ เห็นว่า ป่าเต็งรังบริเวณป่าชุมชนสะมะแกนี้ ถือเป็นปราการสุดท้ายที่จะป้องกันและรักษาวัฒนธรรมชุมชนไว้ได้ ถ้าทำลายไปแล้ว รุ่นต่อไปจะไม่มีป่าไม้ใกล้บ้านที่จะดำรงชีวิต และคนที่เข้ามายึดครองที่ป่าก็จะเป็นคนนอกทั้งหมด และเห็นว่าจะต้องหาวิธีเข้าจัดการ

การดำเนินการขั้นแรกคือปรึกษากับกำนันสมบุรณ์ พันธุ์พรหมมา เพื่อขอให้ทางสภาตำบลเก็บป่าไว้ให้กับหมู่บ้านด้วย แต่ก็ยังไม่เห็นการดำเนินการต่อเนื่องที่เป็นรูปธรรม อนึ่ง ในปี พ.ศ.2535 พระครูประกาศ

กาญจนกิจ หลวงพ่อวัดถ้ำผาพิรุณ ได้ดำเนินการเก็บป่าไว้โดยร่วมกับชุมชนชาวบ้านสะมะแก (หมู่ที่ 4) โดยประกาศเป็นป่าชุมชนเฉลิมพระเกียรติพระบรมราชินี พระชนมายุครบ 60 พระพรรษา พื้นที่ที่ประกาศเป็นป่าชุมชนนี้คือ 2,000 ไร่ บนพื้นที่ป่าชุมชนสะมะแกในปัจจุบัน วิธีดำเนินการคือ คัดป้ายประกาศไว้ในนามของกลุ่มพิทักษ์ป่าชุมชนบ้านสะมะแก อย่างไรก็ตามในช่วงปี พ.ศ.2537-2538 นั้น ภาวะการซื้อขายและยึดครองที่ป่ารุนแรงมาก และคุณบุญเกิด พัทธกษีร์ เห็นว่า ถ้าไม่มีการรับรองกันอย่างจริงจัง คงจะทานกระแสวนไม่ไหว การดำเนินการขั้นต่อมาคือ การหารือกับผู้ใหญ่บ้านบ้านปลายนาสวน (นายสนธิ ศรีประกอบสุกร) และนายสุรินทร์ ศรีประกอบสุกร ซึ่งเป็นรองประธานสภาตำบล โดยมีความคิดว่าจะทำป่าผืนนี้ให้เป็นป่าส่วนรวมจะไม่ให้มีการบุกรุกยึดครองอีก

หลังจากนั้นนายบุญเกิด พัทธกษีร์ และนายมณฑล ประแก้วซึ่งเป็นแพทย์ประจำตำบลนาสวนและไวยาวัจกรวัดนาสวน ได้นำแนวคิดนี้มาปรึกษากับหลวงพ่อบุญเกิดประกาศกาญจนกิจ เจ้าอาวาสวัดถ้ำผาพิรุณ สาเหตุที่ต้องมาปรึกษาหลวงพ่อ เพราะถ้ำหลวงพ่อสนับสนุนทุกคนก็จะมั่นใจ เนื่องจากหลวงพ่อบุญเกิดมีเครือข่ายพระสงฆ์ และปัจจัยที่จะสนับสนุนได้ รวมทั้งเคยประสบความสำเร็จในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำมาแล้ว ในการนี้ หลวงพ่อได้ให้แนวทางคือ การประกาศให้เป็นป่าเฉลิมพระเกียรติ ฉลองสิริราชสมบัติ 50 ปี และกำหนดวันจัดงานคือวันแรงงานในวันที่ 1 พฤษภาคม 2539 หลังจากนั้น จึงได้มีการเปิดเวทีพูดคุยกันที่วัด และคุณบุญเกิด พัทธกษีร์ ก็ได้เข้าไปทำความเข้าใจกับชุมชน โดยนำไปประเด็นนี้ไปพูดคุยในที่ประชุมประจำเดือนของหมู่บ้าน รวมทั้งนำไปพูดคุยตามบ้าน โดยเน้นว่าชาวบ้านจะยอมให้เหตุการณ์ยึดที่ป่าเกิดขึ้นต่อไปหรืออย่างไรก็ตาม ในช่วงนี้คุณบุญเกิด พัทธกษีร์ยังเห็นว่าชาวบ้านไม่กล้าที่จะออกมาต่อต้าน

เมื่อพลัดจากภายในยังไม่เข้มแข็ง คุณบุญเกิด พัทธกษีร์ ก็ได้เดินทางออกไปประสานกับคนภายนอกได้แก่

- อาจารย์วุฒิ บุญเลิศ ซึ่งขณะนั้นทำงานดูแลนักเรียนทุนของศาสนาคริสต์และจัดตั้งชมรมชาวไทยเชื้อสายกระเหรี่ยงขึ้น
- อาจารย์สมบุรณ์ จิตผ่องแท้ สังกัดวิทยาลัยเทคนิคกาญจนบุรี ซึ่งมีเชื้อสายกระเหรี่ยง บ้านเดิมอยู่อำเภอสังขละบุรี แต่เคยมาบวชอยู่ที่วัดถ้ำองู
- กลุ่มอนุรักษ์กาญจน์ ซึ่งเคยเคลื่อนไหวในเรื่องเขื่อนน้ำโจนมาแล้ว โดยเชื่อมต่อกับแกนนำคือคุณสุรพงษ์ กองจันทึก คุณวีรวัฒน์ ชีรประสาธน์ (ขณะนั้นดำรงตำแหน่งหัวหน้าเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร) คุณอลงกต ชูแก้ว (ขณะนั้นทำงานกับมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพืชพันธุ์)

หลังจากนั้น จึงได้เข้าไปปรึกษากับคุณประวิทย์ เจนวิรนันท์ ซึ่งเป็นที่ปรึกษากฎหมายของพลตรีศรัชัย มนต์วิวัฒน์ ขณะนั้นดำรงตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย ทางคุณประวิทย์ เจนวิรนันท์ ถามว่าจะให้ช่วยเหลืออะไร ทางคณะผู้ดำเนินการ เสนอว่า ขอให้ผู้มีผู้ใหญ่ระดับรัฐมนตรีช่วยและผู้ว่าราชการจังหวัดเข้าไปในพื้นที่

ในการจัดทำจดหมายเชิญผู้ลงนามในหนังสือคือ นายสุรินทร์ ศรีประกอบสุกร ซึ่งเป็นรองประธานสภาตำบลในขณะนั้น และจดหมายเชิญรัฐมนตรีช่วย ได้ส่งตรงไม่ผ่านส่วนราชการระดับจังหวัด

ในช่วงเตรียมการก่อนวันจัดงาน ซึ่งมีช่วงเวลาสั้นๆ เพียง 1 สัปดาห์ ผู้ประสานงานหลักคือนายบุญเกิด พัทธกษีรี ไม่ได้เข้ามาในพื้นที่เนื่องจากจำเป็นต้องเตรียมตัวสอบวิชาที่เรียนกับ มสธ. ในระยะนี้จะมีแกนนำอีกท่านหนึ่งคือ อาจารย์สมบุรณ์ จิตผ่องแท้ ซึ่งขณะนั้นได้เข้ามาปฏิบัติงานในโครงการอาสาสมัครอบรมอาชีพเสริมของวิทยาลัยเทคนิคในท้องที่ตำบลนาสวนอยู่พอดี อาจารย์สมบุรณ์ จิตผ่องแท้ ได้ร่วมคิด และได้เข้ามาทำหน้าที่ประสานงานและนำชุมชนปฏิบัติการเตรียมสถานที่และเตรียมความพร้อมสำหรับวันงาน กิจกรรมในช่วงนี้คือ มีการจัดทำปะรำพิธีสำหรับพระสงฆ์ โรงเรือนและกระต๊อบสำหรับผู้มาร่วมงานได้พัก และมีการขอให้ชาวบ้านร่วมกันใส่ชุดของกระเหรี่ยงในวันงาน นอกจากนี้ ยังต้องทำความเข้าใจกับภาคราชการในส่วนของอำเภอด้วย เพราะจดหมายเชิญได้ส่งตรงถึงผู้ว่าราชการจังหวัดและป่าไม้จังหวัดโดยไม่ผ่านส่วนราชการอำเภอ เมื่อทางจังหวัดถามทางอำเภอ ปรากฏทางอำเภอไม่รู้เรื่องทำให้ทางอำเภอไม่พอใจนัก อย่างไรก็ตาม ทางอำเภอก็จำเป็นต้องเข้าร่วมดำเนินการด้วย

ในช่วงนี้ อาจารย์สมบุรณ์ จิตผ่องแท้ ได้ขับรถยนต์ตระเวนดูพื้นที่รอบ ๆ ป่าชุมชน โดยเดินทางพร้อมกับ นายสนธิ ศรีประกอบสุกร นายมณฑล ปรกแก้ว และนายสมนึก สวัสดิ์โชติเดช (ชาวบ้านบ้านสะมะแกซึ่งมีความเชี่ยวชาญในการเดินป่า) ปรากฏว่าเมื่อชาวเขาเหล่านี้รู้ข่าวความเคลื่อนไหวในเรื่องนี้ เกิดความเกรงกลัวว่า คุณบุญเกิด พัทธกษีรี จะสูบที่ป่าไว้คนเดียว ได้พากันมาประท้วงที่วัดถ้ำผาพิรุณ ซึ่งหลวงพ่อประกาศาณูจนกิจได้ช่วยชี้แจงทำความเข้าใจ ประกอบกับทางป่าไม้จังหวัดได้ส่งเจ้าหน้าที่คือ คุณนันทนา บริบาลบุรีพันธ์ (ปัจจุบันใช้นามสกุล บุญญานันท์) และป่าไม้เขตราชบุรีได้ส่งคุณบำรุง กูหา เข้าพื้นที่เพื่อมาสนับสนุนในด้านการให้ความรู้และประชาสัมพันธ์ เพื่อให้เกิดความเข้าใจร่วมกันอีกทางหนึ่งด้วย ในวันงานจึงมีชาวเขาเหล่านี้เข้าร่วมงานด้วย

กิจกรรมที่ภาครัฐสนับสนุนลงมาคือ การนำสไลด์ไปฉายที่วัดถ้ำผาพิรุณ มีหนังสือไปแจก และสนับสนุนต้นไม้ให้เข้าไปปลูกเสริมในพื้นที่ นอกจากนี้ทางคุณนันทนา บริบาลบุรีพันธ์ ยังได้ช่วยประสานงานกับส่วนราชการระดับอำเภออีกแรงหนึ่งด้วย

เจ้าภาพสำหรับกิจกรรมที่สำคัญนี้ คือ คณะสงฆ์ มีท่านเจ้าคุณวัดเหนือเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ หลวงพ่อวัดถ้ำผาพิรุณเป็นแกนนำในการประสานงาน ฝ่ายจัดหาทุน มีคุณบุญเกิด พัทธกษีรี เป็นผู้ประสานงาน โดยประสานงานกับทุกวัด ส่วนที่ขาดเหลือทางวัดถ้ำผาพิรุณจะช่วยรับผิดชอบให้ทั้งหมด

ก่อนวันงาน นายอำเภอและกำนัน ผู้ใหญ่บ้านได้มาพูดคุยทำความเข้าใจร่วมกันที่วัดถ้ำผาพิรุณ เพื่อยืนยันความประสงค์ว่าให้เก็บรักษาป่าผืนนี้เป็นของส่วนรวม

กิจกรรมในวันงานจะมีพิธีสงฆ์ มีการคั้นน้ำสาบาน มีพิธีกรรมบวชป่า มีการปลูกต้นไม้ รวมทั้งการขึ้นเวทีพูดของผู้มาร่วมงานต่างๆ ทั้งนายอำเภอ ตัวแทนจากกลุ่มอนุรักษ์กาญจน์ คุณวีรวัฒน์ ธีรประสาธน์ และเจ้าหน้าที่ป่าไม้ที่มาร่วมงานด้วย ในตอนบ่ายจะมีการแสดงการละเล่นตามประเพณีของชาวกระเหรี่ยง คือ เต้นไม้ไผ่ ทอยสะบ้า และรำวงด้วย

2.3 กิจกรรมหลังการประกาศป่าชุมชนสะมะแก

หลังการจัดงานประกาศป่าชุมชนในวันที่ 1 พฤษภาคม 2539 แล้ว ทางอำเภอต้องการรู้ให้แน่ชัดในเรื่องพื้นที่ และมอบให้คณะกรรมการอำเภอเข้ามาดูแล แต่ในทางปฏิบัติป่าไม้อำเภอร่วมกับฝ่ายส่งเสริมป่าชุมชนของจังหวัดลงมาเป็นผู้ดำเนินการทั้งหมด

ในการดำเนินการรังวัด ทางป่าไม้ได้หาข้อมูลจากทางอำเภอซึ่งมีหลักฐานว่ามีการกันพื้นที่สาธารณะประโยชน์ไว้ 3,600 ไร่ (เมื่อปี พ.ศ.2526) แต่ในการกำหนดพื้นที่ป่าชุมชนที่ดำเนินการในครั้งนี้ เดิมผู้ก่อการคิดว่าจะกันพื้นที่ที่จะเป็นป่าชุมชน จำนวน 1,500 ไร่ ที่อยู่ในเขตบ้านสะมะแก (หมู่ 4) เท่านั้น แต่ทางป่าไม้และผู้ใหญ่พยอมเห็นว่าถ้าจะประกาศเป็นป่าชุมชนก็ควรจะต้องกันไว้ทั้งผืนคือ ทั้ง 3,600 ไร่ และเนื่องจากพื้นที่ชายขอบตลอดแนวมีชาวบ้านเข้าไปบุกรุกอยู่บ้างแล้ว จึงต้องหารือที่จะให้คนที่บุกรุกเข้ามาออกไปด้วย ซึ่งเบื้องต้นทางอำเภอเห็นว่าควรกันคนออกจากพื้นที่ให้หมด แต่ทางป่าไม้เห็นว่าจะมีปัญหากับมวลชนมาก จึงเสนอให้รังวัดใหม่และกันไว้เฉพาะส่วนที่เหลือ หลังจากนั้นได้มีการตรวจสอบและรังวัดโดยใช้ GPS (Global Positioning System)

ในช่วงดำเนินการ ชาวบ้านเจะเหลาะซึ่งมีการบุกเบิกรุกเข้าไปในพื้นที่ป่าชุมชนสะมะแกมากกว่าด้านอื่นๆ เกรงว่านายอำเภอจะมาเอาที่ดิน จึงเกิดการรวมตัวกันในหมู่บ้าน แต่ก็สามารถทำความเข้าใจได้ โดยการประสานของกำนันสมบุรณ์ พันธุ์พรหมมา

ผลการรังวัดเหลือพื้นที่ป่าอยู่ 3,353 ไร่ ซึ่งผลการรังวัดนี้ได้แจ้งไปที่สภาตำบลนาสวน กำนันและที่ประชุมสภาตำบลรับทราบ และส่งให้ทางอำเภอรับทราบแล้ว นับเป็นการรับรองพื้นที่ป่าชุมชนในระดับท้องถิ่น หนึ่ง เนื่องจากในขณะนั้นทางจังหวัดยังไม่มีแนวทางดำเนินการที่จะนำเรื่องป่าชุมชนไปไว้ในประกาศของจังหวัด ทำให้ป่าชุมชนสะมะแกผืนนี้ไม่ได้บรรจุอยู่ในประกาศของจังหวัด แต่ถ้าเป็นการจัดตั้งป่าชุมชนในระยะหลังจะมีการนำแผนที่รังวัดไปประกาศในประกาศจังหวัดด้วย ซึ่งจะเป็นการรับรองสิทธิในการจัดการป่าชุมชนของประชาชนอีกทางหนึ่ง

หลังจากรังวัดกำหนดแนวเขตป่าชุมชนแล้ว ทางสำนักงานป่าไม้จังหวัดกาญจนบุรี ได้ดำเนินการจัดฝึกอบรมราษฎรเรื่อง การพัฒนาป่าชุมชน ให้ 1 รุ่น หลักสูตรที่อบรม เป็นหลักสูตรของงานพัฒนาป่าชุมชน ใช้เงินงบประมาณ ปี 2540 ดำเนินการในระหว่างวันที่ 19 – 21 เมษายน 2540 ณ ศาลาการเปรียญวัดองค์ต.นาสวน อ.ศรีสวัสดิ์ มีผู้เข้ารับการอบรม 34 คน จาก 3 หมู่บ้าน คือ ต.นาสวน 2 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ 1 บ้านปลายนาสวน และหมู่ 4 บ้านองค์ต-สะมะแก และจาก ต.ด่านแม่ละโบ 1 หมู่บ้านคือ หมู่ 6 บ้านดงเสลา

นอกจากนี้ ส่วนที่ทางราชการสนับสนุนอย่างเป็นรูปธรรมคือ การจัดตั้งเรือนเพาะชำและให้กล้าไม้กับทั้ง 3 หมู่บ้าน เพื่อให้มีการนำต้นไม้ไปปลูกฟื้นฟูตามหัวไร่ปลายนา การให้กล้าไม้ผู้คาร์ลิปัสไปปลูกเป็นแนวเขตป่าชุมชน และการพนัสนิยาทำป้ายแนวเขตป่าชุมชน

อนึ่ง เนื่องจากการสนับสนุนของราชการในยุคนั้น มีงบประมาณดำเนินการเพียงปีเดียว และไม่ได้เร่งรัดเรื่องการจัดคณะกรรมการ และการจัดทำระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ ในการจัดการป่าชุมชน ทำให้ไม่มี

ความชัดเจนในการจัดการป่าชุมชนแต่อย่างใด แต่ในระยะหลังการดำเนินการสนับสนุนป่าชุมชนของสำนักงานป่าไม้จังหวัดกาญจนบุรี ได้ปรับให้มีการสนับสนุนต่อเนื่อง 3 ปี และมีวิธีการทำงานที่ชัดเจนมากขึ้น

เมื่อสิ้นสุดการสนับสนุนของรัฐ กิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชนจะขาดหายไป และต่อมาประมาณปลายปี พ.ศ.2541 แกนนำที่เคยดำเนินการจัดตั้งป่าชุมชนได้เข้ามาดำเนินการก่อตั้ง คณะทำงานรักษาพื้นที่ป่าชุมชน สะมะแกและป่าต้นน้ำ ซึ่งจะมีพื้นที่อนุรักษ์กลุ่มพื้นที่ 3 ตำบลคือ ต.นาสวน ต.ด่านแม่ละเบน และ ต.เขาโจด อ.ศรีสวัสดิ์ อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาบทบาทของคณะทำงานดังกล่าวพบว่า ยังมีบทบาทไม่ชัดเจน และยังไม่เป็นที่รับรู้ของแกนนำท้องถิ่นและชุมชนโดยทั่วไป

2.4 การรับรู้และทัศนคติต่อป่าชุมชนสะมะแกเมื่อเริ่มต้นโครงการวิจัย

โครงการวิจัยนี้เริ่มต้นโครงการในเดือนพฤศจิกายน 2544 ในช่วงเริ่มต้นโครงการนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาการรับรู้และทัศนคติเรื่องป่าชุมชนสะมะแกของชุมชน โดยการสัมภาษณ์แนวคิดกับคณะทำงานกลุ่มป่าชุมชนและป่าต้นน้ำที่อยู่ในพื้นที่ตำบลนาสวนจำนวน 9 คน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ในพื้นที่ที่ไม่อยู่ในรายชื่อดังกล่าว จำนวน 7 คน และประชาชนบ้านเจาะเหละจำนวน 1 คน ดำเนินการพูดคุยแบบไม่เป็นทางการกับประชาชนทุกกลุ่มบ้านรอบป่าชุมชน หลังจากนั้นในกระบวนการจัดเวทีเสวนาตามกลุ่มบ้านต่างๆ ได้มีการตรวจสอบข้อมูลอีกครั้งหนึ่ง ผลปรากฏว่า การรับรู้เกี่ยวกับป่าชุมชนในส่วนที่รับรู้ร่วมกันคือ

- (1) รับรู้ว่าป่าชุมชนสะมะแกมีการจัดตั้งขึ้นเมื่อใด และรับรู้เรื่องวันประกาศป่าชุมชนสะมะแก
- (2) รับรู้ว่านายบุญเกิด พัทธกษิตรี เป็นผู้นำในกระบวนการจัดตั้งป่าชุมชนสะมะแก
- (3) รับรู้ว่าสี่แดงที่ป่าอยู่ตามคันไม้เป็นแนวเขตป่าชุมชนแต่ไม่รู้แน่ชัดว่าในเรื่องขนาดพื้นที่และแนวเขตป่าชุมชน
- (4) รับรู้ว่าผู้เข้าไปใช้ประโยชน์ในป่าชุมชนส่วนใหญ่จะเป็นคนในพื้นที่และละแวกใกล้เคียง แต่คนที่มาไกลก็มีบ้างเพราะการคมนาคมสะดวกขึ้น
- (5) รับรู้คุณค่าของป่าชุมชนว่าเป็นแหล่งอาหารและเป็นที่เก็บใบพลวงของชาวบ้าน โดยเฉพาะชาวกระเหรี่ยง (คนอีสานไม่ได้เก็บใบพลวงขายแบบชาวกระเหรี่ยง) แต่มีบางคนที่มีความเห็นแตกต่างไปบ้าง โดยแกนนำคนหนึ่งหมู่บ้านเจาะเหละเห็นว่า การปล่อยพื้นที่ให้เป็นป่าไม่เกิดประโยชน์ ถ้าจัดแบ่งให้คนไปใช้ประโยชน์เป็นสวนผลไม้หรือปลูกต้นไม้อื่นๆ จึงจะเห็นประโยชน์ได้ชัดเจน
- (6) ในด้านกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน พบว่า สิ่งที่เขาใจร่วมกันคือไม่ให้มีการตัดไม้ในป่าชุมชน แต่เก็บหาเห็ด ใบพลวงและของป่าอื่น ๆ ได้ นอกจากนี้ แกนนำบางคนอธิบายว่า “ความคิดเดิมคือ จะไม่ใช้ไม้เลยจะปล่อยให้เป็นธรรมชาติแต่ไม้แห้งก็จะไม่เอาออกมา”
- (7) รับรู้ว่าป่าชุมชนเป็นป่าที่ชาวบ้านช่วยกันดูแล โดยชาวบ้านสะมะแกซึ่งใกล้ชิดป่าชุมชนจะมีบทบาทมากกว่าชาวบ้านอื่นๆ หลายคนอธิบายว่า แกนนำในหมู่บ้านสะมะแกจะมีบทบาทในการเข้าไปในการตรวจตราดูแลพื้นที่ และบางคนระบุว่าในกรณีที่ปัญหาจะมีการแจ้งที่หลวงพ่อดำผาพิรุณ หรือ นาย

จ่านงค์ สวัสดิ์จิตติเลิศ (ขณะนั้นเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านองสิต-กลุ่มบ้านสะมะแก) ซึ่งนายจ่านงค์ สวัสดิ์จิตติเลิศจะเป็นผู้นำไปหารือกับผู้ใหญ่บ้านหรือเจ้าหน้าที่ป่าไม้ที่ หน่วยป้องกัน กจ. 9 (บ้านองสิต) ต่อไป

ส่วนที่มีการรับรู้หรือมีทัศนคติที่แตกต่างกัน พบว่ามีอยู่บ้างระหว่างชาวบ้านเจาะเหลาะซึ่งเป็นชาวอีสานกับชาวไทยเชื้อสายกระเหรี่ยง กล่าวคือ ชาวไทยเชื้อสายกระเหรี่ยงส่วนใหญ่รับรู้ว่ามีปัญหาในเรื่องการเก็บหาของป่ามากเกินไปเนื่องจากมีการเก็บขายด้วยไม้ไซ้เฉพาะเก็บกินเท่านั้น แต่ชาวบ้านเจาะเหลาะไม่คิดว่าการเก็บหาของป่าขายจะกระทบต่อป่าชุมชน ชาวบ้านเจาะเหลาะบอกว่าการมีของป่าขายจำนวนมากไม่ใช่มาจากป่าชุมชน เพราะแหล่งเก็บหาของป่าส่วนใหญ่มาจากพื้นที่รอบอ่างเก็บน้ำเขื่อนศรีนครินทร์ ของป่าบางอย่างมีมากและเกิดใหม่ทุกปี ในขณะที่กลุ่มบ้านสะมะแก บ้านไทรรงค์และบ้านปลายนาสวน รับรู้ว่าทางบ้านเจาะเหลาะมีการเก็บหาของป่าขายจากป่าชุมชน และเก็บหาแบบไม่ถนอมรักษา เช่น เก็บหมดไม่ทิ้งไว้ให้แพร่พันธุ์ และใช้วิธีขุดหาแย้แทนที่จะใช้ดั่งดักแบบชาวกระเหรี่ยงซึ่งจะเป็นการทำลายที่อยู่อาศัยของแย้ แต่คนบ้านเจาะเหลาะบอกว่าคนบ้านเจาะเหลาะก็ใช้ดั่งดักแย้เช่นเดียวกัน นอกจากนี้ คนบ้านเจาะเหลาะยังบอกว่า แย้ในป่าชุมชนมีมากมายโดยเฉพาะด้านที่อยู่ใกล้ชุมชนกระเหรี่ยง เพราะคนกระเหรี่ยงไม่ชอบกินและไม่เก็บขาย

การรับรู้และทัศนคติที่แตกต่างกันอีกประการหนึ่งคือ ในเรื่องปัญหาเกี่ยวกับการบุกรุกทำลายป่าชุมชน ในเรื่องนี้พบว่า ชาวบ้านที่ให้ข้อมูลไม่รับรู้เกี่ยวกับปัญหาการบุกรุกทำลายป่าชุมชนสะมะแก ส่วนแกนนำในพื้นที่ส่วนหนึ่งซึ่งเป็นส่วนน้อยก็ยังไม่ให้ความสนใจกับเรื่องนี้ และไม่ได้ติดตามสถานการณ์เกี่ยวกับป่าชุมชนสะมะแกเลย แต่แกนนำส่วนใหญ่โดยเฉพาะจากกลุ่มบ้านสะมะแกและบ้านปลายนาสวนจะรับรู้ว่ามีปัญหาเรื่องแนวเขตป่าชุมชนสะมะแกโดยเฉพาะทางด้านบ้านเจาะเหลาะ แกนนำบางคนระบุว่ามีการย้ายหลักแนวเขต และมีการปลูกบ้านทับหลักแนวเขต แต่ก็ยังไม่มีแนวทางที่จะดำเนินการแก้ไข นอกจากนี้แกนนำบางคนระบุว่า มีการตัดไม้ในป่าชุมชนด้านที่ติดกับหมู่บ้านเจาะเหลาะ แต่ก็ทำอะไรไม่ได้เพราะตัดไปแล้วและไม่รู้ว่าใครตัด

จากการสัมภาษณ์แนวคิดแกนนำท้องถิ่นทั้งหมด พอที่จะประมวลภาพของปัญหาอุปสรรคในการจัดการป่าชุมชนสะมะแกตามทัศนะของแกนนำท้องถิ่น ได้ดังนี้

- (1) ประชาชนยังไม่มีส่วนร่วมในการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน
- (2) มีความไม่ชัดเจนว่าคณะกรรมการจะมีอำนาจขนาดไหน กฎหมายจะยอมรับหรือไม่
- (3) ยังขาดการสนับสนุนงบประมาณจากส่วนราชการ และเอกชน
- (4) คณะกรรมการที่มีอยู่ยังไม่ครอบคลุมหมู่บ้านรอบป่าชุมชน คณะกรรมการบางคนก็ไม่ได้อยู่ในหมู่บ้านแล้ว และยังไม่มีการปรับเปลี่ยน และคณะกรรมการตั้งขึ้นมาลอย ๆ ยังไม่มีบทบาทอะไรชัดเจน
- (5) ยังขาดการประสานงานกับบ้านเจาะเหลาะในการร่วมอนุรักษ์ป่าผืนนี้
- (6) ไม่มีแกนนำที่จะเป็นผู้ประสานงานอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากคุณบุญเกิดต้องไปปฏิบัติงานที่อื่นและมีเวลาเข้ามาในพื้นที่น้อย

(7) เป็นพื้นที่มีปัญหาทับซ้อนกับอุทยานแห่งชาติเขื่อนศรีนครินทร์จากกรณีปัญหาบ้านสามหลัง ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานป่าไม้กับชุมชนไม่ราบรื่น และขาดการสื่อสารระหว่างกัน

(8) ยังขาดการสื่อสารระหว่างหมู่บ้านเพื่อทำความเข้าใจร่วมกันในเรื่องป่าชุมชน

ในด้านการยอมรับเรื่องป่าชุมชนสะสมมาจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ พบว่า ป่าชุมชนสะสมแก่ได้รับการสนับสนุนจากป่าไม้จังหวัดกาญจนบุรีและป่าไม้เขตราชบุรี โดยจัดงบประมาณมาดำเนินการสนับสนุนอย่างเป็นทางการในปีงบประมาณ 2540 แต่หลังจากนั้นการสนับสนุนโดยตรงจะไม่มี

อนึ่ง สืบเนื่องจากมีปัญหากรณีบ้านสามหลังริมเขื่อนศรีนครินทร์ ซึ่งเป็นกรณีที่ข้าราชการกรมป่าไม้เดิม (ปัจจุบันคือ กรมอุทยาน สัตว์ป่า และพันธุ์พืช) นำกำลังบุกค้นและตรวจสอบบ้าน 3 หลังริมอ่างเก็บน้ำเขื่อนศรีนครินทร์ แต่ถูกเจ้าของบ้านแจ้งจับข้อหาบุกรุก หลังจากนั้นได้มีการฟ้องดำเนินคดีกันทั้งสองฝ่าย ประเด็นปัญหาสำคัญคือเรื่องแนวเขตอุทยานแห่งชาติเขื่อนศรีนครินทร์ ซึ่งต่างฝ่ายยังเห็นไม่ตรงกัน ทางกรมอุทยาน สัตว์ป่า และพันธุ์พืช ได้นำแผนที่ตามกฎหมายที่ประกาศเป็นอุทยานฯ มาเป็นหลักฐาน ซึ่งทำให้แนวเขตอุทยานแห่งชาติเขื่อนศรีนครินทร์ฝั่งตะวันออกด้านที่ทำการอำเภอศรีสวัสดิ์ตลอดแนว ขยับขึ้นเหนือบริเวณน้ำท่วมขึ้นไปถึง 2 กม. ทำให้รวมเอาพื้นที่ป่าชุมชนสะสมแก่และส่วนหนึ่งของชุมชนแถบนี้เข้าไปอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติเขื่อนศรีนครินทร์ด้วย ทั้งนี้ รวมถึงพื้นที่ตั้งหน่วย กจ.9 สังกัดป่าไม้จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งตั้งอยู่ในเขตบ้านองสิดก็ได้กลายเป็นหน่วยที่อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติเขื่อนศรีนครินทร์ไปด้วย ส่วนทางชาวบ้านและองค์กรรับรู้ในเรื่องแนวเขตป่าชุมชนว่าอยู่ถึงเขตที่น้ำท่วมเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ในเดือนเมษายน 2545 กรมป่าไม้ โดยป่าไม้จังหวัดกาญจนบุรี ได้มีคำสั่งให้มีการโอนหน่วย กจ.9 และพื้นที่รับผิดชอบในส่วนที่ทับซ้อนกับอุทยานแห่งชาติเขื่อนศรีนครินทร์ไปอยู่ในการดูแลของอุทยานแห่งชาติเขื่อนศรีนครินทร์ ซึ่งทำให้หน่วย กจ.9 ปัจจุบันกลายเป็นหน่วยพิทักษ์อุทยานแห่งชาติเขื่อนศรีนครินทร์ไปแล้ว

ในช่วงแรกที่โครงการวิจัยนี้เข้ามาประสานงานขอข้อมูลจากฝ่ายส่งเสริมป่าชุมชน สำนักงานป่าไม้จังหวัดกาญจนบุรี(ธันวาคม 2544) ทางฝ่ายส่งเสริมป่าชุมชนมีหน้าที่ที่ให้ความสนใจที่จะสนับสนุนชุมชนให้มีกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชนต่อเนื่อง โดยมีการประสานงานกับผู้ใหญ่บ้านองสิดให้จัดทำโครงการขอรับการสนับสนุนไปที่จังหวัด อย่างไรก็ตาม เมื่อกรมป่าไม้ให้มีการโอนพื้นที่รับผิดชอบของหน่วย กจ.9 ไปอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติเขื่อนศรีนครินทร์ ในเดือนเมษายน 2545 ทางเจ้าหน้าที่ฝ่ายส่งเสริมป่าชุมชน ก็ระบุว่าไม่สามารถเข้ามาสนับสนุนกิจกรรมในพื้นที่ป่าชุมชนสะสมแก่ได้ และจะต้องอาศัยพระราชบัญญัติป่าชุมชนที่จะออกมาใหม่ซึ่งอาจจะเปิดช่องทางให้สามารถดำเนินการในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ได้ หากกฎหมายเปิดช่องทางให้ดำเนินการได้ทางจังหวัดก็ยินดีที่จะเข้ามาดำเนินการต่อไป

บทที่ 5

การสื่อสารเรื่องป่าชุมชนสะสมแกก่อนทำโครงการ

ป่าชุมชนสะสมแกได้รับการจัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2539 โดยประชาชนที่เป็นคนดั้งเดิมของท้องถิ่นซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนไทยเชื้อสายกระเหรี่ยง วัตถุประสงค์ของการจัดตั้งคือ มุ่งที่จะรักษาผืนป่าสะสมแกไว้เพื่อให้ชุมชนได้ใช้สอยอย่างยั่งยืน และเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับเยาวชนที่จะดำรงชีวิตตามวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่นที่อิงอาศัยป่า สาเหตุที่ทำให้ชุมชนตื่นตัวในการรักษาป่าเพราะมีสถานการณ์การบุกรุกป่าที่รุนแรงบริเวณรอบอ่างเก็บน้ำเขื่อนศรีนครินทร์ และมีการบุกรุกเข้าไปในผืนป่าสะสมแกมากขึ้น โดยเฉพาะด้านที่อยู่ใกล้กับชุมชนบ้านเจาะเหลาะซึ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่ นอกจากนี้ คนท้องถิ่นดั้งเดิมยังเห็นว่า ทางราชการ กำนัน ผู้ใหญ่บ้านไม่ได้ดำเนินการหยุดยั้งเหตุการณ์ดังกล่าว อีกทั้งยังพบมีปัญหาเกี่ยวกับ นส.2 ปลอมเกิดขึ้นในเขตอำเภอศรีสวัสดิ์ ทำให้คนท้องถิ่นดั้งเดิมเกรงว่าผืนป่าสะสมแกแห่งนี้จะถูกจับจองและจำหน่ายเพื่อให้นายทุนเข้ามาใช้ประโยชน์

กระบวนการที่ประชาชนออกมาประกาศเจตนารมณ์ในการอนุรักษ์ป่าเพื่อการใช้สอยอย่างยั่งยืนดังกล่าวนี้ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการสื่อสารเป็นเครื่องมือในการรวมตัวและประกาศเจตนารมณ์ และภายหลังการจัดตั้งป่าชุมชนแล้ว การสื่อสารก็จะต้องดำเนินต่อไปเพื่อการรักษาพื้นที่ป่าชุมชนแห่งนี้ไว้ ในบทนี้จะอธิบายรูปแบบการสื่อสารเรื่องป่าชุมชนสะสมแกที่ผ่านมา โดยแบ่งเป็น 3 ช่วงเวลาคือ

- (1) ช่วงเวลาประกาศจัดตั้งป่าชุมชนสะสมแก
- (2) ช่วงเวลาที่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ
- (3) ช่วงเวลาภายหลังการสนับสนุนจากภาครัฐ

1. การสื่อสารในช่วงเวลาประกาศจัดตั้งป่าชุมชนสะสมแก

การสื่อสารในช่วงเตรียมการประกาศจัดตั้งป่าชุมชนสะสมแก เป็นการสื่อสารในกลุ่มภาคประชาชนเป็นหลัก การต่อเชื่อมกับภาครัฐจะเกิดขึ้นภายหลังเมื่อประมาณ 1 สัปดาห์ ก่อนกำหนดวันจัดงาน โดยมีการเชื่อมต่อ 3 จุด จุดแรกคือ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทยซึ่งเรียนเชิญมาในฐานะประธานในพิธีเปิดป่าชุมชน โดยหนังสือเชิญที่ไปถึงรัฐมนตรีช่วยฯ นั้น ดำเนินการโดยไม่ผ่านผู้ว่าราชการจังหวัด อีก 2 จุดที่มีการประสานคือ ผู้ว่าราชการจังหวัดกาญจนบุรีและป่าไม้จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งเชิญมาร่วมในพิธีเปิด ในการนี้ไม่ได้มีจดหมายถึงส่วนราชการในระดับอำเภอเลย การที่ไม่มีการต่อเชื่อมกับภาคราชการและนักการเมืองท้องถิ่นในช่วงนี้แสดงให้เห็นถึงความไม่ไว้วางใจระหว่างชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมกับภาครัฐและการเมืองท้องถิ่น ดังที่กล่าวแล้วว่าแกนนำเคลื่อนไหวนี้เห็นว่าทางราชการ กำนัน ผู้ใหญ่บ้านไม่ได้ดำเนินการหยุดยั้งการเข้ามาของผู้อพยพและนายทุน รวมทั้งยังมีปัญหา นส.2 ปลอมเกิดขึ้น จึงขาดความไว้วางใจและหันไปพึ่งพากลไกทางการเมืองในระดับรัฐมนตรีช่วยว่าการฯ เพื่อให้เข้ามารับรองแนวคิดของชุมชนท้องถิ่นแทน โดย

คาดหวังให้การรับรองนี้เป็นปราการปกป้องพื้นที่ป่าชุมชนสะมะแก ให้ปลอดภัยจากกลไกทางการเมืองและการแสวงหาผลประโยชน์ในระดับท้องถิ่น

1.1 กระบวนทัศน์ของการสื่อสาร

จากการศึกษากระบวนการสื่อสารที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาประกาศจัดตั้งป่าชุมชนสะมะแก จะพบว่า กระบวนทัศน์ของการสื่อสารไม่ใช่กระบวนทัศน์การสื่อสารเพื่อการพัฒนาในกระแสหลัก กล่าวคือ ไม่ใช่การสื่อสารที่มุ่งไปสู่ความทันสมัยหรือมาตรฐานสากล แต่เป็นการสื่อสารแบบเครือข่ายเพื่อรักษาพื้นที่และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนกระเหรี่ยงโปว์เอาไว้ เนื้อหาสาระการสื่อสารจะยึดโยงกับวัฒนธรรมและการอนุรักษ์ป่าเพื่อการใช้ประโยชน์ตามวิถีวัฒนธรรมของชุมชน ส่วนแบบจำลองการสื่อสารจะไม่ใช่แบบจำลองเชิงการถ่ายทอดข่าวสาร หรือ Transmission Model ที่มีทิศทางการสื่อสารแบบทางเดียว ซึ่งผู้ส่งสารมีอำนาจและผูกขาดการส่งสาร แต่เป็นแบบจำลองการสื่อสารแบบพิธีกรรม หรือ Ritualistic Model ซึ่งมีทิศทางการสื่อสารหลายทิศทาง มุ่งเน้นให้เกิดความเชื่อมโยงและมีกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งจะนำไปสู่การเกิดขึ้นของเครือข่ายเพื่อการจัดตั้งป่าชุมชนสะมะแกต่อไป

1.2 รูปแบบของเครือข่ายจัดตั้งป่าชุมชนสะมะแก

จากการศึกษาพบว่า ในช่วงเวลาจัดตั้งป่าชุมชนสะมะแก มีลักษณะการดำเนินการในรูปของเครือข่าย ซึ่งในที่นี้ขอเรียกว่า เครือข่ายจัดตั้งป่าชุมชนสะมะแก เป็นเครือข่ายที่ไม่มีการจัดตั้งแบบเป็นทางการ ไม่มีการกำหนดตำแหน่งและวาระการดำเนินงาน มีลักษณะเป็นเครือข่ายเฉพาะกิจที่มีเป้าหมายในการดำเนินการร่วมกันชัดเจนคือ การอนุรักษ์ผืนป่าชุมชนสะมะแก เมื่อมีการจัดตั้งป่าชุมชนสะมะแกตามเป้าหมายแล้ว บทบาทของเครือข่ายที่ร่วมกันจัดตั้งป่าชุมชนสะมะแกก็หายไป ในระยะต่อไปจะเป็นระยะที่ภาคราชการคือ ป่าไม้จังหวัดกาญจนบุรี เข้ามาสนับสนุนการดำเนินการเรื่องป่าชุมชนตามแนวทางของทางราชการ

การทำความเข้าใจการสื่อสารในช่วงนี้ จะเป็นการทำความเข้าใจองค์ประกอบของเครือข่ายใน 3 ส่วน คือ สมาชิก บทบาทของสมาชิก และประเด็นการสื่อสาร ซึ่งสามารถอธิบายได้ดังนี้

1.2.1 สมาชิกในเครือข่ายจัดตั้งป่าชุมชนสะมะแก

จากการศึกษาองค์ประกอบด้านสมาชิกของเครือข่ายป่าชุมชนในช่วงของการจัดตั้งป่าชุมชนสะมะแก พบว่า สมาชิกที่เป็นแกนนำขับเคลื่อนเพื่อการจัดตั้งป่าชุมชน ไม่ใช่ผู้นำอย่างเป็นทางการคือ ไม่ใช่กำนันผู้ใหญ่บ้านหรือ สภาตำบลในขณะนั้น สมาชิกที่เป็นแกนนำสำคัญในช่วงนี้ ประกอบด้วย

(1) นายบุญเกิด พัทธเกียรติ์ ซึ่งเป็นคนบ้านปลายนาสวน เป็นชาวกระเหรี่ยงที่ได้รับการศึกษาดี ในขณะนั้นกำลังศึกษาระดับปริญญาตรีกับมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช และเข้ามาปฏิบัติงานในศูนย์วัฒนธรรมชุมชนเทิดพระเกียรติแม่ฟ้าหลวง บ้านปลายนาสวน ซึ่งเป็นงานส่วนหนึ่งของเครือข่ายกระเหรี่ยงเพื่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม (กวนส.) และ กวนส. จะเป็นส่วนหนึ่งของศูนย์ศึกษาวัฒนธรรมชาวไทยภูเขา (รวมชนกลุ่มน้อยทุกเผ่า) มีชื่อย่อว่าอิมเปค (IMPEC)

(2) พระครูประกาศกาญจนกิจ หรือพระอาจารย์เกรียงศักดิ์ ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดถ้ำผาพิรุณ หลวงพ่อมีบ้านเดิมอยู่ใกล้วัดบางกระพ้อม จ.สมุทรสงคราม และบวชตั้งแต่เป็นสามเณรต่อเนื่องจนเป็นพระสงฆ์ ปัจจุบันหลวงพ่อยาอายุประมาณ 52 ปี หลวงพ่อเข้ามาอยู่ในพื้นที่เนื่องจากประสงค์ที่จะปลุกวิเวกมาอยู่ในพื้นที่ห่างไกลมีชุมชนขนาดเล็กที่จะสามารถปฏิบัติกิจของพระสงฆ์ได้ โดยเข้ามาอยู่ที่บ้านสะมะแกและจัดตั้งวัดถ้ำผาพิรุณในราว พ.ศ.2527-2528 หลวงพ่อได้รับรู้ปรากฏการณ์การตัดไม้ทำลายป่าและการบุกรุกที่ของนายทุนในเขตอำเภอศรีสวัสดิ์มาอย่างต่อเนื่อง ในช่วงปี พ.ศ.2533-2534 หลวงพ่อได้มีบทบาทปกป้องป่าต้นน้ำบนบริเวณบ้านเฝ้าไร่ บนเขาหวน ซึ่งเป็นพื้นที่ราชพัสดุที่ทหารดูแลอยู่ เป็นพื้นที่ต้นน้ำลำธารของห้วยหลายสายใน ต.นาสวน ต.ด่านแม่แฉลบ และ ต.เขาโจด กล่าวคือ มีการจับจองพื้นที่บนเขาโดยมีการนำหลักมาปักแบ่งพื้นที่เป็นแปลงๆ และมีการยื่นขอทำประโยชน์จากทางทหาร (พื้นที่ต้นน้ำบนเขาเป็นเขตที่กันไว้ใช้ประโยชน์ทางทหาร) โดยขอใช้เป็นแปลงทดลองทางการเกษตร แต่ข้อมูลในทางลึกคือ จะเป็นการลงทุนขนาดใหญ่ ซึ่งชาวบ้านก็หวั่นวิตกถึงผลกระทบกับแหล่งต้นน้ำ หลวงพ่อจึงได้ใช้อุบายให้พระสงฆ์ขึ้นไปปฏิบัติธรรมและท่องปาฏิโมกข์บนเขาโดยมีจุดพักตามระดับขั้นความสำเร็จของการท่องปาฏิโมกข์ อย่างไรก็ดี ต่อมาหนังสือร้องเรียนถึงทหาร 2 ฉบับ ฉบับหนึ่งร้องเรียนว่าพระบุกรุกป่า อีกฉบับหนึ่งขอให้สนับสนุนพระ แต่ทั้งสองฉบับมีชื่อชาวบ้านลงนามเป็นชุดเดียวกัน ทางทหารได้ส่งคนมาตรวจสอบ เมื่อนายทหารได้พบกับพระและหลักฐานต่างๆแล้ว จึงให้มีการยุติเรื่องการขอใช้ประโยชน์พื้นที่บริเวณป่าต้นน้ำแห่งนี้อย่างเด็ดขาด และนิมนต์ให้พระสงฆ์ดูแลรักษาพื้นที่ป่าแห่งนี้ต่อไป หลังจากนั้น หลวงพ่อได้ขอให้ชาวบ้านที่ทำกินบนป่าต้นน้ำลงมาทำกินในพื้นที่ตอนล่างทั้งหมด ซึ่งชาวบ้านต่างก็ให้ความร่วมมือ ความสำเร็จในการปกป้องป่าต้นน้ำทำให้หลวงพ่อเป็นที่พึ่งของชาวบ้านด้านการอนุรักษ์ป่า

(3) อาจารย์สมบุรณ์ จิตผ่องแท้ อาจารย์วิทยาลัยเทคนิคกาญจนบุรี เป็นคนสังฆะบุรี เป็นชาวกระเหรี่ยงที่มีบทบาทในเครือข่ายกระเหรี่ยงเพื่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม รู้จักคุณบุญเกิด พิทักษ์ศิริ เนื่องจากคุณบุญเกิดพาลูกชายมาปรึกษาเรื่องการเรียนระดับ ปวช.-ปวส. และหลานสาวคุณบุญเกิดเป็นเพื่อนกับภรรยาของอาจารย์สมบุรณ์ทำให้มีความสนิทสนมกัน อาจารย์สมบุรณ์มีโอกาสดำบวชที่วัดถ้ำผา ซึ่งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 1 ตำบลนาสวน เมื่อประมาณ ปี พ.ศ.2531 จึงมีความคุ้นเคยกับคนนาสวน และในช่วงของการจัดตั้งป่าชุมชนสะมะแก อาจารย์สมบุรณ์ได้นำนักศึกษาโครงการอาสาพัฒนาชนบท อบรมอาชีพพระยะสันมาลงปฏิบัติงานในพื้นที่ อำเภอศรีสวัสดิ์พอดี

นอกจากแกนนำหลักทั้ง 2 คน และพระสงฆ์ 1 รูปดังกล่าวแล้ว ยังมีสมาชิกในท้องถิ่นที่เข้าร่วมในกระบวนการจัดตั้งป่าชุมชนสะมะแก ได้แก่ ผู้อาวุโสชาวกระเหรี่ยงหลายท่านเช่น ลุงจะสะ ลุงเฉลิม ลุงเท่ง (อดีตผู้ใหญ่บ้านองสิต) ลุงไคเลียว ลุงธรรมา สุวรรณมาลัย (จากบ้านไครงค์) เจ้าอาวาสวัดจองกู วัดนาสวน วัดปากนาสวน วัดศรีสวัสดิ์ และวัดคงเสลา นายสุรินทร์ ศรีประกอบสุกร (รองประธานสภาตำบลในขณะนั้น) นายสนิท ศรีประกอบสุกร (ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 1) ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 1 หลายท่าน ซึ่งผู้ที่ช่วยประสานกับส่วนราชการได้ดีคือ ผู้ช่วยเรื่อง บานเย็น นอกจากนี้ยังมี นายมณฑล ปรกแก้ว (แพทย์ประจำตำบล) นายครุฑ ภูสันติภาพ (สารวัตรกำนัน) นายจันทัง สวัสดิ์จิตติส (ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 4 กลุ่มบ้าน

สมะแก) นายสมนึก สวัสดิ์โชติเดช และนายอนันต์ ศิริพนาสวัสดิ์ (ชาวบ้านสมะแก) อาจารย์พิสิทธิ์ ยัง ประยุทธ์ (ชาวบ้านนาสวน ขณะนั้นเป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านตะลุง อ.ห้วยกระเจา) ประชาชนในกลุ่ม บ้านสมะแก (หมู่ 4) และบ้านปลายนาสวน (หมู่ 1)

สำหรับบุคคลภายนอกพื้นที่ที่มีส่วนสนับสนุนอย่างมากคือ นายวุฒิ บุญเลิศ (ผู้ดูแลนักเรียนชาวไทย เชื้อสายกระเหรี่ยงที่นับถือศาสนาในจังหวัดกาญจนบุรี) คุณประวิทย์ เจนวิรานนท์ (นักกฎหมาย) นายวิวัฒน์ ชีรประสารณ์ (หัวหน้าเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร) นายบุญส่ง จันทร์ส่องรัมย์ และ นายสุรพงษ์ กองจันทึก (แกนนำกลุ่มอนุรักษ์กาญจน์) นายอลงกต ชูแก้ว (ขณะนั้นสังกัดมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ ป่าและพันธุ์พืช มีพื้นที่ปฏิบัติงานหลักที่บ้านสนพ่อง อ.สังขละบุรี) นอกจากนี้ จะมีผู้สนับสนุนที่เข้ามาเสริม แรงอีกมาก เช่น ตัวแทนชาวไทยเชื้อสายกระเหรี่ยงในพื้นที่ข้างเคียง คือ จาก ต.เขาโจด อ.ศรีสวัสดิ์ จาก อ.สังขละบุรี และ อ.ทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี จากบ้านห้วยหินคำ อ.ด่านช้าง จ.สุพรรณบุรี และจากจังหวัด ราชบุรี และจากศูนย์สงเคราะห์และพัฒนาชาวเขาจังหวัดกาญจนบุรี

สำหรับภาคราชการที่ต้องเข้ามาประสานงานในช่วงการจัดตั้งป่าชุมชนคือ น.ส.นันทนา บริบาลบุรี พันธุ์ (นางนันทนา บุญญานันต์) สังกัดป่าไม้จังหวัดกาญจนบุรี และนายบำรุง ฤหา สังกัดป่าไม้เขตราชบุรี

1.2.2 บทบาทของสมาชิกในเครือข่ายจัดตั้งป่าชุมชนสมะแก

จากการศึกษาพบว่า รูปแบบการสื่อสารในการจัดตั้งป่าชุมชนมีจุดประสานเพื่อการตัดสินใจอยู่ที่วัด ถ้ำผาพิรุณ ซึ่งตั้งอยู่ในเขตกลุ่มบ้านสมะแก หมู่ที่ 4 (บ้านองสิต) ต.นาสวน อ.ศรีสวัสดิ์ จ.กาญจนบุรี มีผู้ ประสานงานหลัก 1 คน คือคุณบุญเกิด พิทักษ์ศิริ ซึ่งเป็นคนบ้านปลายนาสวน มีผู้นำความคิดเห็น คือ พระ ครูประกาศกาญจนกิจ เจ้าอาวาสวัดถ้ำผาพิรุณ และมีผู้นำปฏิบัติการในช่วงเตรียมพิธีการเปิดป่าชุมชนอีกท่าน หนึ่งคือ อาจารย์สมบูรณ์ จิตผ่องแท้ อาจารย์จากวิทยาลัยเทคนิคกาญจนบุรีซึ่งเป็นคนไทยเชื้อสายกระเหรี่ยง ขณะนั้นควบคุมนักศึกษาในโครงการอาสาพัฒนาชนบทและเข้ามาจัดอบรมอาชีพระยะสั้นอยู่ในพื้นที่พอดี

บทบาทของแกนนำเครือข่ายและผู้ที่เกี่ยวข้องมีดังต่อไปนี้

(1) บทบาทของผู้ประสานงานหลัก

จากการศึกษาพบว่าผู้ประสานงานหลักมีบทบาทคือ ติดตามข้อมูลเกี่ยวกับการออกไปจอง นส.2 และความต้องการซื้อขายที่ดิน หลังจากนั้นได้นำข้อมูลมาหารือกับผู้อาวุโสและผู้เฒ่าในท้องถิ่นแล้วจึงนำ เรื่องดังกล่าวไปปรึกษาและขอคำแนะนำจากพระครูประกาศกาญจนกิจ และสาเหตุที่ต้องเข้าพบหลวงพ่อก็เพราะเชื่อว่า ถ้าหลวงพ่อสันนิษฐานทุกคนก็มั่นใจที่จะดำเนินการต่อไปได้ เพราะหากขาดเหลืออะไรหลวง พ่อก็จะช่วยเหลือ ผลจากการปรึกษาหารือทำให้มีแนวคิดที่จะประกาศพื้นที่ป่านี้ให้เป็นป่าเฉลิมพระเกียรติ ฉลองสิริราชสมบัติ 50 ปี เพื่อที่จะกันไม่ให้มีการทำลายและเพื่อให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน ในการนี้ หลวงพ่อมอบให้ผู้ประสานงานหลักเป็นผู้ไปประสานว่าคนอื่นจะเอาด้วยไหม โดยหลวงพ่อก็กำหนดวัน จัดงานไว้ให้คือวันแรงงาน ในวันที่ 1 พฤษภาคม 2539

การประสานงานในพื้นที่นั้น ผู้ประสานงานหลักเป็นผู้ดำเนินการโดยสื่อสารผ่านผู้อาวุโส สื่อสาร ผ่านการประชุมชาวบ้านประจำเดือน ซึ่งจะมีการจัดประชุมทุกวันที่ 5 ของเดือน เวลา 12.00 น. นอกจากนั้นก็

จะมีการสื่อสารโดยการสนทนากลุ่มย่อยกับแกนนำในหมู่บ้านโดยสนทนาตามบ้านต่างๆ เนื้อหาสาระของการพูดคุยคือ ปัญหาการบุกรุกและจับจองที่ป่า การออกนส.2 ปลอมและการเปลี่ยนมือที่ดินไปเป็นของคนต่างถิ่น การที่ก้านัน ผู้ใหญ่บ้าน และข้าราชการไม่สามารถดำเนินการจับกุมได้ กรณีที่สภาตำบลมีการนำที่สาธารณประโยชน์ไปขายได้ รวมทั้งถามว่าหากป่านี้มีการซื้อขายไปประชาชนจะสูญเสียสิทธิในการเข้าไปใช้ประโยชน์ ชาวบ้านจะยอมหรือ ซึ่งผลจากการพูดคุยในพื้นที่พบว่าชาวบ้านไม่กล้าที่จะออกมาต่อต้าน และยังเกรงกลัวผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น และชาวบ้านเห็นว่าตนเองไม่มีอำนาจในการห้ามปรามหรือจับกุมคนที่บุกรุกได้ ทำให้ผู้ประสานงานต้องเน้นการประสานงานจากภายนอก

การประสานงานกับภายนอก ผู้ประสานงานจะประสานกับ ชมรมชาวไทยเชื้อสายกระเหรี่ยง ซึ่งมีอาจารย์วุฒิ บุญเลิศ เป็นเลขานุการชมรมอยู่ในขณะนั้น (ปัจจุบันชมรมนี้สลายตัวไปแล้ว) ประสานกับอาจารย์สมบุญ จิตผ่องแท้ ซึ่งเป็นอาจารย์วิทยาลัยเทคนิคกาญจนาบุรีและเป็นชาวไทยเชื้อสายกระเหรี่ยง และเคยบวชอยู่ที่วัดถ้ำจอมก่อน ปรึกษากับกลุ่มอนุรักษ์กาญจน์ ซึ่งมีบทบาทในการอนุรักษ์ป่าในจังหวัดกาญจนาบุรี และ นายวิวัฒน์ ธีรประสาธน์ ซึ่งเป็นหัวหน้าเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรอยู่ในขณะนั้น วัตถุประสงค์ของการปรึกษาคือหาแนวทางที่จะดำเนินการต่อไป ผลของการปรึกษาหารือคือ วางแผนที่จะประกาศป่าผืนนั้นให้เป็นป่าชุมชน ในความหมายคือ ต้องไม่เป็นของใครคนใดคนหนึ่ง และให้มีการใช้ประโยชน์ร่วมกันโดยต้องรักษาให้เป็นป่าต่อไป และต้องการให้มีผู้ว่าราชการจังหวัดลงไปในพื้นที่ สำหรับช่องทางดำเนินการคือ หาทางเข้าหานักการเมืองในขณะนั้น ด้วยการประสานงานกับคุณประวิทย์ เจนวิรนนท์ ซึ่งเป็นที่ปรึกษากฎหมายของพลตรีศรัชัย มนต์วิวัฒน์ (ขณะนั้นดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย) และร้องขอให้ผู้ว่าราชการจังหวัดและรัฐมนตรีช่วยศรัชัย มนต์วิวัฒน์ ลงไปในพื้นที่ (และให้เหตุผลว่าขอให้ไปพบประชาชนที่รออยู่ที่ป่าชุมชนสะมะแก)

การประสานงานกับส่วนราชการ มีการจัดทำจดหมายเชิญโดยมีรองประธานสภาตำบล (นายสุรินทร์ ศรีประกอบสุกร) เป็นผู้ลงนาม หนังสือเชิญที่ไปถึงรัฐมนตรีช่วยนั้น ดำเนินการโดยไม่ผ่านผู้ว่าราชการจังหวัด นอกจากนี้จะมีหนังสือเชิญถึงผู้ว่าราชการจังหวัดกาญจนาบุรีและป่าไม้จังหวัดกาญจนาบุรี โดยไม่ได้มีจดหมายถึงทางส่วนราชการในระดับอำเภอเลย อย่างไรก็ตาม ผู้นำปฏิบัติการในพื้นที่ และผู้นำชุมชนในพื้นที่จะเป็นผู้ประสานงานกับทางอำเภอต่อไป อย่างไรก็ตาม ระยะเวลาเตรียมงานนั้นสั้นมาก คือหลังส่งจดหมายเชิญแล้ว มีเวลาเตรียมงานเพียง 1 สัปดาห์เท่านั้น นอกเหนือจากการเชิญส่วนราชการแล้วได้มีการเชิญ กลุ่มอนุรักษ์กาญจน์ ชมรมชาวไทยเชื้อสายกระเหรี่ยง ชาวกระเหรี่ยงจากทุ่งใหญ่นเรศวร คือ จาก อ.สังขละ และ อ.ทองผาภูมิ และจาก ต.เขาโจด อ.ศรีสวัสดิ์ รวมทั้ง คุณวิวัฒน์ ธีรประสาธน์ หัวหน้าเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร มาร่วมงานด้วย

การประสานงานกับคณะสงฆ์ หลวงพ่อวัดถ้ำผาพิรุณได้มอบหมายให้คุณบุญเกิด ประสานงานกับวัดต่างๆ ในพื้นที่ เพื่อขอการสนับสนุนปัจจัยที่จะนำมาจัดงาน และให้หลักประกันว่าหากขาดเหลืออย่างไรทางวัดถ้ำผาพิรุณจะรับผิดชอบทั้งหมด

(2) บทบาทของผู้นำปฏิบัติการในช่วงเตรียมการเปิดป่าชุมชน

จากการศึกษาพบว่า ผู้นำปฏิบัติการในช่วงเตรียมการเปิดป่าชุมชนคือ อ.สมบุญ จิตผ่องแท้ ซึ่งดำเนินการเตรียมความพร้อมของชุมชนและเตรียมสถานที่สำหรับการจัดงาน โดยขอความร่วมมือจากผู้ใหญ่บ้านปลายนาสวน (ผู้ใหญ่สนิท ศรีประกอบสุกร) ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านปลายนาสวน (ผู้ช่วยเรือง บานเย็น) แพทย์ประจำตำบลนาสวน (นายมงคล ปรกแก้ว) และรองประธานสภาตำบลนาสวน (คุณสุรินทร์ ศรีประกอบสุกร) ในการหาคนมาร่วมกันจัดทำประเพณีสำหรับพิธีสงฆ์ เรือนแถว และกระต๊อบสำหรับผู้ร่วมงาน มีการขอร้องให้ชาวบ้านร่วมกันใส่ชุดกระเหรี่ยงมาในงาน นอกจากนี้ อ.สมบุญ จิตผ่องแท้และแกนนำส่วนหนึ่ง ได้ขับรถกระบะวนคูพื้นที่รอบ ๆ ป่าชุมชนด้วย

(3) บทบาทของผู้นำทางความคิด

จากการศึกษาพบว่า ผู้นำทางความคิดคือ ท่านพระครูประกาศาญจนกิจ ซึ่งเป็นที่ปรึกษาของแกนนำชาวบ้านในทุกด้าน ทั้งในด้านความคิดที่จะดำเนินการ คือ เป็นผู้กำหนดกิจกรรมและวันที่จะดำเนินการ และให้การสนับสนุนปัจจัยในการจัดงาน รวมทั้งท่านยังช่วยประสานกับคณะสงฆ์ในพื้นที่เพื่อให้การสนับสนุนการจัดงานในครั้งนี้ด้วย และเมื่อมีประชาชนชาวบ้านเจาะเหลาะไม่เข้าใจวัตถุประสงค์ของการจัดงานและมาชุมนุมที่วัดถ้ำผาพิรุณ หลวงพ่อได้เป็นผู้อธิบายทำความเข้าใจ รวมทั้งได้ใช้วัดเป็นสถานที่ประชุมแกนนำ รวมทั้งประชุมชาวบ้านเพื่อให้ส่วนราชการจากป่าไม้จังหวัดได้มาชี้แจงเรื่องป่าชุมชนด้วย

(4) บทบาทของแกนนำอื่น ๆ

จากการศึกษาบทบาทของแกนนำอื่น ๆ ที่เข้าร่วมในเครือข่ายป่าชุมชน พบว่า แกนนำส่วนใหญ่เข้าร่วมคิดร่วมทำกับผู้ประสานงานหลักในช่วงต้น และต่อมาก็ร่วมคิดร่วมทำกับผู้นำปฏิบัติการในช่วงเตรียมงาน รวมทั้งร่วมกันระดมชาวบ้านมาช่วยเตรียมงานและมาร่วมงานในวันพิธีเปิดป่าชุมชน แกนนำที่มีบทบาทชัดเจนด้านการสื่อสารอีกท่านหนึ่งคือ อาจารย์พิสิทธิ์ ยังประยุทธิ์ คือ เป็นผู้ทำเอกสารแผ่นพับเพื่อแจกในวันงาน

อนึ่ง ในช่วงของการเตรียมงานจัดตั้งป่าชุมชนสะมะแกนี้ ผู้นำชุมชนของบ้านองสิต (ขณะนั้นรวมบ้านเจาะเหลาะอยู่ด้วยเนื่องจากยังไม่ได้แยกหมู่บ้านออกไป) คือ ผู้ใหญ่พยอม กลิ่นจันทร์ ยังไม่ได้เข้าร่วมคิดร่วมทำด้วย สาเหตุสำคัญคือทางบ้านเจาะเหลาะยังไม่เห็นด้วยที่จะรักษาป่าผืนนี้ไว้ โดยเห็นว่าชุมชนต้องการพื้นที่ในการขยายตัว รวมทั้งยังมีความระแวงว่า แกนนำที่เขามารักษาป่านี้ก็เพื่อเอาไว้เป็นของตน ทำให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งพยายามต่อต้านและบางส่วนมองดูอยู่เฉย ๆ แม้ว่าในตอนแรกผู้ใหญ่บ้านองสิตจะไม่ได้เข้าร่วมงาน แต่เมื่อมีส่วนราชการต่างๆ เข้ามาในพื้นที่ ผู้ใหญ่บ้านองสิตก็ได้มาร่วมงานในฐานะเจ้าของบ้านอย่างเต็มที่ อย่างไรก็ตาม กลุ่มแกนนำที่จัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชนขึ้นก็ยังไม่ได้มีท่าทีที่จะรวมผู้ใหญ่ พยอม กลิ่นจันทร์ และคนในหมู่บ้านเจาะเหลาะเข้าเป็นส่วนหนึ่งของแกนนำเครือข่ายป่าชุมชนแต่อย่างใด

(5) บทบาทของส่วนราชการ

ส่วนราชการหลักที่ลงมาในพื้นที่ในระยะนี้คือ ป่าไม้จังหวัด ซึ่งส่งคุณนันทนา บริบาลบุรีพันธุ์ และนายบำรุง คูหา (จากป่าไม้เขตบ้านโป่ง) เพื่อมาสนับสนุนและทำความเข้าใจกับชุมชน โดยเป็นการเข้ามา

ก่อนวันจัดงาน เพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมและสร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างภาคประชาชนและภาครัฐ ในกรณีนี้ ได้มีการพูดคุยกับชาวบ้านตามกลุ่มบ้านต่าง ๆ และมีการประชุมชาวบ้านที่วัดลำผาพิรุณเพื่อให้ ความรู้และทำความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับป่าชุมชน โดยจัดขึ้นก่อนวันงานการประกาศป่าชุมชน ในกรณีนี้ มี การฉายสไลด์ และมีเอกสารแจกเพื่อทำความเข้าใจด้วย นอกจากนี้ เจ้าหน้าที่ดังกล่าวยังทำหน้าที่ประสาน งานกับทางอำเภอเพื่อทำความเข้าใจและร่วมในการเตรียมคำกล่าวต่างๆ และรายละเอียดอื่นๆของงานด้วย

1.2.3 ประเด็นการสื่อสาร

เนื้อหาสาระของการสื่อสารในช่วงการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างเครือข่ายภาคประชาชนจะเป็นเนื้อหา สาระเกี่ยวกับภัยคุกคามต่อผืนป่าและผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อชุมชน คำว่า ป่าชุมชนคือ ป่าที่ยังคงสภาพป่า โดยชุมชนมีสิทธิเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ ประเด็นที่แกนนำใช้สื่อความหมายบ่อยๆ คือ “ถ้าปล่อยให้ขายทุน เข้ามา ต่อไปจะเข้าไปทำอะไรก็ได้ ไปฉีกก็ได้ เขาจะถือเป็นของเขาคงหมด แล้วพวกเราจะอยู่กันอย่างไร ลูกหลานเราจะอยู่กันอย่างไร” นอกจากนี้ แกนนำบางคนระบุว่า “ความคิดเดิมคือ จะไม่ใช่ไม้เลยจะปล่อยให้ เป็นธรรมชาติแม้แต่ไม้แห้งก็จะไม่ให้เขาออกมา” จะเห็นว่าชุมชนให้ความสำคัญกับการเก็บหาของป่ามาก กว่าการใช้ไม้ และมุ่งเก็บรักษาป่าเพื่อประโยชน์ใช้สอยจากของป่า และมุ่งรักษาสีตึกของชุมชนในการเข้าถึง ทรัพยากรเป็นสำคัญ

ส่วนเนื้อหาสาระการสื่อสารที่ภาครัฐเข้ามาดำเนินการในช่วงนี้ จะเป็นการทำความเข้าใจเกี่ยวกับ ความหมายของป่าชุมชนตามนิยามของรัฐ ซึ่งเน้นการปลูกไม้ใช้สอยในพื้นที่สาธารณะประโยชน์ วัด โรง เรียน พื้นที่หัวไร่ปลายนา และพื้นที่ว่างเปล่าอื่นๆ

สำหรับเนื้อหาสาระของการสื่อสารในวันงาน คือ การให้ความสำคัญกับวิถีชีวิตที่เป็นวัฒนธรรม ดั้งเดิมที่พึ่งพิงป่า และใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเคารพรักษาป่า รวมทั้งต้องการให้เด็กรุ่นใหม่สามารถดำเนิน ชีวิตตามแบบอย่างของชุมชนที่อาศัยประโยชน์จากป่าได้อย่างยั่งยืน

1.3 การมีส่วนร่วมของประชาชนและการครอบคลุมผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

จากการศึกษาพบว่ากลุ่มที่เคลื่อนไหวเพื่อประกาศจัดตั้งป่าชุมชนจะเป็นกลุ่มคนที่ท้องถิ่นดั้งเดิม โดย ส่วนใหญ่จะเป็นคนหมู่ 1 บ้านปลายนาสวนและ คนหมู่ 4 (บ้านองสิต) เฉพาะในกลุ่มบ้านสะมะแก ขณะที่ผู้ ใหญ่บ้านหมู่ที่ 4 บ้านองสิต ซึ่งเป็นคนไทยพื้นราบ และชุมชนเขาเหละซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวอีสานยังไม่ได้ มีบทบาทในการเคลื่อนไหวเพื่อจัดตั้งป่าชุมชนด้วย นอกจากนี้ ชุมชนกลุ่มบ้านเขาเหละซึ่งเป็นชุมชน อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่นั้น ยังถือเป็นปัจจัยภายนอกสำหรับชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมที่ทำการเคลื่อนไหวใน ช่วงนี้ อีกด้วย

ประชาชนที่เข้าร่วมในช่วงของการเตรียมการจัดงานวันประกาศป่าชุมชนส่วนใหญ่เป็นประชาชน ในหมู่บ้านปลายนาสวน (หมู่ที่ 1) และกลุ่มบ้านสะมะแก (หมู่ที่ 4) โดยประชาชนในกลุ่มนี้ได้รับรู้รับ ปัญหา และร่วมเตรียมสถานที่สำหรับจัดพิธีการเปิดป่าชุมชนด้วย

ส่วนในวันงานประกาศป่าชุมชนนั้น เนื่องจากในพิธีการเปิดป่าชุมชนนั้นมี รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย มาเป็นประธานในพิธี ทำให้มีส่วนราชการมาร่วมงานจำนวนมาก และทำให้การมาร่วมงานในวันนั้นของชาวบ้านเป็นการมาร่วมงานของชาวบ้านทั้งหมด โดยรวมทั้งกลุ่มบ้านองสิตและบ้านเจาะเหลาะด้วย และสำหรับชาวไทยเชื้อสายกระเหรี่ยงในพื้นที่ ได้ร่วมแสดงวัฒนธรรมโดยการแต่งชุดในวัฒนธรรมกระเหรี่ยง และร่วมในการแสดงการเล่นต่างๆ ตามประเพณี อีกด้วย

จะเห็นได้ว่า ในเบื้องต้นการเคลื่อนไหวเพื่อจัดตั้งป่าชุมชนจะไม่ครอบคลุมผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย โดยไม่มีการสื่อสารกับผู้ใหญ่บ้านองสิต และกลุ่มบ้านเจาะเหลาะเลย อนึ่ง ในช่วงนี้จะมีการสื่อสารกับอดีตผู้ใหญ่บ้านองสิตที่เป็นชาวกระเหรี่ยงและเป็นผู้อาวุโสของชุมชน ซึ่งทำให้ชาวกระเหรี่ยงซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในบ้านองสิตให้ความร่วมมือด้วย แต่บทบาทของชาวบ้านในกลุ่มบ้านองสิตจะไม่ได้เข้าร่วมอย่างเต็มที่ มีลักษณะการอยู่ห่างๆ มากกว่า กล่าวได้ว่า การเคลื่อนไหวในช่วงนี้ไม่ครอบคลุมกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ กลุ่มบ้านเจาะเหลาะซึ่งเป็นกลุ่มที่เข้ามาใช้ประโยชน์จากผืนป่านี้อย่างเข้มข้น

การที่เครือข่ายจัดตั้งป่าชุมชนระดมแกล้งกล่าวไม่คลุมถึงกลุ่มบ้านองสิตและบ้านเจาะเหลาะนั้น เข้าใจว่าเป็นเพราะในช่วงแรก การขับเคลื่อนเรื่องป่าชุมชนนั้นมีเป้าหมายที่จะจัดตั้งป่าชุมชนจำนวน ประมาณ 1,500 ไร่ บริเวณที่อยู่ใกล้บ้านระดมแกล้งเท่านั้น แต่เนื่องจากพื้นที่ป่าดังกล่าวส่วนใหญ่อยู่ในเขตหมู่ 4 บ้านองสิต ทำให้เมื่อมีการประกาศป่าชุมชนอย่างเป็นทางการแล้ว ผู้ใหญ่บ้านองสิตจะต้องเข้ามามีบทบาทในการจัดการด้วย และทำให้มีการพิจารณากำหนดพื้นที่ป่าชุมชนใหม่ซึ่งจะได้กล่าวถึงในลำดับต่อไป ส่วนทางกลุ่มบ้านเจาะเหลาะซึ่งในขณะนั้นจะยังอยู่ในสังกัดของ หมู่ 4 ยังไม่มีผู้นำกลุ่มของตนเอง และยังคงไม่มีบทบาทเข้าร่วมในการจัดการป่าชุมชนแต่อย่างใด

อย่างไรก็ตาม การที่วันจัดงานประกาศป่าชุมชนนั้น ทุกกลุ่มบ้านได้เข้าร่วมในวันงาน จึงเท่ากับเป็นการเข้ามารับรองพื้นที่นี้ให้เป็นป่าชุมชนระดมแกล้งไปโดยปริยาย ในขั้นตอนนี้ถือได้ว่า กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่มได้เข้าร่วมแล้ว และถือเป็นการแสดงเจตนาร่วมกัน

2. การสื่อสารในช่วงเวลาที่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ

ภายหลังการประกาศป่าชุมชนระดมแกล้งในวันที่ 1 พฤษภาคม 2539 แล้ว การดำเนินการเรื่องป่าชุมชนจะได้รับการหนุนเสริมจากภาครัฐ ขณะที่เครือข่ายจัดตั้งป่าชุมชนระดมแกล้งซึ่งเป็นเครือข่ายแบบไม่เป็นทางการได้ยุติบทบาทลงไป ส่วนราชการที่เข้ามาสนับสนุนคือ นายอำเภอศรีสวัสดิ์ ซึ่งขณะนั้นคือ นายมานพ วีระอาชากุล ได้มอบหมายให้คณะกรรมการอำเภอเข้ามาดูแล ขณะเดียวกันทางป่าไม้จังหวัดก็ได้มอบหมายให้ ฝ่ายส่งเสริมป่าชุมชนของจังหวัด นำโดย น.ส.นันทนา บริบาลบุรีพันธ์ ลงมาประสานและช่วยสนับสนุนชุมชนอีกแรงหนึ่ง กิจกรรมหลักที่ทางราชการเข้ามาสนับสนุนคือ การรังวัดกำหนดแนวเขตป่าชุมชน การฝึกอบรมตามหลักสูตรการพัฒนาป่าชุมชน และการสนับสนุนกิจกรรมอื่น ๆ เช่น การจัดทำเรือนเพาะชำ สนับสนุนกล้าไม้ การทำแนวเขต เป็นต้น ในกรณีนี้ ภาครัฐโดยสำนักงานป่าไม้จังหวัดได้ตั้งงบ

ประมาณมาสนับสนุนป่าชุมชนสะมะแกเพียงปีเดียวเท่านั้นคือ ปีงบประมาณ 2540 ในการทำความเข้าใจรูปแบบการสื่อสารในช่วงนี้ จะขออธิบายแยกตามกิจกรรมดังนี้

2.1 การกำหนดแนวเขตป่าชุมชน

หลังการจัดงานประกาศป่าชุมชน ประเด็นแรกที่มีการพูดคุยกันคือ เรื่องแนวเขตป่าชุมชน คำถามจากนายอำเภอศรีสวัสดิ์คือ มีพื้นที่ที่จะกันเป็นป่าชุมชนเท่าไร และจะต้องไปดำเนินการให้แน่ชัด รูปแบบการสื่อสารเพื่อคลี่คลายประเด็นนี้ มีลักษณะดังนี้

2.1.1 กระบวนทัศน์การสื่อสาร

ในการวิเคราะห์กระบวนทัศน์การสื่อสารในช่วงนี้ อธิบายได้ว่าเป็นกระบวนทัศน์แบบเครือข่าย ที่มีเป้าหมายการสื่อสารคือ การสร้างข้อตกลงร่วมกันในเรื่องแนวเขต ซึ่งจะต้องมีการสืบค้นข้อมูลเดิมเพื่อนำมาประกอบการตัดสินใจ มีการรณรงค์โดยใช้เครื่องมือแสดงพิกัดที่เรียกว่า GPS (Global Positioning System) และมีการจัดทำแผนที่รังวัดเพื่อแสดงผลการเจรจาที่เป็นข้อตกลงร่วมกัน

2.1.2 สมาชิกในเครือข่ายการสื่อสาร และแกนนำการสื่อสาร

ในการรังวัดแนวเขตป่าชุมชนนั้น ผู้ที่เข้ามาเกี่ยวข้องโดยตรงคือ เจ้าหน้าที่จากสำนักงานป่าไม้จังหวัดกาญจนบุรี กำนันสมบุรณ์ พันธุ์พรหมา (กำนันตำบลนาสวนในขณะนั้น) ผู้ใหญ่บ้านจาก 2 หมู่บ้านคือหมู่ที่ 1 บ้านปลายนาสวน และหมู่ที่ 4 บ้านองสิต (ในขณะนั้นหมู่ที่ 4 จะรวมบ้านเจาะเหลาะอยู่ด้วย โดยหมู่บ้านเจาะเหลาะจะแยกเป็นหมู่ที่ 5 ในปี พ.ศ.2541) และรวมถึงประชาชนที่มีที่ทำกินติดกับพื้นที่ป่าชุมชน หรือต้องการที่ทำกินในพื้นที่ป่าชุมชน

สำหรับแกนนำการสื่อสารในเรื่องนี้ได้แก่ เจ้าหน้าที่ของรัฐซึ่งมีบทบาทในการส่งเสริมป่าชุมชน คือ น.ส.นันทนา บริบาลบุรีพันธ์ กำนันสมบุรณ์ พันธุ์พรหมา (กำนันตำบลนาสวนในขณะนั้น) ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 1 บ้านปลายนาสวน และผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 4 บ้านองสิต

ในที่นี้จะขออธิบายข้อมูลเพิ่มเติมของผู้นำท้องถิ่นที่มีบทบาทในช่วงนี้ดังนี้

กำนันสมบุรณ์ พันธุ์พรหมา (ชาวบ้านเรียกว่า กำนันลา ปัจจุบันเป็นสมาชิกสภาจังหวัดกาญจนบุรี) เป็นชาวไทย (บางข้อมูลระบุว่ามิเชื้อสายขมุ) ได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านหมู่ 2 บ้านปากนาสวน ต.นาสวน ตั้งแต่ พ.ศ.2516 ขณะนั้นชุมชนยังอยู่ริมแม่น้ำแควใหญ่ ในปี พ.ศ.2519 มีการปิดเขื่อนศรีนครินทร์ ชุมชนเดิมทยอยขึ้นมายู่ตอนบนซึ่งคือที่อยู่ปัจจุบัน (ในยุคนั้นมีการจ่ายค่าเวนคืนไร่ละ 700 บาท และมีเงินชดเชยไม้ผลซึ่งมีการนับต้นให้ เช่น ต้นมะพร้าวต้นเล็กให้ 60 บาท/ต้น ต้นใหญ่ให้ 150 บาท/ต้น แต่ไม่มีค่าขนย้ายและค่าใช้จ่ายอื่นๆให้) ในปี พ.ศ.2525 ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกำนัน และในปี พ.ศ.2526 มีการจัดประชุมสภาตำบล และมีการบันทึกประกาศกันที่ จำนวน 3,600 ไร่ บริเวณป่าชุมชนสะมะแกในปัจจุบันให้เป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์ เพื่อการใช้สอยของส่วนรวม เป็นการป้องกันไม่ให้เกิดการตัดไม้ถางป่า และรักษาพื้นที่ซึ่งเป็นคงพลวงสวยงามไว้ ต่อมาในปี พ.ศ.2543 กำนันลาได้รับการแต่งตั้งให้เป็นสมาชิกสภาจังหวัดกาญจนบุรี และยังคงอยู่ในตำแหน่งจนถึงปัจจุบัน

ผู้ใหญ่นิติ ศรีประกอบสุกร เป็นชาวไทยเชื้อสายกระเหรี่ยงเกิดที่บ้านนาสวน อายุ 54 ปี เป็นน้องชายของนายสุรินทร์ ศรีประกอบสุกร จบการศึกษาชั้นประถม 4 เป็นผู้ใหญ่อำเภอ 1 บ้านปลายนาสวน ตั้งแต่ปี พ.ศ.2517 ปัจจุบันประกอบอาชีพทำไร่ทำสวน

ผู้ใหญ่พยอม กลิ่นจันทร์ ปัจจุบันอายุ 56 ปี เป็นคนไทยภาคกลาง ที่บิดาเข้ามาประกอบอาชีพเดินเรือในแม่น้ำแควใหญ่ตั้งแต่ยังไม่ได้สร้างอ่างเก็บน้ำเขื่อนศรีนครินทร์ ขณะนั้นผู้ใหญ่พยอม กลิ่นจันทร์ อายุได้ 2 ขวบ ในด้านการศึกษา ได้เข้าศึกษาที่โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์พนมทวน ซึ่งคนไทยเชื้อสายกระเหรี่ยงจากบ้านนาสวนหลายคนเข้าศึกษา และได้จบการศึกษาระดับมัธยม 3 จากโรงเรียนการช่างสตรี (วิทยาลัยอาชีวศึกษากาญจนบุรี ในปัจจุบัน) เป็นผู้ใหญ่อำเภอที่ 4 บ้านองสิต ตั้งแต่ พ.ศ.2538 ปัจจุบันประกอบอาชีพเดินรถรับจ้างสองแถว จากบ้านปลายนาสวนถึงจังหวัดกาญจนบุรี และทำไร่

2.1.3 บทบาทของแกนนำการสื่อสาร

บทบาทหลักของเจ้าหน้าที่จากสำนักงานป่าไม้จังหวัดกาญจนบุรี นำโดย น.ส.นันทนา บริบาลบุรีพันธ์ คือ การหาข้อตกลงในเรื่องพื้นที่ที่จะกันเป็นป่าชุมชน โดยในเบื้องต้นแกนนำเครือข่ายจัดตั้งป่าชุมชนคิดว่าจะกันพื้นที่ป่าบริเวณป่าสะมะแก จำนวนประมาณ 1,500 ไร่ เป็นป่าชุมชน โดยพื้นที่ทั้งหมดจะอยู่ในเขตบ้านองสิต แต่ทางผู้ใหญ่บ้านองสิตคือ ผู้ใหญ่พยอม กลิ่นจันทร์ ไม่เห็นด้วยที่จะกันพื้นที่เฉพาะในเขตบ้านองสิตเท่านั้น และเห็นว่าถ้าจะกันพื้นที่เป็นป่าชุมชนจะต้องรวมพื้นที่ที่แปลงซึ่งเคยกันเป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์ โดยจะครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมด 1 และ หมู่ 4 ซึ่งสอดคล้องกับนายอำเภอศรีสวัสดิ์ที่ได้ประกาศไว้ในวันจัดตั้งป่าชุมชน ว่าจะต้องอนุรักษ์พื้นที่ป่าไว้ทั้งผืน ในการนี้ คุณนันทนา บริบาลบุรีพันธ์ จึงได้ทำการสืบค้นข้อมูลเรื่องการประกาศพื้นที่สาธารณะประโยชน์จากกำนันและทางอำเภอ ซึ่งพบว่าได้มีการกันพื้นที่ไว้เป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์จำนวน 3,600 ไร่ แต่จากข้อเท็จจริงในพื้นที่พบว่า พื้นที่ชายขอบบางส่วนมีชาวบ้านเข้าไปอยู่อาศัยหรือทำกินแล้ว

อนึ่ง ในช่วงนี้กลุ่มบ้านเจาะเหลาะซึ่งมีการบุกเบิกพื้นที่เข้าไปในพื้นที่ป่าชุมชนมากกว่าด้านอื่นๆ ได้มีการเคลื่อนไหวรวมกลุ่มกันอยู่ในพื้นที่เพื่อที่จะต่อรองและป้องกันไม่ให้นายอำเภอเอาที่ดิน ในกรณีปัญหานี้ เดิมทางอำเภอเห็นว่าควรกันคนออกจากพื้นที่ให้หมดและเก็บรักษาพื้นที่ที่ประกาศเป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์ไว้ให้ครบทั้ง 3,600 ไร่ แต่ทางคุณนันทนา บริบาลบุรีพันธ์ ซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติการในพื้นที่เห็นว่าจะมีปัญหาเกี่ยวกับชนวนมาก จึงเสนอให้กันพื้นที่ไว้เฉพาะส่วนที่เหลือ และได้เจรจากับกำนันสมบุรณ์ พันธุ์พรมมา โดยตกลงที่จะกันพื้นที่ออกเฉพาะส่วนที่ทำกินอยู่จริง แต่ไม่ให้กันพื้นที่เผื่อสำหรับลูกหลาน

บทบาทของ กำนันสมบุรณ์ พันธุ์พรมมา คือ ให้ข้อมูลกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ และเมื่อมีปัญหาเกี่ยวกับกลุ่มบ้านเจาะเหลาะ ทางกำนันก็ได้เข้ามาคลี่คลายโดยเข้าไปช่วยเจรจาและนำเดินรังวัดด้วยตนเอง จึงทำให้ชาวบ้านเจาะเหลาะยอมรับการรังวัดแนวเขตป่าชุมชนสะมะแก

บทบาทของผู้ใหญ่พยอม กลิ่นจันทร์ และผู้ใหญ่สนธิ ศรีประกอบสุกร คือ ตกลงในเรื่องแนวเขตป่าชุมชนและนำการรังวัด โดยในหมู่บ้านองสิต จะมีผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านที่อยู๋บ้านองสิต คือ นายจ่านง สวัสดิ์จิตติ และนายสมนึก สวัสดิ์โชติเดช ชาวบ้านสะมะแกที่เชี่ยวชาญเรื่องป่า ร่วมนำรังวัดพื้นที่ด้วย

2.1.4 ประเด็นการสื่อสาร

ประเด็นการสื่อสารจะเป็นเรื่องการกำหนดแนวเขตที่แน่ชัดของป่าชุมชนสะมะแก โดยใช้ข้อมูลของพื้นที่สาธารณะประโยชน์เดิมเป็นฐาน และประเด็นการสื่อสารในช่วงแรกคือ จะอพยพคนออกหรือจะกันพื้นที่นั้นออก เมื่อมีข้อตกลงแล้ว ก็จะเป็นการพิจารณาถึงข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ที่ดินในส่วนที่รุกเข้ามาในเขตป่าชุมชน

2.1.4 การมีส่วนร่วมของประชาชนและการครอบคลุมผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

ในการรังวัดพื้นที่นี้กลุ่มที่จะเกี่ยวข้องโดยตรงคือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในเรื่องพื้นที่ ซึ่งเกือบทั้งหมดได้เข้ามามีส่วนร่วมในการรังวัดกันพื้นที่ออกแล้ว ส่วนการสื่อสารที่จะให้คนอื่น ๆ รับรู้แนวเขต ในเบื้องต้นใช้การพนัสนิคมต้นไม้เพื่อแสดงแนวเขต ซึ่งดำเนินการพร้อมกับการรังวัด หลังจากนั้นได้มีการจัดทำหลักปูนแสดงเขตป่าชุมชนไปติดตั้งตามจุดต่างๆ อีกด้วย นอกจากนี้ ผลของการรังวัดได้มีการจัดทำแผนที่แสดงจุดพิกัดต่างๆ เสนอต่อสภาตำบลเพื่อให้รับรองการประกาศป่าชุมชนด้วย ปรากฏคงเหลือพื้นที่ที่ประกาศเป็นป่าชุมชนจำนวน 3,353 ไร่ โดยยังมีที่ดินอีก 2-3 แปลง ทางด้านบ้านปลายนาสวนที่ยังคงรักษาสิทธิในที่ดินทำกินของคนในเขตป่าชุมชนสะมะแกไว้ต่อไป (เป็นที่ทำกินของคนท้องถิ่นดั้งเดิม ที่ผู้นำผลักดันให้ออกจากพื้นที่ป่าสะมะแกไม่ได้)

2.2 การสื่อสารในการฝึกอบรมตามหลักสูตรการพัฒนาป่าชุมชน

หลังจากตกลงเรื่องแนวเขตได้แล้ว การสนับสนุนในลำดับต่อมาคือ การฝึกอบรมเรื่อง การพัฒนาป่าชุมชน เป็นหลักสูตรของงานพัฒนาป่าชุมชน สำนักงานป่าไม้จังหวัดกาญจนบุรี ดำเนินการในระหว่างวันที่ 29 เมษายน- 1 พฤษภาคม 2540 ณ ศาลาการเปรียญวัดคงสิต ต.นาสวน อ.ศรีสวัสดิ์ มีผู้เข้ารับการอบรม 34 คน จาก 3 หมู่บ้าน คือ ต.นาสวน อ.ศรีสวัสดิ์ 2 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ 1 บ้านปลายนาสวน 8 คน และหมู่ 4 บ้านองสิต-สะมะแก 12 คน และจาก ต.ด่านแม่ละเมา อ.ศรีสวัสดิ์ 1 หมู่บ้านคือ หมู่ 6 บ้านดงเสลา 14 คน เหตุผลที่จัดอบรม 3 หมู่บ้านพร้อมกันทางราชการระบุว่าเพื่อให้คุ้มกับเวลาและค่าใช้จ่าย

เป้าหมายของการฝึกอบรม มีการระบุว่า มุ่งให้ผู้เข้ารับการอบรมเกิดจิตสำนึก รู้กระบวนการจัดการและเทคนิควิธีในการดำเนินงานป่าชุมชนโดยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน และสามารถนำความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับจากการอบรมไปดำเนินกิจกรรมในท้องถิ่นของตนเองได้อย่างเหมาะสม

หลักสูตรการฝึกอบรม เป็นหลักสูตรที่กำหนดจากส่วนกลาง โดยเป็นหลักสูตร 3 วัน ประกอบด้วยภาคทฤษฎี 1 วัน ศึกษาดูงาน 1 วัน และการจัดทำแผนการดำเนินการป่าชุมชน 1 วัน ซึ่งเมื่อนำหลักสูตรมาใช้ในการฝึกอบรมครั้งนี้ มีองค์ประกอบของเนื้อหา ดังนี้

ภาคการบรรยายใช้เวลา 1 วัน ประกอบด้วยหัวข้อวิชาดังนี้

- (1) แนวคิดและการดำเนินงานป่าชุมชน
- (2) ความสำคัญและประโยชน์ของป่าชุมชน
- (3) ร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน

(4) การจัดการที่ดินแบบป่าไม้เกษตรและชนิดพันธุ์ไม้เอนกประสงค์

(5) การทำแบบจำลองและแผนที่ป่าชุมชนในหมู่บ้าน

ภาคการศึกษาดูงาน 1 วัน มีการศึกษาดูงาน 2 แห่งคือ

(1) การป้องกันไฟป่า ณ ศูนย์ควบคุมไฟป่าภาคกลาง ต.ช่องสะเคา อ.เมือง

(2) การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า ณ ศูนย์ศึกษาธรรมชาติและสัตว์ป่าเขาน้ำพุ อ.ศรีสวัสดิ์

ภาคการประชุมกลุ่มใช้เวลา 1 วัน คือ

- ประชุมกลุ่มในหัวข้อ “แผนการดำเนินงานป่าชุมชนในท้องถิ่นของตน” ซึ่งเป็นการประชุมกลุ่มแยกตามหมู่บ้าน มีการวางกรอบการประชุมกลุ่มให้พิจารณาใน 4 ประเด็นคือ สาเหตุของปัญหาป่าชุมชน ความมุ่งหวังต่อป่าชุมชน แนวทางที่เป็นมาตรการไปสู่ความมุ่งหวัง และกิจกรรมที่จะมีในแผนดำเนินงาน

การคัดเลือกผู้เข้ารับการอบรม มีการมอบหมายให้ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้คัดเลือกผู้เข้ารับการอบรมโดยมีเกณฑ์ให้พิจารณาคือ ให้เลือกกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน หรือ สมาชิกอบต.ของหมู่บ้าน หมู่บ้านละ 10 คน และปรากฏว่าผู้เข้ารับการอบรมส่วนใหญ่จะเป็นกรรมการหมู่บ้าน

ในการวิเคราะห์กระบวนการสื่อสาร พิจารณาจากเป้าหมายของการฝึกอบรมจะพบว่าจะมีทั้งส่วนที่เน้นการถ่ายทอดความรู้ด้านการจัดการและเทคนิควิธี และส่วนที่เน้นการเรียนรู้ร่วมกัน จึงอาจกล่าวได้ว่าการผสมผสานในเชิงกระบวนการพัฒนา และเมื่อพิจารณาไปถึงแบบจำลองการสื่อสาร ก็จะพบว่าในการอบรมจะมีทั้งส่วนที่ใช้แบบจำลองเชิงการถ่ายทอดข่าวสารคือ เน้นการบรรยายและการถ่ายทอดจากวิทยากร และแบบจำลองเครือข่ายที่เน้นการเรียนรู้ร่วมกันในกลุ่ม การสื่อสารแบบเครือข่ายเกิดขึ้นในช่วงของการจัดทำแผนการดำเนินการป่าชุมชน อย่างไรก็ตาม ถ้าพิจารณาองค์ประกอบของเครือข่ายจะพบว่า จะเป็นเครือข่ายเฉพาะในหมู่บ้านของตนเอง คือเป็นการประชุมกลุ่มแยกตามกลุ่มบ้านเพื่อทำแผนเฉพาะหมู่บ้านของตนเท่านั้น การเชื่อมโยงระหว่างหมู่บ้านเพื่อการจัดการร่วมกันไม่เกิดขึ้น และไม่มีการจัดตั้งคณะกรรมการร่วมระหว่างหมู่บ้านเพื่อดูแลป่าชุมชนร่วมกัน ทั้งๆที่ป่าชุมชนสะสมแก่เป็นผืนป่าต่อเนื่อง 2 หมู่บ้านและมีการใช้ประโยชน์ร่วมกัน จึงกล่าวได้ว่า เครือข่ายที่เกิดขึ้นยังขาดการเชื่อมโยงระหว่างหมู่บ้านอย่างเป็นรูปธรรม

ในส่วนของการประเมินการสื่อสาร พบว่า ในช่วงของภาคการบรรยายจะเน้นเนื้อหาในเชิงหลักการ และไม่ได้เน้นการเรียนรู้จากพื้นที่จริง เนื้อหาสาระเน้นเรื่องการจัดการที่ดินและการปลูกต้นไม้มากกว่าการนำเสนอคุณค่าทางนิเวศวิทยาของพื้นที่ซึ่งจะทำให้เห็นคุณค่าของผืนป่าชุมชนของเขาาร่วมกัน และไม่ได้เน้นการศึกษาเพื่อเข้าใจสถานะภาพของป่าชุมชนของเขาตามสภาพจริง

ส่วนผลของการประชุมกลุ่ม พบว่ามีการจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชนแยกตามกลุ่มบ้าน ดังนี้

- กิจกรรมที่มีในแผนของบ้านปลายนาสวนคือ การทำแนวกันไฟ จัดหาเครื่องมือกันไฟ หากกล้าไม้ในการปลูกป่า จัดอบรม ประชาสัมพันธ์ชาวบ้าน และนักเรียนเดือนละ 1 ครั้ง เช่นวันพระ หรือวันสำคัญ ตั้งกฎระเบียบ และตั้งคณะกรรมการ

- กิจกรรมที่มีในแผนของบ้านองสิต-สะมะแกคือ ประชุมชาวบ้าน ตั้งคณะกรรมการ จัดกิจกรรม ปลุกต้นไม้ ทำพิธีปลุกต้นไม้ประจำปี เติมน้ำ และขุดสระเก็บน้ำเพื่อการเกษตร

ในด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนในระยะนี้ พบว่าจะมีเฉพาะผู้เข้ารับการอบรม และเนื่องจากการคัดเลือกคนเข้ารับการอบรมดำเนินการ โดยผู้ใหญ่บ้าน การรับรู้ของชุมชนจึงมีน้อย ทำให้การขยายผลหรือดึงชุมชนมาร่วมในการทำงานตามแผนจึงเป็นไปได้ยาก

2.3 การสื่อสารในกิจกรรมอื่นๆ

นอกจากการฝึกอบรมดังกล่าวข้างต้น ทางราชการยังได้สนับสนุนการจัดตั้งเรือนเพาะชำและให้กล้าไม้ให้กับทั้ง 3 หมู่บ้าน ที่เข้ารับการอบรมเพื่อให้มีการนำต้นไม้ไปปลูกฟื้นฟูตามหัวไร่ปลายนา และนำกล้าไม้ยูคาลิปตัสไปปลูกเป็นแนวเขตป่าชุมชน

จะเห็นได้ว่ากิจกรรมหลักที่ชาวบ้านจะร่วมกันทำคือ คือ การปลูกป่า รูปแบบการสื่อสารเพื่อระดมคนมาร่วมงาน ส่วนใหญ่จะใช้การสื่อสารผ่านเครือข่ายทางสังคมเดิม คือ การประชุมของหมู่บ้านและการสื่อสารผ่านวัดซึ่งชุมชนท้องถิ่นในกลุ่มของคนไทยเชื้อสายกระเหรี่ยง จะหยุดงานในวัดพระเพื่อมาทำบุญที่วัดเป็นประจำทุกวันพระ และวัดที่มีบทบาทหลักในการดำเนินงานสนับสนุนการปลูกป่าคือ วัดจำปาพิรุณ

กิจกรรมอีกลักษณะหนึ่งที่ชุมชนมีโอกาสปฏิบัติคือ การต้อนรับผู้มาศึกษาดูงานจากภายนอกโดยฝ่ายส่งเสริมป่าชุมชน ของป่าไม้จังหวัดกาญจนบุรี เป็นผู้ประสานงานนำคนมาศึกษาดูงาน ปรากฏกิจกรรมนี้ตั้งแต่ระยะแรกภายหลังการประกาศป่าชุมชน โดยกิจกรรมนี้ผู้ที่มีบทบาทบรรยายสรุปคือ ผู้ใหญ่พยอม กลิ่นจันทร์ และจากกิจกรรมดังกล่าวทำให้ มีคำวิทยากรอยู่ 2,000 บาท ซึ่งผู้ใหญ่พยอมได้มาประกาศมอบให้คณะกรรมการป่าชุมชนสะมะแกชุดใหม่ที่จะจัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2545 เพื่อใช้เป็นทุนไปจัดทำป้ายแนวเขตป่าชุมชนสะมะแกต่อไป

สรุปผลการสื่อสารในช่วงการสนับสนุนของภาครัฐคือ

- (1) สร้างข้อตกลงร่วมกันในเรื่องแนวเขตและนำแผนที่แนวเขตเข้าสู่การรับรองของสภาตำบล รวมทั้งส่งให้นายอำเภอรับทราบและใช้เป็นหลักฐานในการดำเนินการต่อไป
- (2) เสริมสร้างความเข้าใจเรื่องป่าชุมชน
- (3) สนับสนุนให้เกิดแผนการจัดการป่าชุมชนของแต่ละหมู่บ้าน
- (4) สนับสนุนการปลูกป่าเสริม และการปลูกยูคาลิปตัสเป็นแนวเขตป่าชุมชน

เนื่องจากการสนับสนุนของภาครัฐดำเนินการโดยใช้งบประมาณปี พ.ศ.2540 เพียงปีเดียวเท่านั้น ทำให้ชุมชนขาดการสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง

3. การสื่อสารหลังสิ้นสุดการสนับสนุนจากภาครัฐ

เนื่องจากการดำเนินการของภาครัฐยังไม่ถึงการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนสะมะแก ดังนั้น เมื่อสิ้นสุดการสนับสนุนของภาครัฐ จึงไม่มีคณะกรรมการป่าชุมชนสะมะแกมารับช่วงงานต่อไป ทำให้กิจกรรม

เกี่ยวกับป่าชุมชนที่ดำเนินการโดยรูปแบบคณะกรรมการไม่เกิดขึ้น หลังการจัดตั้งป่าชุมชนสะมะแก ประมาณ 2 ปี คือประมาณ ปี พ.ศ.2541 แก่นำในเครือข่ายจัดตั้งป่าชุมชนสะมะแกท่านหนึ่งที่เคยยุติบทบาทไปแล้วคือ คุณบุญเกิด พัทธเกียรติ์ จึงได้เข้ามาดำเนินการก่อตั้งเครือข่ายขึ้นชุดหนึ่งเรียกว่า คณะทำงานรักษาป่าชุมชนและป่าต้นน้ำ โดยให้เป็นเครือข่ายใหม่ที่มีพื้นที่เป้าหมายครอบคลุม 3 ตำบล คือ ต.นาสวน ต.ค่านแม่แลบ และ ต.เขาโจด อ.ศรีสวัสดิ์

วิธีการจัดตั้งเครือข่ายคือ คุณบุญเกิด พัทธเกียรติ์ ได้เชิญตัวแทนจากกลุ่มบ้านสะมะแก บ้านปลายนาสวน บ้านคงเสลา และตัวแทนจาก ต.เขาโจด มาร่วมการประชุมซึ่งจัดขึ้นที่วัดถ้ำผาพิรุณ สมาชิกที่มาร่วมประชุมส่วนใหญ่เป็นคนที่เห็นพ้องกันอยู่แล้วและเป็นคนที่มีความรู้และประสบการณ์ เช่น อบต. ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สารวัตรกำนัน แพทย์ประจำตำบล และข้าราชการ วิธีการนัดหมายใช้การบอกต่อๆ กันไป สารระของการพูดคุยคือ ความสำคัญของป่าต้นน้ำบริเวณเขาหวด ซึ่งเป็นต้นน้ำของห้วยของจู ห้วยของสิต ห้วยนาสวน ห้วยคงเสลา และห้วยพลู (ซึ่งผ่าน ต.เขาโจด) และความสำคัญของการดูแลรักษาร่วมกัน ที่ประชุมได้เลือกคุณบุญเกิด พัทธเกียรติ์ เป็นประธานคณะทำงาน และมีคณะกรรมการดังรายนามต่อไปนี้

คณะทำงานรักษาป่าชุมชนสะมะแกและป่าต้นน้ำ ประกอบด้วยผู้นำพระสงฆ์ และผู้นำชุมชนจากหมู่บ้านในพื้นที่รอบ ๆ ดังนี้

(1) ผู้นำสงฆ์

- พระครูประกาศกาญจนกิจ ประธานกิตติมศักดิ์ ผู้นำฝ่ายศาสนาในพื้นที่ เจ้าอาวาสวัดถ้ำพิรุณ บ้านสะมะแก
- พระครูกาญจนเกษตรพิทักษ์ (พิทักษ์ คมโล) เจ้าคณะตำบลค่านแม่แลบ เจ้าอาวาสวัดปากนาสวน
- พระครูวุฒิ กาญจนวัตร (คำพูล สิริวิฑูโร) เจ้าคณะตำบลนาสวน เจ้าอาวาสวัดถ้ำองจู
- พระอาจารย์จี่ เจ้าอาวาสวัดคงเสลา(เตาเหล็ก)
- พระครูอินทกาญจนโชติ (พระอาจารย์บุญทัน อินทโชโต) เจ้าอาวาสวัดศรีสวัสดิ์
- พระอธิการศักดิ์ดา วันขาวโณ เจ้าอาวาสวัดนาสวน

(2) กลุ่มผู้ทำงานชุมชน

นายบุญเกิด	พิทักษ์เกียรติ์	ประธานป่าชุมชน/ป่าต้นน้ำสะมะแก
นายจ่านงค์	สวัสดิ์ฐิติเลิศ	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ 4 รองประธานป่า
นายเจน	สวัสดิ์กสิน	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 6 ตำบลค่านแม่แลบ รองประธานป่า
นายพิสิทธิ์	ยังประยูร	อาจารย์ใหญ่ รร.บ้านนาสวน กรรมการเลขานุการ
นายนิพนธ์	สมจันทร์	อาจารย์ใหญ่ รร.บ้านองหลู ผู้ช่วยกรรมการเลขานุการ
นายมงคล	ปรกแก้ว	แพทย์ประจำตำบล
นายสนิท	ศรีประกอบสุกร์	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 1 ต.นาสวน คณะทำงาน
นายชาติ	แต่ศิริวิลาส	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 1 ต.นาสวน คณะทำงาน

นายเซอร์เกียซ่า	สวัสดิ์โชติกุล	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 1 ต.นาสวน	คณะทำงาน
นายอนันต์	สิริพนาสวัสดิ์	อบต.นาสวน	คณะทำงาน
นายสำราญ	แสนทรัพย์สิน	อบต.นาสวน	คณะทำงาน
นายสุรินทร์	ศรีประกอบสุกร์	อบต.นาสวน	คณะทำงาน
นายสมนึก	สวัสดิ์โชติเดช	ผู้ชำนาญการพื้นที่	คณะทำงาน
นายครุฑ	ภูสันติภาพ	สารวัตรกำนัน	คณะทำงาน
นายประพัฒน์	บุญมี(วิชา)	กำนันตำบลเขาโจด อำเภอสรีสวัสดิ์ จ.กาญจนบุรี	
นายจะโหว่	ถีนนาสวน	ตำบลเขาโจด ผู้อาวุโส	
นายจำลอง	มานะดี	ตำบลเขาโจด ครูอาสาสมัครชาวเขา	
นายศักดิ์	ถีนนาสวน	อบต.เขาโจด	
นายพิพัฒน์	ถีนนาสวน	กลุ่มอาชีพอาริยะ 6 คน	

แม้จะมีคณะกรรมการแล้ว แต่ไม่มีการจัดประชุมหรือดำเนินการในรูปแบบคณะกรรมการ และไม่ปรากฏหลักฐานการประชุมคณะกรรมการดังกล่าวเลย จากการสอบถามบุคคลตามรายชื่อพบว่า ส่วนใหญ่จำไม่ได้ว่ามีใครบ้างเป็นคณะกรรมการ การดำเนินงานที่ผ่านมาส่วนใหญ่จะเป็นการสื่อสารโดยประธานคณะทำงานเมื่อมีโอกาสเข้ามาในพื้นที่ โดยการสื่อสารส่วนใหญ่จะอาศัยการพบปะกันตามวาระและโอกาสที่มีกิจกรรมหรือมีพิธีกรรมตามประเพณีและการพบปะกันเป็นกลุ่มย่อยในลักษณะการเยี่ยมชมไปมาหาสู่กันเอง ตามวิถีชีวิตชุมชนเมื่อมีกิจกรรมตามประเพณีก็จะถือเป็นการประชุมในกลุ่มเครือญาติหรือในกลุ่มวัฒนธรรมร่วมกันอยู่แล้ว จากการสอบถามพบว่าประธานคณะทำงานจะให้ความสำคัญกับการสื่อสารกับผู้อาวุโสเป็นพิเศษ เพราะเชื่อว่า ผู้อาวุโสจะช่วยในการห้ามปรามและตักเตือนไม่ให้มีการบุกรุกป่าผืนนี้ นอกจากนี้ ประธานคณะทำงานยังมีบทบาทเป็นผู้สื่อสารกับภายนอกในนามของเครือข่ายป่าชุมชนและป่าต้นน้ำ โดยเข้าไปจับเคลื่อนร่วมกับเครือข่ายอนุรักษ์ในจังหวัดกาญจนบุรีและสามารถนำองค์กรคือ คณะทำงานป่าต้นน้ำและป่าชุมชนสะมะแก เข้าไปอยู่ในคณะอนุกรรมการผืนป่าตะวันตก จังหวัดกาญจนบุรีได้

การที่ประธานคณะทำงานไม่ได้อยู่ประจำในพื้นที่ และการสื่อสารส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับประธานคณะทำงาน ทำให้บทบาทของคณะทำงานรักษาป่าชุมชนสะมะแกและป่าต้นน้ำไม่ชัดเจน อย่างไรก็ตาม การจัดกิจกรรมป่าชุมชนสะมะแกยังคงมีผู้ดำเนินการต่อเนื่องคือ หลวงพ่อวัดถ้ำผาพิรุณ โดยหลวงพ่อยังคงนำชาวบ้านดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชนได้แก่ การปลูกต้นไม้ การขุดดินไม้ และการทำแนวกันไฟในป่าชุมชน กล่าวได้ว่า การสื่อสารเกี่ยวกับป่าชุมชนสะมะแกยังคงมีอยู่และส่วนใหญ่จะอยู่ที่วัดถ้ำผาพิรุณ

บทสรุป

จากการวิเคราะห์รูปแบบการสื่อสารที่ผ่านมาก่อนทำโครงการ เราอาจสรุปรูปแบบของการสื่อสารที่ผ่านมาได้ดังนี้

(1) รูปแบบการสื่อสารช่วงประกาศจัดตั้งป่าชุมชนฯ

องค์ประกอบด้านต่างๆ	คุณลักษณะที่พบ
1. กระบวนการสื่อสารเพื่อการพัฒนา	ใช้กระบวนการสื่อสารแบบเครือข่าย โดยเป็นเครือข่ายที่เชื่อมโยงกับภายนอกมาก อิงกับฐานวัฒนธรรม และมีเครือข่ายของวัดในพื้นที่หนุนเสริมอยู่
2. ลักษณะของกลุ่มแกนนำ	เป็นชาวบ้านที่ไม่ใช่ผู้นำที่เป็นทางการ มีความสามารถต่อเชื่อมกับภายนอกและพระสงฆ์ในท้องถิ่น และมีหลวงพ่อดำผาพิรุณเป็นผู้สนับสนุนหลัก
3. การมีส่วนร่วมและการครอบคลุมผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย	ชุมชนทุกกลุ่มเข้ามาร่วมงานจึงถือได้ว่า มีการสื่อสารครอบคลุมผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

(2) รูปแบบการสื่อสารช่วงได้รับการสนับสนุนจากรัฐ

องค์ประกอบด้านต่างๆ	คุณลักษณะที่พบ
1. กระบวนการสื่อสารเพื่อการพัฒนา	ใช้ทั้งกระบวนการสื่อสารแบบเครือข่าย และกระบวนการสื่อสารแบบเครือข่าย แต่ขนาดของเครือข่ายที่เกิดขึ้นจำกัดเป็นวงแคบและมีลักษณะเป็นเครือข่ายย่อยๆ ที่เป็นอิสระต่อกัน
2. ลักษณะของกลุ่มแกนนำ	เจ้าหน้าที่ของรัฐและผู้นำที่เป็นทางการของหมู่บ้านและตำบล
3. การมีส่วนร่วมและการครอบคลุมผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย	ผู้ที่มีส่วนร่วมในกระบวนการสื่อสารส่วนใหญ่จะเป็นผู้นำที่เป็นทางการและกรรมการหมู่บ้าน ในช่วงรังวัดพื้นที่จะสื่อสารครอบคลุมผู้ที่มีปัญหาแนวเขตป่าชุมชน แต่หลังจากนั้นชาวบ้านทั่วไปจะมีส่วนร่วมน้อย

(3) รูปแบบการสื่อสารช่วงภายหลังการสนับสนุนจากรัฐ

องค์ประกอบด้านต่างๆ	คุณลักษณะที่พบ
1. ในด้านกระบวนการสื่อสารเพื่อการพัฒนา	ใช้กระบวนการสื่อสารแบบเครือข่าย แต่เป็นเครือข่ายที่เชื่อมโยงภายในกลุ่มวัฒนธรรมและยึดโยงกับแกนนำคนเดียว ขณะที่บทบาทของวัดหนุนเสริมอยู่
2. ลักษณะของกลุ่มแกนนำ	แกนนำคนเดิมที่มีบทบาทในการจัดตั้งป่าชุมชนสะสมแะ และหลวงพ่อดำผาพิรุณ
3. ผู้มีส่วนร่วมและการครอบคลุมผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย	การสื่อสารดำเนินการโดยแกนนำสื่อสารเป็นหลัก การมีส่วนร่วมของคณะทำงานเองยังมีน้อย และคนในชุมชนส่วนใหญ่ยังไม่ได้เข้าร่วมในการสื่อสารเลย

บทที่ 6

การเสริมสร้างองค์กรเครือข่ายป่าชุมชน

แม้ว่าป่าชุมชนสะมะแกจะได้รับการประกาศจัดตั้งอย่างเป็นทางการแล้วใน ปี พ.ศ.2539 แต่คณะกรรมการป่าชุมชนสะมะแกยังไม่เกิดขึ้น แกนนำที่ดำเนินการจัดตั้งป่าชุมชนสะมะแกไม่ได้เป็นผู้นำอย่างเป็นทางการของชุมชน เครือข่ายที่เป็นแกนนำร่วมจัดตั้งป่าชุมชนส่วนหนึ่งเป็นเครือข่ายภายนอกพื้นที่ หลังการจัดตั้งป่าชุมชนแล้วแกนนำนอกพื้นที่จะยุติบทบาทลงไป ทางป่าไม้จังหวัดได้เข้ามาดำเนินการต่อเนื่องโดยส่งเสริมผ่านผู้นำอย่างเป็นทางการของ 2 หมู่บ้าน คือ หมู่บ้านปลายนาสวน และหมู่บ้านองสิต (ขณะนั้นรวมบ้านเจาะเหละที่ยังไม่ได้แยกหมู่บ้านด้วย) และในช่วงการฝึกอบรมเรื่อง การพัฒนาป่าชุมชนที่ฝ่ายส่งเสริมป่าชุมชนจัดขึ้น ได้มีการเสนอให้จัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนแยกเป็น 2 หมู่บ้าน ใช้ชื่อว่า คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านปลายนาสวน และคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านองสิต ซึ่งในทางปฏิบัติจะเป็นคณะกรรมการหมู่บ้านแต่บทบาทที่คณะกรรมการหมู่บ้านจะดำเนินการเกี่ยวกับป่าชุมชนไม่ชัดเจน หลังสิ้นสุดการสนับสนุนของภาครัฐ การจัดการป่าชุมชนสะมะแกจะอาศัยหลวงพ่อดำผาพิรุณเป็นแกนในการประสานงาน ต่อมาในปี พ.ศ.2541 ได้มีการจัดตั้งคณะทำงานกลุ่มป่าชุมชนและป่าต้นน้ำ ซึ่งคลุมพื้นที่ 3 ตำบลใน อำเภอศรีสวัสดิ์ และรวมป่าชุมชนสะมะแกไว้ด้วย อย่างไรก็ตาม บทบาทของคณะทำงานดังกล่าวก็ยังคงไม่ชัดเจน และขาดการสื่อสารให้ชุมชนเกิดการรับรู้อย่างจริงจัง

กล่าวได้ว่าตั้งแต่มีการประกาศป่าชุมชนยังไม่มียุทธศาสตร์เครือข่ายป่าชุมชนอย่างเป็นทางการ ในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยได้วางเป้าหมายที่จะเสริมสร้างองค์กรเครือข่ายป่าชุมชนขึ้น กระบวนการในขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยเป็นผู้ออกแบบกระบวนการภายใต้การศึกษารับทของชุมชน และการมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชน โดยการออกแบบการวิจัยแต่ละขั้นตอนจะมีการเจรจาหาแนวทางที่เหมาะสมร่วมกับชุมชน ปรากฏว่า ในขั้นตอนนี้ประกอบด้วยกระบวนการ 2 กระบวนการ คือ

(1) กระบวนการจัดตั้งองค์กรเครือข่ายป่าชุมชน ซึ่งผู้วิจัยออกแบบกระบวนการโดยเลือกใช้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่มุ่งให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่อยู่รอบป่าชุมชนทั้งหมดเข้าร่วมในกระบวนการสื่อสารมากที่สุด และใช้แนวคิดเรื่องการสื่อสารชุมชนคือ ทำให้เวทีการสื่อสารนั้นเป็นเวทีของชุมชนโดยชุมชนเป็นสำคัญ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังเน้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันให้มากที่สุด โดยผู้วิจัยทำหน้าที่คืนข้อมูลกลับสู่ชุมชนอย่างต่อเนื่อง กระบวนการนี้ประกอบด้วย กิจกรรม 3 กิจกรรมคือ

กิจกรรมที่ 1 การสร้างความเข้าใจและข้อตกลงในกลุ่มแกนนำผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

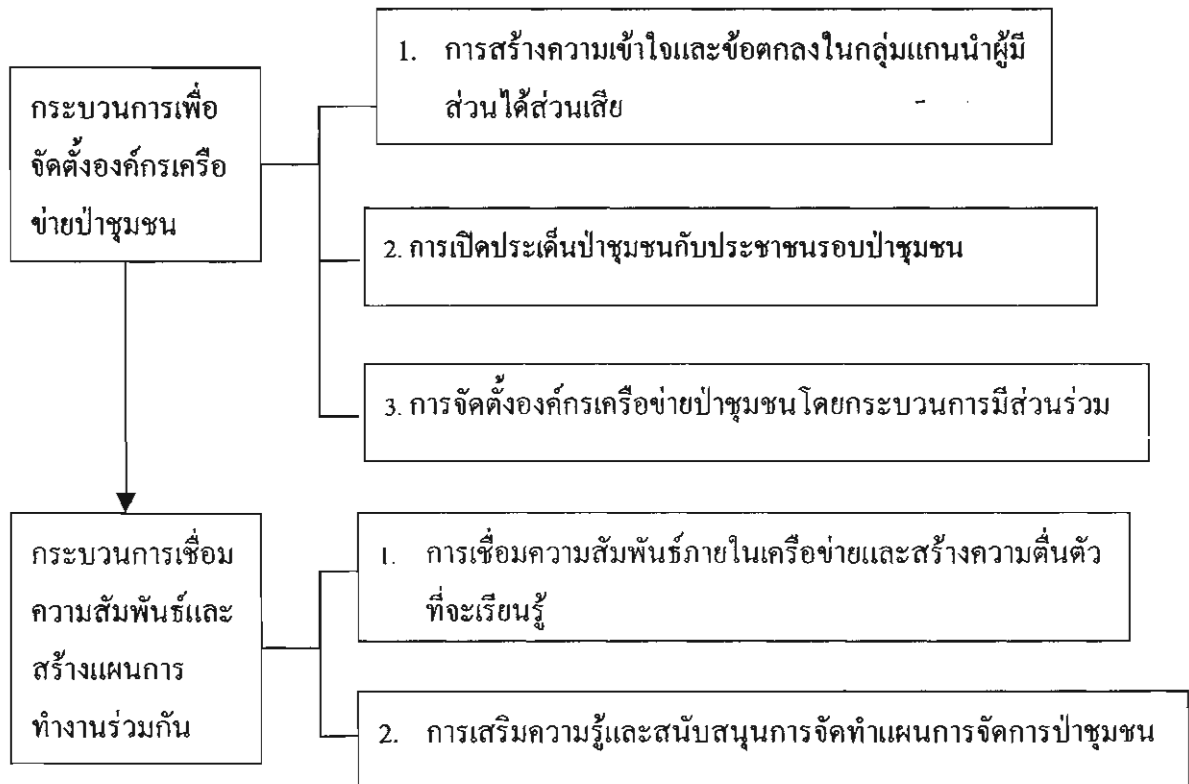
กิจกรรมที่ 2 การเปิดประเด็นป่าชุมชนกับประชาชนรอบป่าชุมชน

กิจกรรมที่ 3 การจัดตั้งองค์กรเครือข่ายป่าชุมชนโดยกระบวนการมีส่วนร่วม

(2) กระบวนการเชื่อมความสัมพันธ์และสร้างแผนการทำงานร่วมกัน ซึ่งผู้วิจัยออกแบบกระบวนการโดยเลือกใช้กระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการเรียนรู้พื้นที่และใช้กระบวนการศึกษาเชิงประจักษ์ที่ให้ผู้เรียนรู้ได้ลงมือปฏิบัติและศึกษาในพื้นที่จริง กระบวนการนี้ประกอบด้วยกิจกรรม 2 กิจกรรมคือ

กิจกรรมที่ 4 การเชื่อมความสัมพันธ์ภายในเครือข่ายและสร้างความตื่นตัวที่จะเรียนรู้

กิจกรรมที่ 5 การเสริมความรู้และจัดทำแผนการทำงานร่วมกัน

แผนภูมิที่ 5 กระบวนการเสริมสร้างองค์กรเครือข่ายป่าชุมชนสะมะแก

1. การสร้างความเข้าใจและข้อตกลงในกลุ่มแกนนำผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

หลังจากที่ผู้วิจัยดำเนินการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องได้แก่พระสงฆ์ 3 รูป กำนัน และอดีตกำนัน (นายสมบูรณ์ พันธุ์พรมมา) ข้าราชการป่าไม้ทั้งที่เกี่ยวข้องในอดีตและปัจจุบัน 4 ท่าน สมาชิกในคณะทำงานรักษาป่าชุมชนและป่าต้นน้ำจำนวน 13 ท่าน แกนนำพื้นที่ที่อยู่รอบป่าชุมชนของ หมู่ 4 หมู่บ้านองสิต หมู่ 5 หมู่บ้านเจาะเหลาะและกลุ่มบ้านไทรรงค์ (หมู่ที่ 2) ซึ่งยังไม่มีรายชื่ออยู่ในคณะทำงานฯ รวม 6 ท่าน และผู้สนับสนุนกิจกรรมในอดีต (อาจารย์สมบูรณ์ จิตผ่องแท้) แล้ว ผู้วิจัยได้ทำการประมวลผลและสรุปเป็นเอกสาร รวมทั้งจัดทำตารางแสดงการวิเคราะห์องค์ประกอบการสื่อสารแสดงว่า ใครสื่อสารกับใคร เนื้อหาสาระอะไร และใช้วิธีการสื่อสารอย่างไร จำแนกตามกิจกรรมระยะต่างๆ หลังจากนั้นผู้วิจัยได้ประสานงานเพื่อจัดกิจกรรมสนทนากลุ่ม

วัตถุประสงค์ของกิจกรรมคือ

- (1) เพื่อทำความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับเป้าหมายของโครงการวิจัยและตรวจสอบข้อมูลที่นักวิจัยรวบรวมมา
- (2) เพื่อให้มีการสรุปบทเรียนเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนที่ผ่านมา
- (3) เพื่อสร้างข้อตกลงร่วมกันในการจัดเวทีเสวนาตามกลุ่มบ้านต่างๆ

ผู้เข้าร่วมประชุม คือ มีการกำหนดกลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วมในการสนทนากลุ่มได้แก่ คณะทำงานรักษาป่าชุมชนและป่าต้นน้ำที่มีรายชื่ออยู่ ผู้นำชุมชนจากทุกหมู่บ้านรอบป่าชุมชน และผู้สนับสนุนกิจกรรมป่าชุมชนในอดีต ซึ่งผลปรากฏว่า มีผู้เข้าร่วมการประชุมจำนวนรวม 18 คน ประกอบด้วย

- ผู้ที่มีรายชื่อในคณะทำงานกลุ่มป่าชุมชน 8 คน (เป็นคนในพื้นที่หมู่ที่ 1 จำนวน 4 คน เป็นคนในพื้นที่บ้านสะมะแก หมู่ 4 จำนวน 3 คน เป็นคนตำบลเขาโจด 1 คน)
- แกนนำในพื้นที่ที่เพิ่มเติมเข้ามาได้แก่ ประธานคณะกรรมการบริหาร อบต. ซึ่งเป็นคนในพื้นที่หมู่ที่ 1 ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านกลุ่มบ้านไตรรงค์ (หมู่ที่ 2) ผู้ใหญ่บ้านและ สมาชิก อบต. จากบ้านเจาะเหลาะ(หมู่ที่ 5) ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต. และผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านจากกลุ่มบ้านองลิต
- พระสงฆ์ 2 รูป คือ เจ้าอาวาสวัดถ้ำผาพิรุณ และเจ้าอาวาสวัดนาสวน (ผู้นำสงฆ์ที่ร่วมในการประกาศป่าชุมชนสะมะแก)
- อาจารย์สมบุรณ์ จิตผ่องแท้ ซึ่งเป็นแกนนำคนหนึ่งในช่วงเตรียมการประกาศป่าชุมชนสะมะแก นอกจากนี้ นายอำเภอศรีสวัสดิ์ พร้อมด้วยเจ้าหน้าที่ศึกษาธิการอำเภอ และผู้ติดตามได้เข้ามาสังเกตการณ์ ระยะเวลาหนึ่ง รวมทั้งมีผู้อาวุโสและชาวบ้านที่เข้าร่วมสังเกตการณ์อีกประมาณ 10 คน

วันเวลาและสถานที่ คือ วันที่ 19 มกราคม 2545 ณ วัดถ้ำผาพิรุณ

วิธีดำเนินการมีขั้นตอนดังนี้

- (1) ในช่วงก่อนเริ่มการสนทนาผู้วิจัยได้นำเอกสารสรุปผลการดำเนินงานเรื่องป่าชุมชนสะมะแกจากการสัมภาษณ์แนวสีกจำนวน 5 ชุด ให้แกนนำได้อ่านและตรวจสอบความถูกต้อง คู่มือสารดังกล่าวได้ในภาคผนวก 1.2 นอกจากนี้ ได้จัดนิทรรศการแสดงผลการวิเคราะห์แบบแผนการสื่อสารที่ผ่านมา โดยมีเนื้อหาที่น่าสนใจแสดงในภาคผนวก 1.3
- (2) ในการเริ่มต้นการสนทนาพิธีกรคือ นักวิจัยในทีมงาน (นางอรสา ประยูรหงษ์) กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการประชุมในครั้งนี้ และแนะนำหัวหน้าโครงการวิจัย
- (3) หัวหน้าโครงการวิจัย กล่าวถึงความเป็นมาและวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยอย่างย่อๆ
- (4) อาจารย์สมบุรณ์ จิตผ่องแท้ ขอความเห็นจากผู้เข้าร่วมประชุมว่า ยินดีที่จะร่วมย้อนประวัติศาสตร์ และร่วมคิดร่วมทำในเรื่องป่าชุมชนต่อไปหรือไม่ ซึ่งปรากฏว่าผู้เข้าร่วมการประชุมต่างยินดีที่จะให้ความร่วมมือและพูดคุยต่อไป
- (5) พิธีกรนิมนต์พระครูประกาศาณูจนกิจ เจ้าอาวาสวัดถ้ำผาพิรุณ กล่าวถึง ภาพการทำงานเกี่ยวกับป่าชุมชนที่ผ่านมา

- (6) พิธีกรเรียนเชิญนายอำเภอศรีสวัสดิ์ (นายนิธิภัทร เสนาะคนตรี) แนะนำตัวต่อที่ประชุม (นายอำเภอย้ายมาใหม่) และกล่าวแนะนำชุมชนในการทำงานเพื่อการอนุรักษ์ป่าและรักษาธรรมชาติ
- (7) หัวหน้าโครงการวิจัยได้ขอให้ผู้เข้าร่วมประชุมตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลที่ได้มาจากการสัมภาษณ์แนวลึก ซึ่งจัดทำเป็นเอกสารและแสดงเป็นนิทรรศการไว้ในที่ประชุมแล้ว โดยเนื้อหาจะเป็นข้อมูลย้อนอดีตตั้งแต่ก่อนที่จะมีการกำหนดพิธีการเปิดป่าชุมชน ในวันที่ 1 พฤษภาคม 2539 จนถึงปัจจุบัน
- (8) เชิญชวนให้แกนนำเครือข่ายป่าชุมชนได้ขึ้นมาย้อนอดีตการทำงานเกี่ยวกับการทำงานในเรื่องป่าชุมชนที่ผ่านมา รวมทั้งเชิญชวนผู้นำชุมชนที่ไม่ได้มีชื่อในกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนออกมาแสดงความเห็นด้วย ในช่วงนี้บทบาทของพิธีกรและหัวหน้าโครงการวิจัยจะลดลงเป็นผู้ฟัง และบรรยากาศในที่ประชุมจะเป็นของชุมชนเองโดยเป็นการเสนอตัวและเชิญชวนให้ออกมาพูดโดยผู้ร่วมประชุมเอง
- (9) ทีมวิจัยเชิญชวนให้ที่ประชุมพูดต่อไปถึงอนาคตว่าอยากเห็นการทำงานในเรื่องป่าชุมชน เป็นไปในรูปแบบใดด้วย
- (10) อาจารย์วรภาพ ศรีสุพรรณขอหารือเรื่องการจัดเวทีเสวนาตามกลุ่มบ้านต่างๆ เพื่อรับฟังความคิดเห็นและขอความร่วมมือจากชุมชนในเรื่องการจัดการป่าชุมชนระยะแรก

บรรยากาศของการสนทนากลุ่ม

เมื่อทีมผู้วิจัยไปถึงที่ประชุมมีผู้เข้าร่วมประชุมจำนวนหนึ่งรอคอยอยู่แล้ว เมื่อผู้วิจัยแจกเอกสารสรุปผลการดำเนินการวิจัย (ผลการสัมภาษณ์แนวลึก) ให้แกนนำแต่ละหมู่บ้านและนายนิพนธ์ สมจันทร์ (แกนนำท่านหนึ่งซึ่งเป็นอดีตอาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านองหลู) ปรากฏว่า มีการนั่งอ่านคนเดียวและร่วมกันอ่านตามที่นั่งกลางแจ้ง อาจารย์นิพนธ์เข้ามาพูดคุยกับผู้วิจัยเพื่อขยายความและให้ข้อมูลเพิ่มเติม ส่วนนิทรรศการที่จัดทำขึ้นเป็นตารางวิเคราะห์การสื่อสารที่พิมพ์ด้วยตัวอักษรขนาดใหญ่จะติดไว้บนตู้เอกสารที่อยู่ด้านหลังของที่ประชุม ปรากฏว่ามีเพียง 2-3 คนเท่านั้นที่ให้ความสนใจไปอ่าน เมื่อเริ่มการประชุมทุกคนให้ความสนใจเป็นอย่างดีแต่สุดท้ายก็ขี้เกียจขมิ้มอยู่ จนกระทั่งนายอำเภอศรีสวัสดิ์คนใหม่เข้ามาสังเกตการณ์และกลับออกไปแล้ว ผู้เข้าประชุมจึงขอให้ออกมาประชุมด้านนอกบริเวณชั้นล่างของศาลาวัดซึ่งเป็นพื้นโล่งๆ เนื่องจากห้องประชุมมีการทาสีใหม่ (เพื่อต้อนรับคณะวิจัยนี้) ทำให้มีกลิ่นของสีรุนแรง เมื่อมาประชุมด้านนอกผู้เข้าร่วมการประชุมดูผ่อนคลายและมีส่วนร่วมในการพูดคุยอย่างสนุกสนาน

เนื้อหาสาระของการสนทนากลุ่ม

ผู้เข้าร่วมการสนทนาได้ให้ความสนใจกับประเด็นป่าชุมชนและแสดงจุดยืนที่จะร่วมกันดำเนินการเรื่องป่าชุมชนต่อไป รายละเอียดการสนทนามีดังนี้

หลวงพ่อดำผาพิรุณได้ให้สติแก่ที่ประชุมในการกล่าวนำการประชุม ดังนี้

“ตั้งแต่มีพิธีเปิดป่าเมื่อปี พ.ศ. 2539 เป็นต้นมา นอกจากงานจะไม่เดินหน้าแล้ว ยังถอยหลังกลับไปอีก 2 ก้าว เหตุเพราะพวกเราไม่ได้มีการจัดประชุมพบปะพูดคุยกันให้เป็นเรื่องเป็นราว ต่างคนต่างคิด ต่างคน

ต่างพูด ต่างคนต่างทำ ไม่มีการสื่อสารจัดการที่ดี การมีโอกาสดำเนินการและได้มาร่วมประชุมกับทีมวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหิดลในวันนี้ จึงเป็นนิมิตรหมายที่ดี” “การจัดการป่าชุมชนที่ผ่านมานี้ไม่คืบหน้าเท่าที่ควร นั่นเป็นเพราะการสื่อสารไม่เข้าที่ เนื่องจากข้อมูลไม่พร้อม การที่ข้อมูลไม่พร้อมเป็นเพราะเราไม่มีผู้รู้ และไม่มีทุนที่จะทำ แต่ขณะนี้เรามีพร้อมหมดแล้ว ขอให้ญาติโยมร่วมมือกันอย่างเต็มที่”

นอกจากนี้ ผู้นำหลายท่านได้กล่าวแสดงถึงความผูกพันต่อป่าชุมชนผืนนี้ กล่าวคือ

นายบุญเกิด พัทธกิจศิริ เล่าถึงเหตุการณ์ในอดีตว่า “มีคนนอกเข้ามาอยู่และมาจับจองทุ่งหรือที่ว่างเปล่า พวกเราเป็นคนใจดี เราอยู่แบบวัฒนธรรมดั้งเดิม ไม่ได้คิดอะไร แต่คนนอกไม่ได้มามือเปล่า เขานำพาความเจริญเข้ามาด้วย มีการสร้างถนน เชื้อน สัมปทานป่าไม้ ทำให้ป่าถูกแผ้วถาง พวกเขามีวัฒนธรรมความคิดที่แตกต่างจากพวกเรา ต้นไม้เริ่มหายไป ภัยเริ่มเข้ามาใกล้รั้ว บางครั้งก็กระโดดข้ามรั้วเข้ามาในบ้านแล้ว คนเฒ่าคนแก่เริ่มเป็นหวัด ถามว่ามันเกิดอะไรขึ้น...ตอนนั้น พวกเรามีความตั้งใจอย่างแรงกล้าที่จะเก็บป่าเอาไว้ โดยจะถูกเรียกว่าป่าชุมชนหรืออะไรก็ตาม ขอเพียงให้ป่าผืนนี้ยังคงอยู่ เป็นป่าของส่วนรวม ทุกคนเป็นเจ้าของและใช้ประโยชน์ร่วมกัน เพราะป่าแห่งนี้เป็นของวิเศษ เป็นสมบัติอันล้ำค่า เก็บกินไม่รู้หมด เราจะไม่ตายไปก็รอบ ป่าก็ยังคงอยู่ ลูกหลานก็ยังได้ใช้ประโยชน์ คนซื้อบุญเกิดตายไปลูกหลานก็ยังเก็บกินได้””หลังการประกาศป่าชุมชน เราได้ประสานกับสภาตำบลให้ดูแล เมื่อดูในระยะหนึ่งก็เห็นว่าทำท่าจะไม่รอด เราจึงจัดประชุมกัน มีผู้เข้าประชุมเท่า ๆ กันนี้ ประมาณ 30 กว่าคน มีหลวงพ่อกุญชรศักดิ์ (หลวงพ่อดำผาพิรุณ) เป็นประธานฝ่ายสงฆ์ จริงๆ แล้วเราไม่ได้คิดรูปแบบราชการ แล้วที่ประชุมได้มีมติให้ผมเป็นประธาน ผู้ใหญ่เงิน (บ้านดงเสลา) และ ผู้ช่วยจ่านง (บ้านสะมะแก) เป็นรองประธาน อาจารย์พิสิทธิ์เป็นเลขานุการ ผมอยากให้มีคณะกรรมการที่เด่นชัด อยากให้เชื่อมโยงป่าชุมชนกับวัฒนธรรมท้องถิ่นของพวกเราด้วยเพราะวัฒนธรรมของพวกเรารักษาป่าไว้ได้”

ผู้ใหญ่สนิท ศรีประกอบสุกร์ เสนอภาพว่า “ผมมีชีวิตอยู่รอดมาจนทุกวันนี้เพราะป่าชุมชนและป่าต้นน้ำ แต่ก่อนผมเลี้ยงควายที่นี่ ปลายฤดูฝนผมก็ปล่อยควายเข้าป่า ข้าวสุกจึงต้องควายกลับบ้าน ป่าแห่งนี้เป็นผู้ให้อาหารแก่พวกเรามาตั้งแต่ได้ดินจนถึงยอดไม้ ผักกระเทียม กระชายพรวน เห็ด ผักหวาน บึง หนู แซ่ ตะกวด เก้ง นก คืออาหารของพวกเรา เป็นอาหารที่ได้มาจากป่าแห่งนี้ แต่เมื่อมีการปิดเขื่อน ก็มีการอพยพคนขึ้นมา คราวนี้มีแค่การใช้ ไม่มีการรักษา คณะกรรมการป่าชุมชนก็ดำเนินการไม่ได้ดีเพราะคนใหญ่คนโตไม่ยอมลงมาทำด้วย” -

ผู้ใหญ่เสงี่ยม หงษ์เวียงจันทร์ (ผู้ใหญ่บ้านเจาะเหลาะ) เสนอภาพว่า “ผมเข้ามาอยู่ที่บ้านเจาะเหลาะเมื่อปี พ.ศ.2539 ตรงกับปีประกาศป่าชุมชนพอดี ผมเป็นผู้ใหญ่บ้านเมื่อปี พ.ศ.2543 ที่คุณบุญเกิดบอกว่าประเพณีไทยกระเหรี่ยงเขาจะอนุรักษ์พื้นที่ไว้ส่วนหนึ่งเป็นที่เลี้ยงสัตว์ ที่ภาคกลางหรือที่จังหวัดสุรินทร์ก็มีเช่นกัน ผมก็มีความเห็นว่า ป่าชุมชนไม่ได้กระทบที่ทำกินของประชาชนที่นี่ ที่ที่มีอยู่ก็พอเพียงแล้ว ผมเองมีที่ดินเพียงครึ่งไร่เป็นที่ปลูกบ้านแต่ผมก็ไม่เดือดร้อน ดังนั้น พื้นที่ที่บุกไปแล้วก็แล้วกันไป พื้นที่ที่เหลืออยู่พวกเราทุกหมู่บ้านต้องช่วยกันดูแล โดยมีมหาวิทยาลัยมหิดลเป็นที่เลี้ยง ถ้าพวกเราเดินไปด้วยกัน หลักปักเขต (ป่าชุมชน) ก็จะเดินไม่ได้อีกต่อไป ป่าชุมชนก็จะคงทอดถึงรุ่นลูกรุ่นหลานของเราอย่างแน่นอน”

อาจารย์นิพนธ์ สมจันทร์ เสนอภาพว่า “ผมเกิดที่นาสวน เมื่อตอนผมอายุ 7-8 ขวบ ผมได้ขึ้นพ่อแม่ พุดถึงหนองน้ำใหญ่ว่าเป็นที่มีสัตว์เยอะ เกือบทุกชนิด ครั้งสุดท้ายผมมีโอกาสเห็นวัวแดง 2 ตัว ภาพในอดีต เป็นภาพที่ประทับใจมาก ปัจจุบันนี้ป่าเปลี่ยนแปลงไปมาก และมีแต่จะเสื่อมโทรมลง ภาพในอนาคตของ พวกเราคือ ป่าน่าจะดีขึ้น แต่ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับพวกเราทุกคน”

นายประเสริฐ แก้วอาสา (อบต.บ้านเขาเหลา) เสนอว่า “แต่ก่อนป่าเยอะ ไม่ต้องกันเขตก็มีที่หากิน แต่ตอนนี้ถ้าไม่กันไว้ ก็ไม่มีป่า ที่ที่เราถางไร่ ไม่ว่าเห็ดโคน เห็ดเผาะ หรืออาหารป่าอื่นๆ ก็ไม่มี ทาง อบต. มีความยินดีที่จะส่งเสริมให้การสนับสนุนช่วยเหลือ ที่แล้ว ๆ มาเราก็มีการพูดคุยกันบ้าง แต่ไม่ได้เดินป่าร่วมกันสักที”

ครูจำลอง มานะดี (ครูของศูนย์ส่งเสริมสหกรณ์ชาวเขาบ้านเขาเหล็ก-บ้านเดิมอยู่นาสวน) เสนอว่า “เนื่องจากพวกเรามาจากหลายหมู่บ้าน จึงหาโอกาสที่จะพูดคุยปรึกษาหารือกันน้อยมาก ป่าจึงถอยหลังไป 2 ก้าว อย่างที่หลวงพ่อกะตึกศักดิ์พูดไว้ เราต้องหาโอกาสพูดคุยกันว่า มีปัญหาอะไรทำให้การจัดการไม่ดีเท่าที่ควร เพื่อลดปัญหาและอุปสรรค และร่วมกันคิดว่าเราจะทำอะไรต่อไปเพื่อให้เป็นป่าชุมชนที่ยั่งยืน การตั้งกลุ่มไม่ใช่เรื่องยาก แต่การจัดการต่อจากนี้เป็นเรื่องที่ยากกว่า”

ผู้ใหญ่พยอม กลิ่นจันทร์ เสนอว่า “เนื่องจากดินแถบนี้เป็นดินแดง มีลูกรัง การที่จะปลูกป่าเพิ่มเติม ในป่าชุมชนของเราทำได้ยาก เพราะแม้แต่ต้นยูคาลิปตัสยังตาย มีวิธีเดียวคืออนุรักษ์ไว้โดยมีการจัดการอย่างเป็นรูปธรรมและนามธรรม และเมื่อไม่นานมานี้ ป่าไม้จังหวัดคือ คุณนันทนา และคุณทรงวุฒิมีหนังสือมา บอกว่าจะมีงบประมาณเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนมาให้ ให้ทางเราแจ้งไปว่าจะทำอะไรกันดี”

นายจ่านง สวัสดิ์จิตติเลิศ เสนอว่า อยากได้หลักปักเขตแสดงบริเวณที่แน่ชัด

ผู้ใหญ่พยอม กลิ่นจันทร์ เสนอว่า อยากได้ลวดหนามแสดงขอบเขต และขุดบ่อน้ำอยู่กลางป่าให้ สัตว์ได้ดื่มน้ำ

นายอนันต์ ศิริพนาสวัสดิ์ (ชาวบ้านสะมะแก) เสนอว่า “ผมอยากเห็นแผนที่แสดงแนวเขตที่พวกเรา ได้เดินสำรวจร่วมกันหลังประกาศป่าชุมชน ตอนนี้พวกเรามีป่าก็เหมือนไม่มี ความคิดเห็นไม่ตรงกัน พุดอะไรก็พูดได้ไม่เต็มปาก บางครั้งผมรู้สึกท้อแท้ ผมอยากให้ อบต. และองค์กรภายนอกเข้ามาช่วยเหลือแนะนำพวกเรา ...ประโยชน์ของป่าชุมชนมหาศาลเหลือเกิน เมื่อก่อนเห็ดไม่มีราคาเหมือนทุกวันนี้ ตอนนี้คน สะมะแกไม่ทันคนข้างนอก เขามาเป็นคัณร”

อาจารย์สมบุญ จิตผ่องแท้ เสนอว่า “ผมมีส่วนร่วมในการเตรียมการเปิดป่าชุมชนที่นี่ พวกเราเอง ไม่มีอำนาจ แต่ขณะนี้รัฐธรรมนูญให้อำนาจแก่ชุมชน แต่ทั้งนี้ชุมชนต้องเข้มแข็ง มิใช่ให้ผู้นำเข้มแข็งอยู่เพียงคนเดียว ประชาชนต้องเข้มแข็งด้วยและต้องรวมกลุ่มกันให้เป็นปึกแผ่น ผมเห็นว่า เราน่าจะตั้งจุดประสงค์และวางระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน แล้วทำประชาพิจารณ์เพื่อให้ประชาชนหลาย ๆ ตำบลได้แสดงความเห็นชอบ จัดตั้งเป็นระเบียบของป่าชุมชนออกมา 1 ฉบับ นอกจากนี้ น่าจะจัดตั้งคณะกรรมการขึ้นมาเป็นชุด ๆ เป็นชุดเฝ้าระวังป่า ชุดดูแลเขตพื้นที่ เป็นต้น เราจะแบ่งพื้นที่ดูแลหรือจะแบ่งการดูแลเป็นเรื่องๆ ไป ก็ต้องมาคุยกัน มีการจัดทำแผนประจำปีที่ชัดเจน เพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างเท่าเทียมและ

ทั่วถึงกัน มิใช่ว่าคนมีสืบล้อก็มาขนเอาไป 1 รถสืบล้อ คนมีตระกร้าก็ไปเก็บเอา 1 ตะกร้า แก่นนำชุมชน และนักวิชาการต้องร่วมกันคิดร่วมกันทำ การที่จะให้บุคคลภายนอกหรือ NGOs เข้ามาร่วมด้วยต้องตรวจสอบดูว่าเขามีความจริงใจแค่ไหน และเนื่องจากพื้นที่ใหญ่ งานก็หนัก จึงควรมีคำตอบแทนให้กับคนทำงานด้วย”

คุณบุญเกิด พัทธกษีร์ เสริมว่า การจะจัดตั้งกฎระเบียบต้องมีความสอดคล้องกับวัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่นเราด้วย

นางอรสา ประชุมหงษ์(นักวิจัย) กล่าวสรุปและทิ้งท้ายด้วยคำถามที่น่าจะหาคำตอบร่วมกันต่อไปคือ

1. จะแสดงให้เห็นภายนอกได้อย่างไรว่าป่าชุมชนแห่งนี้มีประโยชน์ต่อเศรษฐกิจของคนท้องถิ่น ไม่ใช่ที่ที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์หรือไม่มีค่า
2. จะสร้างความมั่นใจได้อย่างไรว่า การใช้ไม้และของป่าจะไม่ทำให้ป่าเสื่อมโทรมหรือได้ผลผลิตลดลง
3. จะมีกิจกรรมสืบเนื่องในเรื่องการอนุรักษ์ป่าชุมชนในเรื่องใดบ้าง

ในตอนท้ายของการสนทนา หัวหน้าทีมวิจัยคือ อาจารย์วรภาพ ศรีสุพรรณ ได้สอบถามที่ประชุมในเรื่องการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนว่า มี 2 แนวทาง คือ เป็นคณะกรรมการหลายชุดแยกตามกลุ่มบ้าน หรือเป็นคณะกรรมการชุดเดียวคือ ร่วมกันจัดการโดยทุกกลุ่มบ้านร่วมอยู่ในกรรมการชุดนี้ ที่ประชุมมีความเห็นร่วมกันคือ เลือกกรรมการชุดเดียวดูแลพื้นที่ร่วมกัน

หลังจากนั้น อาจารย์วรภาพ ศรีสุพรรณ ขอรื้อเรื่องการจัดเวทีตามกลุ่มบ้านต่างๆ เพื่อให้เป็นเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน และให้เห็นภาพร่วมกัน โดยขอให้ผู้นำแต่ละกลุ่มบ้านที่จัดเวทีทำหน้าที่เป็นเจ้าภาพ และขอให้แกนนำจากทุกกลุ่มบ้านไปร่วมรับฟังความเห็นจากเพื่อนบ้านที่อยู่หมู่บ้านอื่นด้วย ที่ประชุมมีมติให้มีการจัดเวทีรวม 4 เวที พร้อมทั้งกำหนด วัน เวลา และสถานที่จัดเวที ครบทั้ง 4 เวที

หลังจากนั้น หัวหน้าโครงการวิจัยได้ให้ข้อเสนอแนะต่อเจ้าภาพของแต่ละเวทีว่าควร ดำเนินการอย่างไร พร้อมทั้งแจกเอกสารข้อเสนอแนะในการจัดเวทีให้ผู้นำหมู่บ้านทั้ง 4 หมู่บ้าน เพื่อใช้เป็นแนวทางดำเนินงาน นอกจากนี้ ยังได้ทำข้อตกลงเรื่องค่าใช้จ่ายในการจัดเวทีและสำรองจ่ายค่าใช้จ่ายดังกล่าวไว้ให้แกนนำของแต่ละเวทีด้วย

สรุปผลจากกระบวนการสนทนากลุ่มคือ แก่นนำในท้องถิ่นรอบป่าชุมชนได้มาทบทวนความหลังและความผูกพันที่มีต่อป่าชุมชน ได้ร่วมกันสะท้อนปัญหาของการจัดการป่าชุมชน เช่น ยังต่างคนต่างทำ ความเห็นไม่ตรงกัน ไม่มีการพบปะพูดคุยกัน ยังไม่มีความรู้เพียงพอ และยังไม่มีการจัดการที่ดีพอ คือ ไม่มีกฎระเบียบร่วมกัน ไม่มีระบบเฝ้าระวังป่าร่วมกัน มีการแสดงทัศนคติต่อภาพอนาคตว่า ถ้าทุกคนร่วมมือกันอนาคตของป่าชุมชนก็จะดีขึ้น นอกจากนี้ ยังได้มีข้อตกลงร่วมกันในการที่จะดำเนินการต่อเนื่องเรื่องป่าชุมชนคือ การจัดเวทีเสวนาตามกลุ่มบ้านต่างๆ

2. การเปิดประเด็นปาฐมชนกับประชาชนรอบปาฐมชน

วัตถุประสงค์ของการจัดเวทีคือ

- (1) เป็นการเปิดประเด็นปัญหาเกี่ยวกับปาฐมชนกับประชาชนรอบปาฐมชน
- (2) เป็นการส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจร่วมกันในเรื่องปาฐมชนระหว่างประชาชนกับและแกนนำท้องถิ่นจากทุกกลุ่มบ้าน
- (3) เป็นการค้นหาตัวแทนจากกลุ่มบ้านต่างๆ ที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมการสื่อสารเพื่อการจัดการปาฐมชน รวมทั้งค้นหาคนที่จะช่วยในการจัดการข้อมูลเกี่ยวกับปาฐมชนต่อไป
- (4) เป็นยุทธศาสตร์ที่จะทำให้ผู้นำที่เป็นทางการของแต่ละหมู่บ้านเข้ามามีบทบาทร่วมในการจัดการปาฐมชน

วิธีดำเนินการคือ หลังจากมีการนัดหมายในเรื่องเวทีเสวนาตามกลุ่มบ้านต่างๆ แล้ว ภาระกิจในการเตรียมเวทีจะเป็นของผู้ใหญ่บ้าน หรือหัวหน้ากลุ่มบ้านนั้นๆ โดยผู้วิจัยได้ให้คำแนะนำการจัดเวทีไว้ตั้งแต่เมื่อจัดกิจกรรมสนทนากลุ่ม โดยทำเป็นเอกสารมีรายละเอียดดังนี้

- (1) ประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนมาร่วมเวทีเสวนาให้ทั่วถึง
- (2) เรียนเชิญผู้อาวุโสในท้องถิ่นที่มองเห็นอดีต มีความหลัง และมีความผูกพันกับปาฐมชนผืนนี้ (1-3 ท่าน) มาเป็นผู้กล่าวนำย้อนรอยอดีตความผูกพันนั้นให้ลูกหลานฟัง
- (3) ใช้คำถามนำให้ผู้ร่วมเวทีช่วยกันตอบในประเด็นต่อไปนี้
 - ขณะนี้สภาพของปาฐมชนสะสมแถมเป็นอย่างไร
 - ชาวบ้านรู้หรือไม่ว่าใครบ้างมีบทบาทในการดูแลป่าผืนนี้ และมีการดูแลอย่างไร
 - กลุ่มใดบ้างที่ได้ประโยชน์จากปาฐมชนสะสมแถม และมีประโยชน์อย่างไร
 - ชาวบ้านจะมีข้อเสนอแนะอะไรบ้างต่อปาฐมชนผืนนี้ และคิดว่ามีวิธีการอย่างไรที่จะทำให้เป็นตามที่ต้องการ
 - ถ้าคณะกรรมการปาฐมชนจะขอให้ชาวบ้านช่วยเก็บข้อมูลเกี่ยวกับผลผลิตจากปาฐมชนชาวบ้านจะร่วมด้วยหรือไม่ และใครจะอาสาช่วยเก็บรวบรวมข้อมูลในกลุ่มบ้านต่าง ๆ

วัน เวลา และสถานที่จัดเวที ได้แก่

1. เวทีบ้านองสิตและกลุ่มบ้านสะสมแถม จัดที่ศาลาประชาคมบ้านองสิต วันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2545 เวลา 09.00-12.00 น.
2. เวทีบ้านเจาะเหลาะ จัดที่ศาลาประชาคมบ้านเจาะเหลาะ วันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2545 เวลา 13.00-16.00 น.
3. เวทีบ้านไทรรงค์ จัดที่วัดไทรรงค์ วันที่ 3 มีนาคม 2545 เวลา 09.00-12.00 น.
4. เวทีบ้านปลายนาสวนและกลุ่มบ้านองจุ จัดที่ศาลาประชาคมบ้านปลายนาสวน วันที่ 16 มีนาคม 2545 เวลา 13.00-16.00 น.